

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

№ 6 (40) / 2021

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА».**

Серия: «Юридические науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 6 (40)

Київ 2021

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2021

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».

Серія: «Юридичні науки», 2021

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka". Seria: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенко Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна” (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, начальник ад’юнктури і докторантури Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурзького університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Расти́слав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — кандидат юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial Board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law, Kyiv National University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Yurii Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of the Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Law Department of the Vinnytsa Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasily Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Candidate of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

ЗМІСТ

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

- Павлига Анастасія Вадимівна**
ПЕРЕРОБКА БІОМАСИ ДЛЯ ВИРОБНИЦТВА ЕНЕРГІЇ: ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ 11
- Шматько Гліб Ілліч**
ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БІОМАСИ В АГРАРНОМУ
ТА ЕНЕРГЕТИЧНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ 17

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Байрачна Лариса Кимівна, Єрмакова Ганна Олександрівна**
ПАРАДОКС НЕМОЖЛИВОСТІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ВИБОРІВ: ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС
(ВІД НОВОГО ЧАСУ ДО ТЕОРЕМИ КЕННЕТА ЕРРОУ) 24
- Сон Софія Сергіївна**
РЕАЛІЗАЦІЯ ВИБОРЧИХ ПРАВ ОСОБАМИ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ:
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ 32

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

- Тарасевич Юрій Вікторович**
ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ..... 38

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

- Гудима Віталій Валерійович**
УДОСКОНАЛЕННЯ СУСПІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ПРОФЕСІЙНОЮ ЯКІСТЮ СУДДІВ 45
- Сопільник Любомир Іванович, Скриньковський Руслан Миколайович,
Войтенко Антон Борисович**
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОКРАЩЕННЯ РОБОТИ ПРОКУРОРА ТА ПІДВИЩЕННЯ ДОВІРИ
СУСПІЛЬСТВА ДО ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ 54

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

- Бурундуховський Антон Сергійович, Чернецька Олена Василівна**
ПРОБЛЕМАТИКА ПОРУШЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ СУМІЖНИМИ ДЕРЖАВАМИ ТА
МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ ДЛЯ МІЖНАРОДНОЇ АРЕНИ 64

Бусакевич Антон Вячеславович, Привиденцев Олександр Геннадійович ДОКАЗИ І ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ВІДПОВІДНІСТЬ МІЖНАРОДНИМ СТАНДАРТАМ.....	75
Наргіс Мохд МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО: ФРАГМЕНТАЦІЯ ТА РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ	83
Штефан Олена Олександрівна ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПОВНОВАЖЕННЯ СУДУ ПРИ РОЗГЛЯДІ ТА ВИРІШЕННІ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ В АСПЕКТІ СУДОВОГО РОЗСУДУ	89

CONTENTS

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

Pavlyha Anastasiia

BIOMASS PROCESSING FOR ENERGY PRODUCTION: LEGISLATIVE AND PROBLEMS..... 11

Shmatko Hlib

THE CONCEPT AND PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF BIOMASS IN AGRICULTURAL AND ENERGY LAW OF UKRAINE 17

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Bayrachna Larysa, Yermakova Anna

PARADOX OF IMPOSSIBILITY OF FAIR ELECTIONS: HISTORICAL DISCOURSE (FROM NEW TIMES TO ARROW'S PARADOX) 24

Son Sofiia

SECURING ELECTION RIGHTS FOR THE PEOPLE WITH DISABILITIES: INTERNATIONAL STANDARDS 32

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

Tarasevych Yuri

PECULIARITIES OF INTERACTION OF POLICE WITH OTHER SUBJECTS OF COUNTERING CRIME..... 38

JUDICATURE; PROSECUTION AND ADVOCACY

Hudyma Vitaliy

IMPROVING PUBLIC CONTROL OVER THE PROFESSIONAL QUALITY OF JUDGES..... 45

Sopilnyk Lyubomyr, Skrynkovskyy Ruslan, Voitenko Anton

SOME ASPECTS OF IMPROVE THE PROSECUTOR'S WORK AND INCREASE PUBLIC CONFIDENCE IN THE PROSECUTION AUTHORITIES OF UKRAINE 54

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Burundukhovskyy Anton, Chernetska Olena

PROBLEMS OF VIOLATION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS BY RELATED STATES AND POSSIBLE CONSEQUENCES FOR THE INTERNATIONAL ARENA 64

Busakevych Anton, Pryvydentsev Oleksandr

EVIDENCE AND PROOF IN CIVIL PROCEDURE LAW OF UKRAINE: COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL STANDARDS 75

Nargis Mohd INTERNATIONAL PUBLIC LAW: FRAGMENTATION AND REGIONALIZATION	83
Shtefan Olena FUNCTIONAL POWERS OF THE COURT IN CONSIDERATION AND RESOLUTION OF CIVIL CASES IN THE ASPECT OF JUDICIAL DISCRETION.....	89

УДК 349.6

Павлига Анастасія Вадимівна

*аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Павлига Анастасія Вадимовна

*аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одесская юридическая академия»*

Pavlyha Anastasiia

*PhD Student of the Department of Agrarian, Land and Environmental Law
National University «Odessa Law Academy»*

ORCID: 0000-0002-8186-7110

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-6-7366

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

ПЕРЕРОБКА БІОМАСИ ДЛЯ ВИРОБНИЦТВА ЕНЕРГІЇ: ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

ПЕРЕРАБОТКА БИОМАССЫ ДЛЯ ПРОИЗВОДСТВА ЭНЕРГИИ: ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ И ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ

BIOMASS PROCESSING FOR ENERGY PRODUCTION: LEGISLATIVE AND PROBLEMS

Анотація. Дана стаття присвячена дослідженню правового регулювання та розкриття окремих правових питань з приводу переробки та використання біомаси як альтернативного джерела енергії.

Наголошується, що умовою гармонійного та стабільного розвитку України та світу, без негативного впливу на навколишнє середовище є використання відновлювальних джерел енергії. Висвітлено, що роль біомаси в русі до цілей сталого розвитку ще досконало не визначена, але є вкрай перспективною. З одного боку, біомаса має значні переваги перед стандартними джерелами та іншими відновлюваними джерелами енергії. З іншого боку, нестійке виробництво та використання біомаси може негативно вплинути на водні та лісові ресурси, біорізноманіття, клімат, продовольчу безпеку, тому виникає нагальна необхідність у приведенні норм законодавства до реалій практики шляхом внесення відповідних змін до існуючого законодавства, а саме Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Представлено аналіз ефективних властивостей правового регулювання на основі положень Закону України «Про альтернативні джерела енергії» та Закону України «Про альтернативні види палива». Розглянуто положення щодо регулювання переробки біомаси, що встановлені законодавством ЄС та Green Deal.

Зокрема, особлива увага приділяється питанню щодо віднесення біомаси до сільськогосподарської продукції та аграрних відносин, що виникають при переробці біомаси кооперативами та іншими дочірніми підприємствами.

Запропоновано шляхи розвитку відповідних підприємств для найбільш вдалого та ефективного процесу переробки біомаси в Україні.

У статті також пропонується адаптуватися до критеріїв стійкості енергетики та відповідного законодавства та поступово наближувати розвиток використання та переробки біомаси до цих стандартів.

Однак тією ж мірою підкреслюється, що запровадження критеріїв стійкості для біопалива може мати зворотну сторону, що пов'язана зі збільшенням експорту біопалива в Європейському Союзі та його дефіцитом на внутрішньому ринку. З метою підвищення внутрішнього попиту на біопаливо доцільно звернутися до ефективних стимулів, таких як «зелений» тариф для виробників електроенергії.

Ключові слова: біоенергетика, альтернативна енергія, біомаса, сільськогосподарська продукція, Green Deal, аграрні правовідносини, зелений тариф.

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию правового регулирования и раскрытия отдельных правовых вопросов по поводу переработки и использования биомассы как альтернативного источника энергии.

Отмечается, что условием гармоничного и стабильного развития Украины и мира, без негативного воздействия на окружающую среду является использование возобновляемых источников энергии. Освещены, что роль биомассы в движении к целям устойчивого развития еще совершенно не определена, но крайне перспективной. С одной стороны, биомасса имеет значительные преимущества перед стандартными источниками и другими возобновляемыми источниками энергии. С другой стороны, неустойчивое производство и использование биомассы может негативно повлиять на водные и лесные ресурсы, биоразнообразие, климат, продовольственную безопасность, поэтому возникает настоятельная необходимость в приведении норм законодательства к реалиям практики путем внесения соответствующих изменений в существующее законодательство, а именно Закон Украины «О сельскохозяйственной кооперации».

Представлен анализ эффективных свойств правового регулирования на основе положений Закона Украины «Об альтернативных источниках энергии» и Закона Украины «Об альтернативных видах топлива». Рассмотрены положения по регулированию переработки биомассы, установленные законодательством ЕС и Green Deal.

В частности, особое внимание уделяется вопросу об отнесении биомассы к сельскохозяйственной продукции и аграрных отношений, возникающих при переработке биомассы кооперативами и другими дочерними предприятиями.

Предложены пути развития соответствующих предприятий для наиболее удачного и эффективного процесса переработки биомассы в Украине.

В статье также предлагается адаптироваться к критериям устойчивости энергетики и соответствующего законодательства и постепенно приближать развитие использования и переработки биомассы с этими стандартами.

Однако в той же мере подчеркивается, что введение критериев устойчивости для биотоплива может иметь обратную сторону, что связано с увеличением экспорта биотоплива в Европейском Союзе и его дефицитом на внутреннем рынке. С целью повышения внутреннего спроса на биотопливо целесообразно обратиться к эффективным стимулов, таких как «зеленый» тариф для производителей электроэнергии.

Ключевые слова: биоэнергетика, альтернативная энергия, биомасса, сельскохозяйственная продукция, Green Deal, аграрные правоотношения, зеленый тариф.

Summary. This article is devoted to the study of legal regulation and disclosure of certain legal issues regarding the processing and use of biomass as an alternative energy source.

It is emphasized that the condition for harmonious and stable development of Ukraine and the world, without negative impact on the environment, is the use of renewable energy sources.

It is highlighted that the role of biomass in the movement towards sustainable development goals is not yet perfectly defined, but it is extremely promising. On the one hand, biomass has significant advantages over standard and other renewable energy sources. On the other hand, unsustainable production and use of biomass can negatively affect water and forest resources, biodiversity, climate, food security, so there is an urgent need to bring legislation into practice by making appropriate changes to existing legislation, namely the Law of Ukraine «On agricultural cooperation».

An analysis of the effective properties of legal regulation based on the provisions of the Law of Ukraine «On Alternative Energy Sources» and the Law of Ukraine «On Alternative Fuels» is presented. The provisions on the regulation of biomass processing established by the EU legislation and the Green Deal are considered.

In particular, special attention is paid to the issue of classifying biomass as agricultural products and agricultural relations arising from the processing of biomass by cooperatives and other subsidiaries.

Ways of development for the corresponding enterprises for the most successful and effective process of processing of biomass in Ukraine are offered.

The article also proposes to adapt to the criteria of energy sustainability and relevant legislation and gradually bring the development of the use and processing of biomass to these standards.

However, it is equally emphasized that the introduction of sustainability criteria for biofuels may have the downside of increasing biofuel exports to the European Union and its shortage in the internal market. In order to increase domestic demand for biofuels, it is advisable to turn to effective incentives, such as a «green» tariff for electricity producers.

Key words: bioenergy, alternative energy, biomass, agricultural products, Green Deal, agricultural relations, green tariff.

Постановка проблеми. Відновлювана енергетика — сектор енергетики, що динамічно розвивається у світі. Енергія, яка сьогодні постачається,

включає переважно викопне паливо, яке охоплює близько 80% енергії, яка використовується, але з великим збільшенням енергії, яка використовується

у всьому світі викопні ресурси скорочуються дуже швидко та країни, які залежать виключно від викопних джерел енергії, можуть постраждати. Для України біоенергетика є одним із стратегічних напрямків розвитку сектора поновлюваних джерел енергії, з огляду на високу залежність країни від енергоносіїв, в першу чергу, природного газу, і великий потенціал біомаси, доступної для виробництва енергії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До вивчення правових питань використання альтернативних джерел енергії зверталися такі дослідники як: Х. А. Григор'єва [9; 10; 11; 13, с. 144], І. І. Каракаш [6], К. М. Караханян [2], Е. О. Платонова [3; 11], Е. Ю. Рибнікова [1, с. 46], Т. Є. Харитоновна [10], І. Є. Чумаченко [4; 11], Г. І. Шматько [7] та інші.

Однак деякі правові аспекти щодо переробки біомаси були недостатньо висвітлені у попередніх наукових публікаціях. Саме тому існує нагальна потреба у проведенні наукового аналізу у цій сфері.

Постановка завдання та мета. Метою статті є виявлення основних правових рис переробки біомаси для виробництва альтернативної енергії, характеристика законодавчих засад переробки біомаси та визначення правового режиму енергії, що одержується з переробки біомаси.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками набуває великого значення потреба в надійному законодавчому забезпеченні функціонування біоенергетики як на національному, так і на міжнародному рівнях. Опікуючись наслідками високих цін на нафту та природний газ, багато країн реалізують національну політику та законодавство для заохочення виробництва біоенергії як засобу досягнення енергетичної безпеки та самозабезпечення та зменшення залежності від іноземних запасів викопного палива. Біомаса — єдиний відновлюваний енергетичний ресурс, який легко перетворити на задоволення всіх енергетичних секторів: тепло, енергія та рідке паливо для транспорту. Це також єдиний спосіб збереження сонячної енергії у великих кількостях. Виробництво біомаси є частиною природного екологічного циклу, і майже у всьому світі існує багаторічний досвід великого масштабу виробництва біомаси, а також використання її в енергетичних цілях.

У своїй дисертації Е. Ю. Рибнікова наголошує на тому, що в багатьох країнах вже прийнято нормативно-правові акти, в яких наголошується на необхідності переробки біомаси для належного функціонування світового енергетичного ринку, а також необхідності національного законодавства, яке б забезпечувало регулювання відносин між учасниками ринку переробки біомаси [1, с. 46].

Крім того, регулятивні заходи щодо заохочення біоенергетики натхнені потребою забезпечити розширені можливості для сільськогосподарської торгівлі. Однак політика та законодавство у галузі біоенергетики можуть впливати на цілі охорони навколишнього середовища, викладені в різних міжнародних документах, і це необхідно враховувати. Це ключові питання, пов'язані із зусиллями з регулювання та просування біоенергетики.

Зростаючий міжнародний попит на біоенергетику представляє особливий інтерес для країн, що розвиваються, які шукають можливості для економічного зростання та торгівлі. Країни, що розвиваються, мають порівняльну перевагу у виробництві біоенергії через більшу доступність землі, сприятливі кліматичні умови для сільського господарства та нижчі витрати на робочу силу. Однак можуть бути й інші соціально-економічні, екологічні та юридичні наслідки, що впливають на потенціал країн, що розвиваються. Взаємозв'язок між землекористуванням та конкуруючими потребами в енергетичній та продовольчій безпеці є ключовим питанням у дискусії щодо біоенергетики.

У своїх працях такі вчені як: К. М. Караханян [2], Е. О. Платонова [3] та І. Є. Чумаченко [4] зазначають, що ринок альтернативної енергетики залишається інвестиційно привабливим, однак у той же час слід усунути недосконалість законодавства аби зробити його більш ефективним задля розвитку країни.

Дієве нормативне регулювання потрібно для зменшення негативних наслідків великомасштабного виробництва, а також для забезпечення використання найбільш економічних та найбільш енергетичних технологій перетворення енергії [5].

Професор І. І. Каракаш зазначає, що енергетика є одним з основних забруднювачів навколишнього природного середовища. Необхідний міждисциплінарний та міжгалузевий підхід до регулювання біоенергетики, що безпосередньо впливають на регулювання природних ресурсів та соціально-економічний розвиток не тільки нашої країни, а й у всьому світі. [6, с. 185].

Законодавчі та політичні ініціативи часто поєднуються в регулюванні цього нового сектору. Останніми роками деякі країни вирішили створити нормативну базу щодо біоенергетики або біопалива шляхом прийняття законодавства, що стосується цього питання. В інших випадках уряди висловлювали свою прихильність пропаганді біоенергетики формулюючи політику, яка не є юридично обов'язковою, але покликана доповнити існуюче національне законодавство. Слід також зазначити, що національна політика та законодавчі положення, як

правило, стосуються біопалива першого покоління, яке зараз використовується у комерційних цілях і не стосується технологій другого покоління [5, с. 3–4].

Основоположним нормативним правовим актом у цій сфері є The European Green Deal — це карта ключових політик та заходів щодо боротьби зі зміною клімату. Метою є досягнення кліматичної нейтральності, що означає відсутність чистого викиду парникових газів у 2050 р., та роз'єднання економічного зростання від використання викопних енергетичних ресурсів. Біоенергетика як частина нової, сучасної біоекономіки, що формується, може внести важливий внесок у досягнення цієї мети.

Г. І. Шматько наголошує, що вчасна та поступова адаптація та досягнення важливих для України домовленостей з ЄС є тим позитивним поміркованим шляхом, який приведе до розвитку альтернативної енергетики та реалізації власного «зеленого курсу» [7].

European Green Deal Call — на підтримку Green Deal мобілізуватиме дослідження та інновації для сприяння справедливому та стійкому суспільному переходу до використання альтернативних джерел енергії та використанні біомаси [8].

Вчені Х. А. Григор'єва та Т. Є. Харитонова пропонують ввести Green Deal Україна, що значною мірою відбиватиме прагнення до екологізації та закріпить національні інтереси, можливості, проблеми та стартові умови, з урахуванням європейських правових механізмів та організаційно-інституційних рішень у цій сфері [9; 10].

Що стосується національного законодавства у сфері біоенергетики, то його складають: Закон України «Про ринок електричної енергії», Закон України «Про електроенергетику», Закон України «Про альтернативні джерела енергії», Закон України «Про альтернативні види палива», Закон України «Про засади функціонування ринку електричної енергії України», Закон України «Про енергозбереження», Закон України «Про архітектурну діяльність», Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності», Податковий Кодекс України, Митний Кодекс України та інші.

Однак перелічені акти не показують повну картину регулювання біоенергетики в Україні та потребують додаткового доопрацювання та внесення змін до деяких законів, які б регулювали положення щодо переробки сировини на біопаливо, щоб експортувати більш дорогий продукт, що матиме не тільки позитивні екологічні наслідки, а й економічні, соціальні в цілому.

У зв'язку з вищезазначеним, неопосередковане споживання біопалива підтримується державою через правові механізми звільнення від ввізних мит

та ПДВ для постачання машин та обладнання, що працюють на біопаливі [11, с. 18]. Також Митний кодекс України передбачає звільнення від оподаткування митом ввезення технічних та транспортних засобів, включаючи самохідні сільськогосподарські машини, що працюють на біопаливі та класифікуються за кодами згідно з УКТ ВЕД зовнішньоекономічної діяльності, визначеними статтею 7 Закону України «Про альтернативні види палива», якщо такі товари не виробляються в Україні [12]. Обмежена державна підтримка безпосереднього використання біопалива відображається в повільному розвитку таких відносин.

Це дозволить забезпечити економіку паливом, не залежати від коливання цін на паливно-мастильні матеріали, заощадити значні кошти, відмовившись від закупівлі дизельного палива. У той самий час світова практика показує приклади цілеспрямованої державної політики та ефективного юридичного регулювання у цій галузі, що дає значні результати.

Іншим питанням, щодо якого виникають багато дискусій з боку науковців, це питання з приводу визначення правового режиму біомаси, оскільки вона має особливості, які дозволяють відносити її до сільськогосподарської продукції та говорити про наявність аграрних біоенергетичних відносин.

Одним із можливих шляхів розвитку біоенергетики на теренах України є налагодження переробки біомаси у формі дочірніх підприємств та сільськогосподарських кооперативів, що дає зовсім інші можливості та відкриває великі перспективи. Тому виникає цілком нагальне питання використання юридичної форми переробного кооперативу для здійснення діяльності з виробництва біопалива.

Якщо заглибитись у визначення сільськогосподарських переробних кооперативів, передбаченого Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію», законодавець звертає увагу на створенні нового кінцевого продукту, перелік можливих сортів якого не вичерпується. Тому виходячи із цього визначення можна зробити висновок, що сільськогосподарські кооперативи можуть бути виробниками біопалива різних типів, що є результатом переробки сільськогосподарської сировини, що належить членам таких кооперативів [13, с. 144].

У 2019 р. механізм стимулювання виробництва альтернативної енергетики зазнав суттєвих змін, однак, незважаючи на ці нововведення, механізм стимулювання виробництва електричної енергії зокрема із біомаси не наблизився до моделі, націленої на забезпечення сталого розвитку цієї сфери. Прагнучи запровадити конкурентні умови цього виробництва, законодавець обмежив коло суб'єктів

господарювання, які мають право на продаж альтернативної енергії за «зеленим» тарифом.

Модернізація правового регулювання виробництва і використання біомаси на засадах сталого розвитку головним стимулом поки що залишається «зелений» тариф. Проте він не залежить від будь-яких характеристик сталості виробництва самої біомаси (відповідно, й біопалива) та є «зеленим» лише номінально [14, с. 54].

Висновки. Тому, аналізуючи ситуацію що склалася на даний момент, можна зробити висновок, що оцінене законодавство України загалом погано охоплює найбільш загальні аспекти стійкості та потребує доопрацювання, оскільки відсутність належного управління може негативно відзначитися на діловій репутації країни як виробника альтернативної енергетики. Враховуючи це біоенергетика може мати як позитивні, так і негативні ефекти — це означає, що розгортання біоенергетики має потребувати збалансування низки екологічних, соціальних та економічних цілей.

Варто підтримати пропозицію Х. А. Григор'євої про доцільність прийняття Закону України. «Про виробництво та продаж біопалива», який би був зводом правил з урахуванням специфіки даних відносин, оскільки біопалива більшою мірою регулюється аграрним законодавством як сільськогосподарська діяльність, і це забезпечує таке правове регулювання з відповідною специфікою. А також доповнити Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» додаючи до нього агрозахисні положення про сільськогосподарські переробні кооперативи. Слід пам'ятати, що розвиток сектору біоенергетики в Україні повинен вестись послідовно та обґрунтовано, враховуючи можливий вплив на національну економіку та навколишнє середовище.

Дослідження здійснене у рамках виконання проекту «Альтернативна енергетика в Україні: шляхи системного законодавчого стимулювання» за фінансової підтримки Національного фонду досліджень України (договір № 83/02.2020 від 29.10.2020 року).

Література

1. Рибнікова Е. Ю. Господарсько-правове стимулювання використання відновлюваних джерел енергії в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.04. Одеса, 2018. 46 с.
2. Караханян К. М. Тенденції розвитку законодавства в сфері альтернативної енергетики в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2020. No 4.
3. Платонова Є. О. Етапи розвитку законодавства у сфері використання альтернативних джерел енергії в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. No 8.
4. Чумаченко І. Є. Програми стимулювання розвитку альтернативної енергетики в Україні: правові проблеми та перспектив
5. Recent trends in the law and policy of bioenergy production, promotion and use. URL: <http://www.fao.org/3/bb101e/bb101e.pdf>. С. 3–4 (дата звернення: 23.05.2021 року).
6. Екологічне право України: курс лекцій / за ред. д-ра юрид. наук, проф. кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» Каракаша І. І. Одеса, 2020. 321 с.
7. Шматько Г. І. Green Deal та Україна: правові перспективи у сфері альтернативної енергетики. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 2. С. 26–32. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-2-6956>
8. Bioenergy Policy and Legislation. URL: <https://www.etipbioenergy.eu/markets-policies/biofuels-policy-legislation>. (дата звернення: 23.05.2021 року)
9. Григор'єва Х. А. Green Deal та Україна: роздуми про правові перспективи. *Екологічне право*. 2021. № 1.
10. Харитоновна Т. Є., Григор'єва Х. А. Доктрина правового регулювання альтернативної енергетики в Україні: сучасні тенденції розвитку. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 3 (31). С. 237–245.
11. Hodovaniuk A., Hryhorieva K., Platonova Y., Stepska O., Chumachenko I. State support of bioenergy in Ukraine: legal problems. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9(25). С. 18.
12. Про альтернативні види палива (Закон України). № 1391-VI. 2009. Вилучено з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14#Text>
13. Григор'єва Х. А. Переробна кооперація в сільському господарстві України: правове регулювання організації та діяльності. Одеса: Юридична література. 2015. С. 144.
14. Trehub O. A. Modernization of legal regulation of biomass production and use based on sustainable development. *Economics and law*. Series «Law»: Problems of Land, Environmental and Natural Resources Law. 2019. № 3(54). P. 49–57. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2019.03.049>

References

1. Rybnikova E. Ju. Ghospodarsjko-pravove stymuljuvannja vykorystannja vidnovljувanykh dzherel energhiji v Ukrajinі: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk 12.00.04. Odesa, 2018. 46 s.
2. Karakhanjan K. M. Tendenciji rozvytku zakonodavstva v sferi aljternatyvnoji energhetyky v Ukrajinі. *Juris Europensis Scientia*. 2020. No 4.
3. Platonova Je. O. Etapy rozvytku zakonodavstva u sferi vykorystannja aljternatyvnykh dzherel energhiji v Ukrajinі. *Jurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal*. 2020. No 8.
4. Chumachenko I. Je. Prohramy stymuljuvannja rozvytku aljternatyvnoji energhetyky v Ukrajinі: pravovi problemy ta perspektyv.
5. Recent trends in the law and policy of bioenergy production, promotion and use. URL: <http://www.fao.org/3/bb101e/bb101e.pdf>. S. 3–4 (data zvernennja: 23.05.2021 roku).
6. Ekologhichne pravo Ukrajinі: kurs lekcij / za red. d-ra juryd. nauk, prof. kafedry aghrarnogho, zemeljnogho ta ekologhichnogho prava NU» OJuA» Karakasha I. I. Odesa, 2020. 321 s.
7. Shmatjko Gh. I. Green Deal ta Ukrajinа: pravovi perspektyvy u sferi aljternatyvnoji energhetyky. *Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Internauka»*. Serija: «Jurydychni nauky». 2021. # 2. S. 26-32. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-2-6956>
8. Bioenergy Policy and Legislation. URL: <https://www.etipbioenergy.eu/markets-policies/biofuels-policy-legislation>. (data zvernennja: 23.05.2021 roku)
9. Ghryghor'jeva Kh. A. Green Deal ta Ukrajinа: rozdumy pro pravovi perspektyvy. *Ekologhichne pravo*. 2021. # 1.
10. Kharytonova T. Je., Ghryghor'jeva Kh. A. Doktryna pravovogho rehuljuvannja aljternatyvnoji energhetyky v Ukrajinі: suchasni tendenciji rozvytku. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. # 3 (31). S. 237–245.
11. Hodovaniuk A., Hryhorieva K., Platonova Y., Stepska O., Chumachenko I. State support of bioenergy in Ukraine: legal problems. *Amazonia Investiga*. 2020. # 9(25). S. 18.
12. Pro aljternatyvni vydy palyva (Zakon Ukraїny). # 1391-VI. 2009. Vylucheno z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14#Text>
13. Ghryghor'jeva Kh. A. Pererobna kooperacija v siljsjkomu ghospodarstvi Ukrajinі: pravove rehuljuvannja orgh-anizaciji ta dijalnosti. Odesa: Jurydychna literatura. 2015. S. 144.
14. Trehub O. A. Modernization of legal regulation of biomass production and use based on sustainable development. *Economics and law*. Series «Law»: Problems of Land, Environmental and Natural Resources Law. 2019. # 3(54). P. 49–57. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2019.03.049>

Шматько Гліб Ілліч

*аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Шматько Глеб Ильич

*аспирант кафедры аграрного, земельного и экологического права
Национального университета «Одесская юридическая академия»*

Shmatko Hlib

*Post-Graduate Student of the
Department of Agrarian, Land and Environmental Law
National University «Odessa Law Academy»*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-6-7383

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БІОМАСИ В АГРАРНОМУ ТА ЕНЕРГЕТИЧНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ БИОМАССЫ В АГРАРНОМ И ЭНЕРГЕТИЧЕСКОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ

THE CONCEPT AND PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF BIOMASS IN AGRICULTURAL AND ENERGY LAW OF UKRAINE

Анотація. Біоенергетика – це використання енергії біомаси (органіки, яка утворюється за рахунок фотосинтезу). «Зелене паливо» – так інколи називають паливо рослинного походження, сировиною для отримання якого є біомаса. Проте чим більше говорять про біоенергетику, тим частіше поняття «біопаливо» розуміють як рідке біопаливо (біодизель, біоетанол і метанол) та забувають про тверді і газоподібні – біогаз, синтез-газ, піролізні рідини, відходи сільськогосподарської та побутової продукції, залишки переробки деревини. Саме енергетичні рослини, які вирощуються для отримання енергії чи палива, у найближчому майбутньому будуть створювати конкуренцію газу та дизелю. До них належать харчові рослини (пшениця і цукрова тростина) і нехарчові (енергетична верба, тополя та багаторічні трави, ріпак, соя, соняшник, кукурудза, льон тощо). Біомасу як джерело енергії можна використовувати у процесі безпосереднього спалювання деревини, соломи, сапропелю (органічних донних відкладів), а також у переробленому вигляді як рідке (ефіри ріпакової олії, спирти) або газоподібне (біогаз) паливо. Конверсія біомаси у енергоносії може відбуватися фізичними, хімічними та біологічними методами; останні є найбільш перспективними. На сьогоденній час біоенергетика – це вибір, який має глобальну перспективу для подальшого успішного розвитку цивілізації. Новітня енергетична стратегія розвитку енергозабезпечення сільськогосподарського виробництва в умовах переходу економіки України на засади сталого розвитку вимагає пошуку нових підходів до оцінки власного ресурсного енергетичного потенціалу та переорієнтації сільськогосподарських підприємств на більш доступні і менш вартісні джерела енергії. Світ дедалі більш потребує сировину для отримання різних видів енергії і нею стає біомаса, яка як джерело енергії характеризується відновлюваністю й екологічною чистотою. Оскільки біомаса є відносно CO₂ нейтральним видом палива, її використання не призводить до посилення глобального парникового ефекту. Вона не створює типових для традиційних енергоносіїв ризиків поступового вичерпання, не залежить від цінних чинників геополітичного характеру, що нерідко дестабілізують ситуацію на енергетичних ринках.

Ключові слова: біомаса, біоенергетика, законодавство, енергозбереження, відновлювальні джерела енергії.

Аннотация. Биоэнергетика – это использование энергии биомассы (органики, которая образуется за счет фотосинтеза). «Зеленое топливо» – так иногда называют топливо растительного происхождения, сырьем для получения которого является биомасса. Однако, чем больше говорят о биоэнергетике, тем чаще понятие «биотопливо» понимают, как жидкое биотопливо (биодизель, биоэтанол и метанол) и забывают о твердые и газообразные – биогаз, синтез-газ, пиролизные жидкости, отходы сельскохозяйственной и бытовой продукции, остатки переработки древесины. Именно энергетические растения, которые выращиваются для получения энергии или топлива, в ближайшем будущем будут создавать конкуренцию газу и дизелю. К ним относятся пищевые растения (пшеница и сахарный тростник) и непищевые (энергетическая верба, тополь и многолетние травы, рапс, соя, подсолнечник, кукуруза, лен и т.д.). Биомассу в качестве источника энергии можно использовать в процессе непосредственного сжигания древесины, соломы, сапропеля (органических донных отложений), а также в переработанном виде как жидкое (эферы рапсового масла, спирты) или газообразное (биогаз) топливо. Конверсия биомассы в энергоносители может происходить физическими, химическими и биологическими методами; последние являются наиболее перспективными. На сегодняшний день биоэнергетика – это выбор, который имеет глобальную перспективу для дальнейшего успешного развития цивилизации. Новейшая энергетическая стратегия развития энергообеспечения сельскохозяйственного производства в условиях перехода экономики Украины на принципы устойчивого развития требует поиска новых подходов к оценке собственного ресурсного энергетического потенциала и переориентации сельскохозяйственных предприятий на более доступные и менее стоимостные источники энергии. Мир все более нуждается в сырье для получения различных видов энергии и ею становится биомасса, которая в качестве источника энергии характеризуется восстанавливаемостью и экологической чистотой. Поскольку биомасса является относительно CO₂ нейтральным видом топлива, его использование не приводит к усилению глобального парникового эффекта. Она не создает типичных для традиционных энергоносителей рисков постепенного истощения, не зависит от ценовых факторов геополитического характера, нередко дестабилизируют ситуацию на энергетических рынках.

Ключевые слова: биомасса, биоэнергетика, законодательство, энергосбережения, возобновляемые источники энергии.

Summary. Bioenergetics is the exploitation of biomass energy (organisms produced by photosynthesis). «Green fuel» is sometimes the name given to plant fuel that is derived from biomass. However, the more people talk about bioenergetics, the more often the term «biofuel» is understood as a rare biofuel (biodiesel, bioethanol and methanol) and forget about solid and gas-derived – biogas, synthesis gas, pyrolysis waste, agricultural and domestic products, wood processing residues. Energy crops, which are grown to produce energy or fuel, will compete with gas and diesel in the near future. These include food plants (wheat and durum wheat) and non-food plants (energy birch, poplar and bagatone grasses, rapak, soybeans, sunflower, maize, lion, etc.). Biomass as a source of energy can be used for the indirect combustion of wood, straw, sapropel (organic bottom sediments) as well as in the milled form as a rare (ephores of rapak oil, alcohol) or gas fuel (biodiesel). Biomass-to-energy conversion can be achieved by physical, chemical and biological methods; the latter are the most promising. At present, bioenergetics is a choice that has a global perspective for the further successful development of civilization. The new energy strategy for the development of energy security of agricultural production in the conditions of transition of the Ukrainian economy to the principles of a «golden growth» requires the search for new approaches to assessment of resource and energy potential and reorientation of agricultural enterprises to more accessible and less costly sources of energy. The world is increasingly demanding energy for the generation of different types of energy and biomass is becoming the main energy source characterized by renewability and environmental friendliness. Biomass is a relatively CO₂-neutral fuel, so its use does not contribute to a global greenhouse effect. It does not create risks of postponement typical for traditional energy carriers, does not depend on price factors of geopolitical character, which sometimes destabilize the situation on the energy markets.

Key words: biomass, bioenergy, legislation, energy conservation, renewable energy sources.

Постановка проблеми. Важливою складовою ланкою прийнятих нормативно-правових актів є дотримання єдності термінології, її несуперечливості й логічної впорядкованості, відповідності національним та міжнародним термінологічним стандартам. Порушення вимог щодо термінів та їх визначень у законодавчих документах спричиняє неузгодженості і невідповідності, призводить до нечіткості, неясності та неоднозначності у розумінні та застосуванні законодавчих приписів. Потенційно небезпечними є

також порушення правил побудови дефініцій термінів у законодавчих актах, адже призначення законодавчих дефініцій і полягає в тому, щоб через чітку й однозначну дефініцію певного спеціального поняття забезпечити його правильне розуміння і практичне використання, запобігти будь-яким хибним тлумаченням. Отже, в даній статті пропонується спроба розглянути та проаналізувати правовий аспект терміну біомаса, провести його відповідність законодавчій базі у аграрно-енергетичній сфері та зрозуміти

сучасний стан правового регулювання біомаси як джерела альтернативної енергетики в Україні.

Метою запропонованої статті є перегляд законодавчого поняття біомаса на основі Закону України «Про альтернативні види палива» та інших, пов'язаних з ним законів, на наявність в їх текстах істотних термінологічних вад, висвітлити негативні наслідки прогалин в законодавчих актах та визначити можливі заходи по усуненню виявлених недоліків, проведення аналізу доктринальних положень вчених у зазначеній сфері та розгляд особливостей вказаного терміну у економічній, технічній та аграрно-енергетичних галузях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематі біоенергетики присвячено багато наукових праць, зокрема Гелетука [1; 2; 5; 8], С. С. Дев'яткіна [9; 10], Т. А. Железна [1; 2; 5; 8], О. Б. Кишко-Єрлі [16; 19], Кузьміна М. М. [11], С. А. Оболенська [21], Ю. М. Рудь [3; 13], Уркевич В. Ю. [18] Золотарьова О. [9; 10], Шнюкова Є. [9; 10] та інших.

Виклад основного матеріалу. В умовах існування об'єктивної загрози вичерпання корисних копалин як джерел одержання палива для потреб людства, все більшої актуальності набуває необхідність вирішення проблеми пошуку альтернативних джерел для покриття енергетичних потреб. Першочерговим завданням національної енергетики є пошук і використання альтернативних видів палива, альтернативність яких полягає, передусім, в їхній екологічності та відновлюваності.

Ситуація ускладнюється тим, що ефективність виробництва та використання палива з біомаси поки що є нижчою за ефективність застосування традиційних видів палива, що є наслідком таких чинників, як відсутність дієвої державної підтримки розвитку біоенергетики, недостатній розвиток матеріально-технічної бази та брак можливості її покращення, а також залежність цієї ефективності від неринкових цін на традиційне паливо.

Біомаса — четверте за значенням паливо у світі, яке дає близько 2 млрд. т у.п. на рік, а це — майже 14% загального споживання первинних енергоносіїв. При цьому понад 70% поновлюваних джерел енергії походить із біомаси. Відбувається швидкий перехід до її раціонального використання. Виробництво та споживання біопалива зростає в усьому світі. Україні дуже важливо не залишитись осторонь передових світових тенденцій у цьому напрямку, особливо зважаючи на недостатню забезпеченість власним викопним паливом.

Україна має гарні передумови для майбутнього розвитку біоенергетики. Вона володіє великим потенціалом біомаси, доступної для виробництва енергії.

Основними складовими цього є відходи сільського господарства, деревні відходи, а в перспективі — енергетичні культури, вирощування яких почало активно розвиватись в останні роки. За рахунок цього потенціалу можна покрити до 18% загального обсягу споживання первинних енергоносіїв в Україні. Водночас на даний час цей напрям розвивається дуже повільно і частка біомаси в загальному обсязі первинної енергії в нашій державі складає лише 1,24%. Для покращення ситуації потрібно вжиття багатьох заходів, у тому числі правових, проте почати варто з дослідження й удосконалення базових категорій, зокрема самого поняття «біомаса» [1, с. 64–65; 2, с. 64; 3, с. 163].

У широкому значенні біомаса — це кількість живої речовини (в одиницях маси), що припадає на одиницю площі або об'єму (т/м кв, г/м кв) [4, с. 88]. У вузькому розумінні (для цілей біоенергетики) одні науковці визначають біомасу як «вуглецевмісткі органічні речовини рослинного та тваринного походження (деревина, солома, рослинні залишки сільськогосподарського виробництва, гній, органічна частина твердих побутових відходів та іноді торф)» [5, с. 73]. На думку інших, наприклад С. С. Дев'яткіної та Т. Ю. Шкварницької, біомаса — це органічні речовини, що утворюються в рослинах в результаті фотосинтезу, які можуть бути використані для одержання енергії. Ці ж вчені розрізняють первинну біомасу, що є частиною наземного і водного рослинного світу (продукти лісу, водорості й інші рослини) та вторинну біомасу, тобто таку, що містить придатні для енергетичної утилізації відходи, утворені після збору і переробки первинної біомаси, а також органічні відходи, що утворюються в результаті життєдіяльності людини і тварин [6, с. 74].

Біомасу як джерело енергії можна використовувати у процесі безпосереднього спалювання деревини, соломи, сапропелю (органічних донних відкладів), а також у переробленому вигляді як рідке (ефіри ріпакової олії, спирти) або газоподібне (біогаз) паливо. Конверсія біомаси у енергоносії може відбуватися фізичними, хімічними та біологічними методами; останні є найбільш перспективними.

Перейдемо до подальшого з'ясування сутності терміна «біомаса», до тлумачення якого звертали фахівці різних наукових напрямів. Наприклад, біомасою пропонують розуміти: (а) кількість живої речовини (в одиницях маси), що припадає на одиницю площі або об'єму [7, с. 88]; (б) вуглецевмісткі органічні речовини рослинного і тваринного походження (деревина, солома, рослинні залишки сільськогосподарського виробництва, гній, органічна частина твердих побутових відходів і торф) [8, с. 73]. Усталеним є підхід, згідно з яким виділяють

біопаливо (а значить, і біомасу) так би мовити 3-х поколінь. Як указують О. К. Золотарьова і Є. І. Шнюкова, перше покоління біопалива виробляють з істивних компонентів рослинної сировини, зокрема, із зерна кукурудзи, цукрової тростини, бульби маніоки тощо або пальмової, рапсової, соняшникової й соєвої олії. Найпоширенішими видами такого біопалива є біоетанол (80% від загального виробництва рідкого біопалива), біодизель, рослинні олії й біогаз. Для вироблення біопалива другого покоління застосовують неістивні залишки рослинної сировини (стебла пшениці, кукурудзи, деревину тощо) або непродовольчі рослини, до яких відносять так звані енергетичні культури, — швидкоростучі дикі трави (міскантус, деякі сорти проса тощо) або дерева (верба, тополі та ін.). Третє покоління біопалива вироблятимуть скоріше за все з водоростей, біомасу яких можна успішно переробляти за допомогою кожного з відомих способів. Особливість мікрородостей полягає в тому, що окремі їх види здатні екскретувати цукри, вуглеводи або етанол назовні в культуральне середовище, тобто енергетичні речовини можна отримувати без порушення рослинних культур [9; 10]. Зважаючи на такий поділ, у спеціальній літературі біомасу першого покоління і біогаз ще пропонують називати як «традиційні відновлювальні джерела енергії», а біомасу другого і третього покоління — «нетрадиційні відновлювальні джерела енергії» [11, с. 80]. За влучним твердженням Ю. М. Рудь [12, с. 107], міжнародні правові норми закріплювали такі дефініції поняття «біомаса»: — біорозкладна фракція продуктів, відходів та осадів від сільського господарства (включаючи рослинні і тваринні речовини), лісової і спорідненої з нею промисловості, а також промислових і комунальних відходів (Директива Європейського Парламенту й Ради 2001/77/ЄС від 27 вересня 2001 р. про створення сприятливих умов продажу електроенергії, виробленої з відновлювальних енергоджерел, на внутрішньому ринку електричної енергії) [13]; — частка продукції, що зазнає біологічного розкладу, відходи й залишки від сільського господарства (включаючи рослинні і тваринні речовини), лісництва і споріднених галузей промисловості, а також частка промислових і міських відходів, що зазнають біологічного розкладу (Директива Європейського Парламенту та Ради 2003/30/ЄС від 8 травня 2003 р. про стимулювання використання біопалива та інших видів відновлювального палива для потреб транспорту) [14]. Як слушно підкреслює Л. О. Бондар, проблематичне питання відходів сільського господарства є надзвичайно нагальним. Незважаючи на певну специфіку екологічних проблем поводження з такими відходами, правових приписів у цій сфері явно бракує

[15, с. 430, 431]. На переконання О. Б. Кишко-Єрлі, одним з ефективних напрямів вирішення питання поводження з відходами сільського господарства є стимулювання їх повторного залучення в господарську діяльність як енергетичні ресурси [16, с. 81]. Адже придатна для вироблення різних видів палива й газопостачання об'єктів енергії біомаси містить у собі енергоресурси: (а) органічних відходів тваринництва і птахівництва, харчової, м'ясомолочної промисловості; (б) рослинних відходів сільського господарства; (в) рослинних відходів лісового господарства; (г) стічних вод та опадів стічних вод; (д) твердих побутових відходів [17, с. 2]. Звідси робиться аргументований висновок, що енергію біомаси складають в тому числі енергоресурси певних видів відходів, а названі відходи біологічного походження (біомаса) можуть бути перероблені з метою отримання певного виду енергії [16, с. 81, 82]. Однак інколи в Україні відходи сільськогосподарського виробництва застосовувати як сировину для палива недоцільно, тому що спостерігається зростаючий дефіцит органіки в ґрунтах, а тому солону, стебла кукурудзи, гичку кукурудзи, сої тощо слід залишати на полі [18, с. 395].

Що стосується вітчизняного законодавства, то поняття «біомаса» вперше було включено до ст. 17-1 Закону України «Про електроенергетику» Законом України від 1 квітня 2009 р. № 1220-VI й визначалося як «продукти, що складаються повністю або частково з речовин рослинного походження, які можуть бути використані як паливо з метою перетворення енергії, що міститься в них». Це визначення було піддане критиці з огляду на те, що воно було вужчим за своїм змістом, оскільки не включало органічні речовини тваринного походження, й не відповідало вимогам Директиви 2001/77/ЄС, відповідно до положень якої сприятливі умови мають бути створені для продажу електроенергії виробленої з органічних речовин не тільки рослинного походження, а також з органічних речовин тваринного походження та біорозкладної фракції промислових і комунальних відходів [19, с. 23].

Стосовно біомаси, в Законі України «Про альтернативні види палива» [20] визначено, що: «біомаса — невикопна біологічно відновлювана речовина органічного походження, здатна до біологічного розкладу, у вигляді продуктів, відходів та залишків лісового та сільського господарства (рослинництва і тваринництва), рибного господарства і технологічно пов'язаних з ними галузей промисловості, а також складова промислових або побутових відходів, здатна до біологічного розкладу. Термін «біогаз» в тому ж законі позначений, як: «біогаз — газ, отриманий з біомаси, що використовується як паливо». Поряд із тим в деяких довідниках є більш розширені ви-

значення: «біогаз (також каналізаційний газ), як різновид біопалива — газ, який утворюється при мікробіологічному розкладанні метановим угрупованням біомаси чи біовідходів (розкладання біомаси відбувається під впливом трьох видів бактерій), твердих і рідких органічних відходів: на звалищах, болотах, каналізації, вигрібних ямах[6]. Враховуючі ці визначення, у переліку альтернативних джерел може залишитись лише одна біомаса, а все інше (газ з органічних відходів, газ каналізаційно-очисних станцій і біогаз) є похідними, і тому вони підлягають вилученню із поданого в законі переліку, для уникнення тавтології і плеоназму (дублюванню, надлишку і надмірності). Це формулювання справедливо критикувалося науковцями. Так, Ю. М. Рудь стверджувала, що у ньому йдеться лише про відходи, а ось згадки про невикопний характер біомаси бракує. А. В. Пастух, у свою чергу, наголошувала, що основним недоліком визначення біомаси, яке закріплено в розглядуваному Законі, є те, що воно не відповідає нормам законодавства ЄС. На думку В. М. Сінченка, М. Я. Гументика й В. С. Бондаря, при такому тлумаченні в законодавстві України біомаси не охоплюються правовим регулюванням найбільш поширені види останньої на основі органічної сировини. Є. В. Голомозий зазначав, що виходячи з буквального розуміння зазначеного вище Закону, біопаливом може визнаватися лише продукт перероблення відходів і не може ним визнаватися продукт переробки високоенергетичних культур. Проте навіть сама дефініція поняття «відходи», що міститься в цьому Законі, стверджував він, є зайвою, адже вона міститься у Законі України «Про відходи» від 5 березня 1998 р., а перелік відходів — у Класифікаторі відходів ДК 005-96, затвердженому наказом Держстандарту України від 29 лютого 1996 р., № 89. Звідси науковець пропонував, що подібні визначення (термінів «біомаса», «біопаливо», «біоетанол», «біобутанол», «біодизель») повинні знаходитися в нормативно-технічній документації, а їх перелік у тексті Закону не впливає на регулювання суспільних відносин, пов'язаних з виробництвом і використанням біопалива, а лише створює ризики недобросовісного тлумачення норм. Останньому твердженню ми заперечуємо, оскільки закріплення нормативного визначення того чи іншого поняття у відповідному законодавчому акті вносить чіткість, однозначність у правове впорядкування відповідних суспільних відносин, воно сприяє вирішенню правозастосовних проблем. Адже брак належної дефініції відкриває можливість для різного тлумачення тієї чи іншої категорії. Поняття «біомаса» зустрічається й в інших вітчизняних нормативно-правових актах. Так, згідно

з ДСТУ 2275-93 «Енергоощадність. Нетрадиційні та поновлювальні джерела енергії. Терміни та визначення», що діє з 1 січня 1995 р., під біомасою розуміються невикопні органічні речовини біологічного походження. Як бачимо, тут застосовано доволі вузький (обмежувальний) підхід до поняття «біомаса». За наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Технологічних нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря із котелень, що працюють на лушпинні соняшнику» від 13 жовтня 2009 р. № 540, біомаса тлумачиться як продукти, що складаються повністю або частково з речовин рослинного походження, які можуть бути використані як паливо з метою перетворення енергії, що міститься в них, зокрема, рослинні відходи сільського і лісового господарства (п. 1.1). Як обґрунтовано стверджується у спеціальній літературі, це трактування не відповідає ні міжнародним нормам, ні згадуваним вітчизняним нормам, оскільки звужує біомасу лише до рослинних відходів. Більше того, наявність таких різних визначень «неминуче призводить до наявності величезної кількості колізій», на що звертає увагу А. М. Мірошніченко [21, с. 22–24].

Висновок. Виділення біомаси як особливого об'єкта аграрного та енергетичного права для сільськогосподарських підприємств є об'єктивною необхідністю, яка виникла в умовах стрімкого розвитку відновлюваної енергетики у світі та в Україні. Вважаємо, що необхідність виокремлення окремого об'єкта виникає тоді, коли він (об'єкт) володіє якими-сь особливими ознаками (критеріями визнання), що виділяє його з-поміж інших, а також є необхідність отримання інформації щодо стану та руху даного об'єкта з метою управління ним. Дослідження, результати яких наведені у статті, дали змогу виділити ознаки ідентифікації біомаси, які уособлюють її унікальність, актуальність та ефективність використання в енергетичних цілях.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що біомаса як специфічний термін поєднує аграрну і енергетичну структуру походження у правовому вимірі, а також має економічний, екологічний та технічні аспекти. Як зазначає С. А. Оболенська, біомаса є основою подальшого перетворення у біопаливо, де останнє являється одним із об'єктів аграрного права у вигляді біопалива, виробництво якого регулюється сільським товаровиробниками як специфічними суб'єктом аграрного права і все це є одним з різновидів регулювання аграрних відносин. Розглядаючи біомасу зі сторони енергетичної категорії, варто погодитися із Г. Г. Гелетухою, у тому, що біомаса є місцевим видом палива. В процесі виробництва

енергії з біомаси використовуються наявні місцеві ресурси регіону. Біомаса є відновлюваним видом палива, а отже при раціональному використанні є, по суті, невичерпним джерелом енергії. Біомаса є більш екологічно чистим паливом у порівнянні з іншими твердими видами палива, наприклад, вугіллям. Біомаса, як правило, є більш дешевим паливом у перерахунку на одиницю енергії, ніж інші види традиційних енергоресурсів. Ринок виробництва енергії з біомаси є новим сектором економічної діяльності, що створює нові робочі місця, сприяє росту регіонального валового продукту та загальному «озелененню» економіки. Все вищезазначене розкриває енергетичну сутність терміну біомаса. Можна стверджувати, що даний термін комплексний за своєю суттю, де енергетичний аспект є самоціллю,

а аграрний одним із різновидів форми використання у правовому полі. Враховуючи вищезазначене пропонується оновлена спроба закріплення на рівні закону визначення біомаси, де потрібно в ст. 1 Закону України «Про альтернативні види палива» визначити поняття «біомаса» у наступній редакції: «це невикопна, біологічно відновлювальна речовина органічного походження, а/або біорозкладна частина продуктів, відходи та залишки біологічного походження різних форм та видів у сільськогосподарській та дотичних до них галузях виробництва та є основою енергетичних культур в Україні.

Наукове дослідження здійснене у рамках виконання проекту «Альтернативна енергетика» в Україні: шляхи законодавчого стимулювання», за підтримки Національного фонду досліджень України.

Література

1. Гелетуша Г. Г. Место биоэнергетики в проекте обновленной Энергетической стратегии Украины до 2030 года / Г. Г. Гелетуша, Т. А. Железная. Промышленная теплотехника. 2013. № 2. С. 64–70.
2. Гелетуша Г. Г. Барьеры для развития биоэнергетики в Украине. Ч. 1 / Г. Г. Гелетуша, Т. А. Железная. Промышленная теплотехника. 2013. № 4. С. 63–70.
3. Рудь Ю. М. Визначення поняття «біомаса» за законодавством України. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. 2014. Вип. 197(3). С. 163–169.
4. Основи екології: навч. посіб. / [О. М. Микитюк, В. В. Грицайчук, О. З. Злотін, Т. Ю. Маркіна]. Х.: ОВС, 2004. 144 с.
5. Гелетуша Г. Г. Сучасний стан та перспективи розвитку біоенергетики в Україні. Ч. 1 / Г. Г. Гелетуша, Т. А. Железна. Промышленная теплотехника. 2010. № 3. С. 73–79.
6. Дев'яткіна С. С. Альтернативні джерела енергії: навч. посіб. / С. С. Дев'яткіна, Т. Ю. Шкварницька. К.: НАУ, 2006. 92 с.
7. Микитюк О. М., Грицайчук В. В., Злотін О. З., Маркіна Т. Ю. Основи екології: навч. посіб. Харків: Вид-во «ОВС», 2004. 144 с.
8. Гелетуша Г. Г., Железна Т. А. Сучасний стан та перспективи розвитку біоенергетики в Україні. Ч. 1. Промышленная теплотехника. 2010. № 3. С. 73–79.
9. Золотарьова О., Шнюкова Є. Куди прямує біопаливна індустрія? Вісник Національної академії наук України. 2010. № 4. С. 10–20.
10. Золотарева Е. К., Шнюкова Е. И., Подорванов В. В. Микроводоросли как продуценты фотоводорода. Альгология. 2010. Вып. 20. № 2. С. 236–261.
11. Кузьміна М. М. Розвиток біоенергетики в Україні та в світі. Юрист України. 2013. № 4. С. 79–84.
12. Рудь Ю. М. Правове регулювання енергозбереження у сільському господарстві України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 193 с.
13. Директива Європейського Парламенту та Ради 2001/77/ЄС від 27 вересня 2001 р. про створення сприятливих умов продажу електроенергії, виробленої з відновлювальних енергоджерел, на внутрішньому ринку електричної енергії. Official Journal. 2001. L. 283. 27.10.2001. P. 33.
14. Директива Європейського Парламенту та Ради 2003/30/ЄС від 8 травня 2003 р. про стимулювання використання біопалива та інших видів відновлювального палива для потреб транспорту. Official Journal. 2003. L. 123. 17.05.2003. P. 0042–0046.
15. Аграрне право: підруч. за ред. О. О. Погрібного. Київ: Істина, 2007. 448 с.
16. Кишко-Єрлі О. Б. Правове регулювання використання відходів сільського господарства як енергетичних ресурсів. Проблеми розвитку аграрного та земельного права України: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 трав. 2011 р.). Київ: Вид-во геогр. л-ри «Обрії», 2011. С. 80–83.
17. ДСТУ 3569-97 Енергозбереження. Нетрадиційні та поновлювані джерела енергії. Основні положення. Київ: Офіц. вид. Держстандарту України, 1999. 7 с.

18. Уркевич В. Ю. Організаційно-правові питання виробництва біопалива в Україні. Юридична осінь 2009 року: Тези доп. та повідом. Міжнар. наук.-практ. конф. молод. учених та здобувачів. (м. Харків 13 листоп. 2009 р.). Харків: НЮА України, 2009. С. 392–395.
19. Кишко-Єрлі О. Б. Правове регулювання використання відновлювальних джерел енергії: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.06 / Кишко-Єрлі Оксана Борисівна. К., 2010. 230 с.
20. Про альтернативні види палива: Закон України від 14.01.2000 р., № 1391-XIV. Відом. Верхов. Ради України. 2000. № 12. Ст. 94.
21. Оболенська С. А. Правове регулювання виробництва біопалива сільськогосподарськими товаровиробниками в Україні: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.06 Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. С. 22–24.

References

1. Geletukha G. G. Mesto bioenergetiki v proekte obnovennoy Energeticheskoy strategii Ukrainy do 2030 goda / G. G. Geletukha, T. A. Zheleznaya. Promyshlennaya teplotekhnika. 2013. № 2. S. 64–70.
2. Geletukha G. G. Barery dlya razvitiya bioenergetiki v Ukraine. Ch. 1 / G. G. Geletukha, T. A. Zheleznaya. Promyshlennaya teplotekhnika. 2013. № 4. S. 63–70.
3. Rudj Ju. M. Vyznachennja ponjattja «biomasa» za zakonodavstvom Ukrainy. Naukovyj visnyk Nacionaljnogo universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannja Ukrainy. Serija: Pravo. 2014. Vyp. 197(3). S. 163–169.
4. Osnovy ekologhiji: navch. posib. / [O. M. Mykytjuk, V. V. Ghrycajchuk, O. Z. Zlotin, T. Ju. Markina]. Kh.: OVS, 2004. 144 s.
5. Gheletukha Gh. Gh. Suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku bioenerghetyky v Ukraini. Ch. 1 / Gh. Gh. Gheletukha, T. A. Zheljezna. Promyshlennaja teplotekhnika. 2010. # 3. S. 73–79.
6. Dev'jatkina S. S. Aljternatyvni dzherela energhiji: navch. posib. / S. S. Dev'jatkina, T. Ju. Shkvarnycjka. K.: NAU, 2006. 92 s.
7. Mykytjuk O. M., Ghrycajchuk V. V., Zlotin O. Z., Markina T. Ju. Osnovy ekologhiji: navch. posib. Kharkiv: Vyd-vo «OVS», 2004. 144 s.
8. Gheletukha Gh. Gh., Zheljezna T. A. Suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku bioenerghetyky v Ukraini. Ch. 1. Promyshlennaja teplotekhnika. 2010. # 3. S. 73–79.
9. Zolotarjova O., Shnjukova Je. Kudy prjamuje biopalyvna industrija? Visnyk Nacionaljnoji akademiji nauk Ukrainy. 2010. # 4. S. 10–20.
10. Zolotareva Ye. K., Shnyukova Ye. I., Podorvanov V. V. Mikrovodorosli kak producsenty fotovodoroda. Algologiya. 2010. Vyp. 20. № 2. S. 236–261.
11. Kuzjmina M. M. Rozvytok bioenerghetyky v Ukraini ta v sviti. Juryst Ukrainy. 2013. # 4. S. 79–84.
12. Rudj Ju. M. Pravove reghuljuvannja energhozberzhennja u siljsjkomu ghospodarstvi Ukrainy: dys. ... kand. juryd. nauk. Kyjiv, 2015. 193 s.
13. Dyrektyva Jevropejskogho Parlamentu ta Rady 2001/77/JeS vid 27 veresnja 2001 r. pro stvorennya spryjatlyvykh umov prodazhu elektroenerghiji, vyroblenoji z vidnovljuvalnykh energhodzherel, na vnutrishnjomu rynku elektrychnoji energhiji. Official Journal. 2001. L. 283. 27.10.2001. P. 33.
14. Dyrektyva Jevropejskogho Parlamentu ta Rady 2003/30/JeS vid 8 travnja 2003 r. pro stymuljuvannja vykorystannja biopalyva ta inshykh vydiv vidnovljuvaljnogo palyva dlja potreb transportu. Official Journal. 2003. L. 123. 17.05.2003. P. 0042–0046.
15. Aghrarne pravo: pidruch. za red. O. O. Poghrbnogho. Kyjiv: Istyna, 2007. 448 s.
16. Kyshko-Jerli O. B. Pravove reghuljuvannja vykorystannja vidkhodiv siljskogho ghospodarstva jak energhetichnykh resursiv. Problemy rozvytku aghrarnogho ta zemelnogho prava Ukrainy: Mater. mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyjiv, 25 trav. 2011 r.). Kyjiv: Vyd-vo gheoghr. l-ry «Obriji», 2011. S. 80–83.
17. DSTU 3569-97 Energhozberzhennja. Netradycijni ta ponovljuvani dzherela energhiji. Osnovni polozhennja. Kyjiv: Ofic. vyd. Derzhstandartu Ukrainy, 1999. 7 s.
18. Urkevych V. Ju. Orghanizacijno-pravovi pytannja vyrobnyctva biopalyva v Ukraini. Jurydychna osinj 2009 roku: Tezy dop. ta povidom. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. molod. uchenykh ta zdobuvachiv. (m. Kharkiv 13 lystop. 2009 r.). Kharkiv: NJuA Ukrainy, 2009. S. 392–395.
19. Kyshko-Jerli O. B. Pravove reghuljuvannja vykorystannja vidnovljuvalnykh dzherel energhiji: dys. ... kand. juryd. nauk.: 12.00.06 / Kyshko-Jerli Oksana Borysivna. — K., 2010. 230 s.
20. Pro aljternatyvni vydy palyva: Zakon Ukrainy vid 14.01.2000 r., # 1391-XIV. Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. 2000. # 12. St. 94.
21. Oboljensjka S. A. Pravove reghuljuvannja vyrobnyctva biopalyva siljskogghospodarsjky my tovarovyrobnykamy v Ukraini: dys. ... kand. juryd. nauk.: 12.00.06 Nac. juryd. un-t im. Jaroslava Mudrogho. Kharkiv, 2017. S. 22–24.

Байрачна Лариса Кимівна

кандидат філософських наук,

доцент кафедри конституційного права України

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Байрачная Лариса Кимовна

кандидат философских наук,

доцент кафедры конституционного права Украины

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Bayrachna Larysa

PhD in Philosophy Sciences,

Associate Professor of the Department of Constitution Law of Ukraine

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0002-0249-8207

Єрмакова Ганна Олександрівна

студентка Міжнародно-правового факультету

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ермакова Анна Александровна

студентка Международно-правового факультета

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Yermakova Anna

Student of the International Law Faculty

Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-6-7306

**ПАРАДОКС НЕМОЖЛИВОСТІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ВИБОРІВ:
ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС (ВІД НОВОГО ЧАСУ
ДО ТЕОРЕМИ КЕННЕТА ЕРРОУ)**

**ПАРАДОКС НЕВОЗМОЖНОСТИ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ВЫБОРОВ:
ИСТОРИЧЕСКИЙ ДИСКУРС (ОТ НОВОГО ВРЕМЕНИ
ДО ТЕОРЕМЫ КЕННЕТА ЭРРОУ)**

**PARADOX OF IMPOSSIBILITY OF FAIR ELECTIONS:
HISTORICAL DISCOURSE (FROM NEW TIMES
TO ARROW'S PARADOX)**

Анотація. Робота спрямована на визначення та диференціацію парадоксів, які впливають на можливість чи неможливість демократичних виборів. Актуальність даної теми зумовлена тим, що різні системи виборів народжують свої парадокси та недоліки.

Теза про неможливість демократичних виборів спирається на досвід багатьох країн світу, що зіштовхнулися з цією проблемою. Навіть Україна є гарним прикладом багатьох з парадоксів, що в руках політтехнологів перетворюються на інструменти досягнення мети.

Визначено сутність і значення виборів. Проаналізовано різні способи голосування в залежності від типу виборчої системи: мажоритарна, пропорційна та змішана. Допоміжним фактором в визначенні головного питання роботи виступають теореми, наукові та художні праці, а також приклади, які засновані на практиці.

Вивчено такі праці математиків та статистиків: «Коли грабувати та інші лайфхаки» Стівен Левітт та Стівен Дабнер; «Путівник для закоханих в математику» Едвард Шейнерман; «Колективний вибір та індивідуальні цінності» Кеннет Джо-зеф Ерроу, в яких показано, як знайомі та практикуючі парадокси і методи голосування, так і абсурдні, тільки теоретично визначені методи.

Доведено, що вибори являють собою механізм за допомогою якого відбувається формування політичної еліти будь-якої країни. Проблема демократичних виборів є досить складним питанням як для України, так і для інших країн світу. Вирішення цієї проблеми неможливо без застосування методів прикладної математики. Процеси прийняття рішення лежать в основі будь-якої діяльності. В театральному мистецтві – побудова та організація процесу постановки «Гамлета», занурення в культуру творчості; в біології – відкриття ролі ДНК в спадковості; в соціальній сфері – функціонування та розвиток соціальних процесів та інше. Тому, теорія вибору існує стільки, скільки існує людина.

Отже, при виборі оптимального способу голосування виникають проблеми, тому що жодний з цих способів не можна назвати досконалим і цілком демократичним, кожний має свої переваги та недоліки.

Ключові слова: парадокс Кандорсе, теорема Кеннета Ерроу, демократичні вибори, голосування, парадокс, виборці, кандидати.

Аннотація. Работа направлена на определение и дифференциацию парадоксов, которые влияют на возможность или невозможность демократических выборов. Актуальность данной темы обусловлена тем, что различные системы выборов рожают свои парадоксы и недостатки.

Тезис о невозможности демократических выборов опирается на опыт многих стран мира, столкнувшихся с этой проблемой. Даже Украина является хорошим примером многих из парадоксов, что в руках политтехнологов превращается в инструменты достижения цели.

Определена сущность и значение выборов. Проанализированы различные способы голосования в зависимости от типа избирательной системы: мажоритарная, пропорциональная и смешанная. Вспомогательным фактором в определении главного вопроса работы выступают теоремы, научные и художественные работы, а также примеры, основанные на практике.

Изучены такие работы математиков и статистов: «Когда грабить и другие лайфхак» Стивен Левитт и Стивен Дабнер; «Путеводитель для влюбленных в математику» Эдвард Шейнерман; «Коллективный выбор и индивидуальные ценности» Кеннет Джо-зеф Эрроу, в которых показано, как знакомые и практикующие парадоксы и методы голосования, так и абсурдные, которые являются только теоретическими методами.

Доказано, что выборы представляют собой механизм, с помощью которого происходит формирование политической элиты любой страны. Проблема демократических выборов является достаточно сложным вопросом как для Украины, так и для других стран мира. Решение этой проблемы невозможно без применения методов прикладной математики. Процессы принятия решения лежат в основе любой деятельности. В театральном искусстве – построение и организация процесса постановки «Гамлета», погружение в культуру творчества; в биологии – открытие роли ДНК в наследственности; в социальной сфере – функционирование и развитие социальных процессов и прочее. Поэтому, теория выбора существует столько, сколько существует человек.

Итак, при выборе оптимального способа голосования возникают проблемы, потому что ни один из этих способов нельзя назвать совершенным и вполне демократичным, каждый имеет свои преимущества и недостатки.

Ключевые слова: парадокс Кандорсе, теорема Кеннета Эрроу, демократические выборы, голосования, парадокс, избиратели, кандидаты.

Summary. The work is aimed at identifying and differentiating paradoxes that affect the impossibility of democratic elections. The relevance of this topic is due to the fact that, different election systems give birth to their paradoxes and shortcomings.

The thesis of the impossibility of democratic elections is based on the experience of many countries around the world that have faced this problem. Even Ukraine is a good example of many paradoxes that in the hands of political technologists are becoming tools to achieve the goal.

The essence and significance of the election are determined. Different ways of voting depending on the type of electoral system are analyzed: majority, proportional and mixed. Auxiliary factors in determining the main issue of the work are theorems, scientific and artistic works, as well as examples that are based on practice.

The following works of mathematicians and extras were studied: «When to rob and other life hacks» Steven Levitt and Stephen Dubner; «A Guide for Lovers of Mathematics» by Edward Scheinerman; «Collective Choice and Individual Values» by Kenneth Joseph Arrow, which shows both familiar and practicing paradoxes and methods of voting, and absurd, only theoretically defined, methods.

It is proved that elections are a mechanism by which the formation of the political elite of any country. The problem of democratic elections is a rather difficult issue for both Ukraine and other countries. The solution of this problem is impossible without the use of applied mathematics. Decision-making processes are at the core of any activity. In theatrical art – construction and organization of the process of staging «Hamlet», immersion in the culture of creativity; in biology – the discovery of the role of DNA in heredity; in the social sphere – the functioning and development of social processes and more. Therefore, the theory of choice exists as long as man exists.

There are problems when choosing the optimal way of voting, none of these methods can be called perfect and completely democratic, each has its advantages and disadvantages.

Key words: *Candorce paradox, Kenneth Arrow's theorem, democratic elections, voting, paradox, electorate, candidates.*

Демократія — найгірший вид правління, не рахуючи всіх інших, що людство застосовувало за свою історію.

Уїнстон Черчілль

Кращий аргумент проти демократії — п'ятихвилинна розмова із середнім виборцем.

Уїнстон Черчілль

Постановка проблеми. Вибори відіграють велику роль в політичному житті будь-якої держави. Вибори надають змогу формувати владу та здійснювати її контроль. Багато науковців вважають, що вибори не є елементом демократичної держави, хоча кожна з цих країн стверджує, що діє на принципах демократії. Так чому ж деякі вчені висловлюють такий тезис: «не існує демократичних виборів»? Питання про проблематику недемократичних виборів постає ще з давніх років та існує досі. Важливість вибору способу голосування та відповідність типу її виборчої системи здійснює опосередкований вплив на демократичні принципи виборів. Адже на наш час вибори є одним з найважливіших механізмів отримання влади.

Практичний аналіз способів голосування допоможе ширше відкрити проблематику демократичних виборів та підтвердити або спростувати тезис — «неможливість демократичних виборів».

Аналіз наукових досліджень. Значна кількість праць була присвячена різноманітним аспектам дослідження функціонування голосування на виборах. Серед таких науковців виділяють: Кеннет Ерроу [14], Мари Жан Антуан Никола Кондорсе [9], М. Рибачук, Б. Райковський, Б. Страшун [12]. Також виокремлюють такі наукові та художні праці як: книга Стівена Левітта та Стівена Дабнера «Коли грабувати та інші лайфхаки» [13]; Едварда Шейнермана «Путівник для закоханих в математику» [2].

Таким чином, **мета дослідження** полягає в аналізі парадоксів, що виникають при демократичному шляху обирання керівництва країни.

Виклад основного матеріалу. Вибори є певною процедурою обрання якого-небудь кандидата шляхом відкритого або таємного голосування, це залежить від виборчої системи певної країни. Загалом, вибори, припускають, що потрібно надати перевагу одного кандидата іншим. Тобто, обрання кандидата в якості переважного дає змогу сказати, що у виборах закладений елітарний елемент.

Вибори, в особливості в Україні, майже завжди становили підґрунтя для багатьох спорів. Проте, система прямої демократії, коли виборець голосує за свого кандидата, та внаслідок його голос враховується на пряму, не є бездоганною та не єдиною. Так, наприклад, в США переможці виборів визначаються колегією виборців.

Багато вчених вважають, що важливим чинником для визначення типу виборчої системи та застосування способу підрахунку голосів є три аспекти: — зміст голосу; — порядок підрахунку голосів; — правило (формула) переведення отриманих голосів у мандати.

Деякі дослідники вважають за необхідне враховувати ще один, четвертий аспект:

— голосування за конкретного кандидата або за партію (список кандидатів) [1].

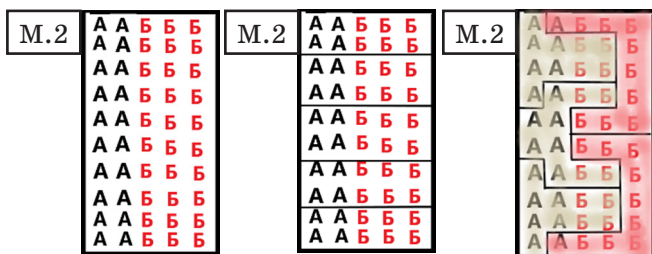
Існує безліч способів та методів голосування, серед яких виділяють метод Борда, метод Кондорсе, метод преференційного голосування, спосіб голосування за правилом абсолютної або відносної більшості. Існують й інші типи голосування. Наприклад, голосування з чотирма варіантами відповіді: «за», «проти», «утримуюсь», «віддаю перевагу». Тут перевагу можна віддавати тільки одному кандидату, але кількість інших варіантів не обмежується.

Знайома всім процедура виборів — вибори на яких два кандидати претендують на одне і те саме місце. Виборці віддають голос за першого чи другого кандидата і перемагає той, хто набрав більшість голосів. Цей розповсюджений підхід називають — правилом відносної більшості, який застосовується для мажоритарної виборчої системи. Як казав ма-

тематик Едвард Шейнерман в своїй книзі «Путівник для закоханих в математику»: «перемагає той, хто набере більшість голосів — це наріжний камінь демократичного суспільства» [2, с. 253]. За такою системою обирають представників національних меншин в Данії, Фінляндії та Греції. В Україні відносна мажоритарна система виборів застосовується у виборах до місцевого самоврядування, та у виборах Президента у другому турі.

Метод відносної більшості є найпопулярнішим серед всіх видів виборчих систем. Мажоритарна система відносної більшості становить десь 30–45% всіх виборчих систем у Азії, Африці, на Близькому Сході, в Північній та Південній Америці. Однак, ця система не так розповсюджена в Європі, але домінує в острівних державах і на території Океанії [3, с. 58–63].

Окрім прямої системи виборів існує непряма система, таку систему використовують Сполучені Штати Америки. За такою системою виборів важливе значення має поділення територіальної одиниці, де відбуваються вибори, на округи. Для кращого розуміння, розглянемо наступний приклад, який насамперед актуальний для непрямих систем виборів. Існують два кандидати: А, Б та 50 виборців. Більшість, для прикладу це буде 60% обирають кандидата Б, а 40% — А (мал. 1). У випадку прямих виборів у голосуванні перемагає кандидат Б. Проте, складнощі з'являються, якщо виборці будуть поділені на округи. Якщо ми поділимо виборців на п'ять однакових округів, на результати це не вплине (мал. 2). Проте, якщо округи будуть поділені таким чином, що в двох округах абсолютну перемогу (100%) отримає кандидат Б, а в інших трьох кандидат А, тоді перемогу у виборах отримує саме кандидат А (3 з 5 округів). У Сполучених Штатах Америки цим скористалися за своїх часів такі президенти, як Джордж Буш молодший у 2004 році, та Дональд Трамп у 2016 році.

Вперше таким способом скористувався Елбрідж Томас Геррі в штаті Массачусетс (1812р.) на виборах в Сенат. Він провів межі виборчих дільниць так, що його партія отримала більшість місць в Сенаті, не дивлячись на меншу кількість голосів. Карикату-

рист зобразив це розбиття у вигляді саламандри та назвав його Gerrymandering (Джерримандеринг). Ця зміна кордонів цілком законна, через те, що, наприклад, у зв'язку з переселенням людей або побудовою нових районів, потрібно постійно обновляти кордони виборчих округів і це ніхто не може заборонити.

Потрібно зазначити, що у США набирає силу кампанія проти джерримендеринга. Демократи розробляють законопроект, який зобов'язує штати залучати незалежні комісії для визначення електоральних кордонів (тоді як зараз цим займаються безпосередньо регіональні влади). Все більше занепокоєння з приводу джерримендеринга проявляє Верховний суд (суддя Бретт Кавано), проти «перекроювання» округів висловився колишній губернатор Каліфорнії від Республіканської партії Арнольд Шварценеггер, назвавши цю практику «національним скандалом», який триває 200 років.

Окрім джерримендеринга існує інший спосіб, який допомагає маніпуляціям під час виборів, цей спосіб допоміг Гітлеру швидше прийти до влади. Мова йде про поділ голосів. Коли слабші кандидати, що не мають шансів на перемогу відтягують на себе частину голосів, тим самим послабляють позиції фаворитів та заважають їм виграти.

Німеччина 26 квітня 1925 року проводила другий тур президентських виборів. Голосування проходило в звичайний для нас спосіб, було два кандидати Пауль фот Гінденбург (48,3% голосів) та Вільгельм Маркс (45,3% голосів), але був ще один кандидат, котрий подав свою кандидатуру — Ернест Тельман, розуміючи, що перемога малоімовірна. Він набрав 6,4 голосів. Переміг, як ми можемо побачити Гінденбург. Якщо ж би Тельман не брав участі в виборах, то його прихильники напевно віддали голос за Маркса, як за більш близького за поглядами кандидата. Тоді б перемога було на боці Маркса. Чому ж це важливо? Тому що в 1933 році Гінденбург назначив канцлером Адольфа Гітлера та помер в наступному році, надавши Гітлеру необмежений контроль над урядом у Німеччині. В той час, як Маркс був прихильником республіканської демократії. І хто знає, як склалася б історія в такому випадку.

Це означає, що додавання на голосування додаткових кандидатів може вплинути на підсумкове ранжування вихідних (основних) кандидатів. На практиці в таких системах може працювати така технологія маніпулювання виборами, як «Додавання фіктивних кандидатів». Фіктивним кандидатом називається кандидат, який не має реальної мети перемогти у виборах, але грає чисто технічну роль ослаблення одного з головних кандидатів шляхом «перетягування» на себе частини його аудиторії підтримки.

Таку ситуацію розглянув у 1951 році американський економіст Кеннет Ерроу. Теорема Ерроу, стверджує, що для цієї технології маніпулювання вразливі всі виборчі системи, за винятком тих, в яких остаточне рішення приймає одна людина.

З плином часу технологія «додавання фіктивних кандидатів» доповнилась технологією «кандидатів-двійників, або кандидатів-спойлерів» (з англ. — to spoil — «труїти», «псувати» [4]) і змагатися з ними дуже складно.

Використання кандидатів-двійників на виборах є маніпулятивною технологією мета якої — відібрати голоси у більш рейтингових кандидатів. Проте наявність однакової прізвища з будь-яким з інших кандидатів не є юридичною підставою для скасування реєстрації такої особи, навіть якщо воно є клоном рейтингових місцевих політиків. У Комітеті виборців України заявляють, що на позачергових виборах до Верховної Ради ІХ скликання 21 липня 2019 року балотується 161 кандидат-клон (в 48 з 199 одномандатних округів). Наприклад, однофамільців в одномандатному виборчому окрузі № 133 (Одеська обл., місто Одеса) — 9 осіб, в тому числі, 4 чоловіка з прізвищем Баранській, 2 — Дмитрук, 2 — Танцюра. В одномандатному виборчих окрузі № 137 (Одеська обл., м. Подольск) и одномандатному виборчому окрузі № 34 (Дніпропетровська обл., село міського типу Царичанка) зареєстровано по 8 чоловік-однофамільців. В одномандатному виборчому окрузі № 92 (Київська обл., місто Узин) балотуються 7 кандидатів-однофамільців, одномандатному виборчому окрузі (Дніпропетровська обл., місце Кривий Ріг) — 6 осіб [5].

Є можливість використати інші виборчі системи, але в них також є прогалини. Цікавим буде преференційне голосування, яке зазвичай придатне для змішаної виборчої системи. Головна особливість полягає в тому, що в ньому вказується не тільки переважний кандидат, але й ступінь переваги інших. Це голосування проходить за правилом Борда. Його суть в тому, що в бюлетені створюється так званий «рейтинг» кандидатів і перемагає той, хто в середньому в усіх рейтингах буде першим. Такі голосування застосовують в Австралії, Індії, на Мальті та інших країнах. З першого погляду здається, що ми знайшли ідеальний спосіб голосування, котрий враховує всі пропозиції. Але у цій системі також є недоліки [6, с. 382–383]. Приведемо приклад: перше місце в бюлетені отримує 5 балів., друге отримує 4 бали., третє отримує 3 бали., четверте отримує 2 бали., п'яте місце 1 балл. Після голосування ми сумуємо всі бали у кожного з кандидатів та отримуємо результат. Все здається логічним, але при такій схе-

мі той кандидат, який у більшості бюлетенів стоїть перший, тобто який вважається кращим, може не набрати максимальної кількості голосів та програти. Р. Даль зауважує, що передача голосів може іноді привести до перемоги кандидата, який і не одержав найбільше голосів у першому турі [7].

На практиці цей метод був застосований на виборах в Ірландії 1977 року. Правляча партія Ірландії — Фіанна Файл (50,6% голосів) одержала 84 місця в палаті представників, а з урахуванням пропорційності їй повинно було дістатися лише 74 мандати. Лейбористська партія (11,6% голосів) одержала 16 місць, вона могла одержати на одне більше місце. Інші партії (5,6% голосів) одержали 4 місця, тобто 2,7% всіх мандатів [8, с. 51].

Неможливо не зазначити такий парадокс, як «парадокс Кондорсе». Цей парадокс можливий у випадках трьох та більше варіантів вибору. Робота Кондорсе поклала початок цілому напрямку математичних досліджень в області соціології, психології та інших галузях науки [9, с. 94–129].

Розберемо на прикладі. Три директори фірми з виробництва солодоців (Сергій, Михайло, Катя) на нараді вирішують за чією стратегією вони будуть працювати далі. Існують такі стратегії кожного директора: «Цукерки» — Сергій, «Печиво» — Михайло та «Шоколад» — Катя. Нижче наведена таблиця з вподобаннями кожного з директорів.

	С	М	К
+	Цукерки	Печиво	Шоколад
-	Печиво	Шоколад	Цукерки
+ -	Шоколад	Цукерки	Печиво

Директори все ж таки вирішують проголосувати. Спочатку голосуємо між цукерками та печивом. Сергій — 1 голос, Михайло — 2 голоси, тому що Катя нейтрально відноситься до стратегії «Печиво», але негативно ставиться до стратегії «Цукерки», отже перемагає «Печиво». Далі вони голосують між Печивом і Цукерками. Михайло отримує вже 1 голос, а Катя — 2. Отже, так можна порівнювати безкінечно і ні до чого не прийти. В цьому і полягає парадокс Кондорсе: «коли є більше двох альтернатив та голосуючих — колективна оцінка варіантів, як правило, стає циклічною». Цей парадокс трохи складніше побачити на виборах, але він існує і ця циклічність і є головним недоліком цієї концепції.

Ще один метод голосування — метод Шульца. Цей метод гарний тим, що він дозволяє побороти стереотип на виборах — «треба обрати менше зло»

та дає змогу обрати всіх виборців за допомогою ранжування. Кожен голос буде враховуватись та обов'язково впливатиме на результати голосування [10, с. 267–303].

Метод Шульце наслідуює методу Кондорсе, в тому, що він враховує перемоги кандидата над іншими при безпосередніх парних порівняннях. Однак, в методі Шульце ще враховуються непрямі перемоги, складені по ланцюжку прямих, з кількістю визначення «сили шляху». З урахування «сили» всіх непрямих перемог дозволяє виявити переможця з будь-якої пари кандидатів. Серед переваг цього метода можна виділити: повний та точний облік реальних переваг виборців, достатній для подолання парадокса Кондорсе. Однак, недоліком буде складність аналізу прямих перемог та велика кількість варіантів непрямих перемог. Наприклад, існують такі кандидати А, Б, С, Д.

А перемагає Б, а Б — С, а С — Д, отже, ми можемо казати, що є шлях від кандидата А до кандидата Д. Чим більше голосуючих віддають перевагу першому кандидату, тим переконливіше його перемога. Силою шляху буде слабкіша парна перемога кандидата в цій послідовності. Кандидат А перемагає Б опосередковано, якщо виконується будь-яка з двох умов: сила критичної ланки від А до Б, чим сила критичної ланки від Б до А; існує шлях А до Б, а шлях від Б до А — ні. Однак, це не так. Як і інші методи, які корелюються з методом Кондорсе, вони не усувають парадокса «перемоги темної конячки», парадокса «ураження при отриманні додаткових голосів». Інакше кажучи, він не відповідає критерію участі, а також критеріям later-no-harm і later-no-help [11].

Цей метод може застосовуватися лише на виборах в одномандатні округи, а також при визначенні порядку кандидатів при відкритому партійному списку. Отже, його не можна використовувати на виборах в багатомандатних округах. Однак, як відомо, жодна з пропорційних систем не може гарантувати рівної участі партійних та незалежних кандидатів.

Альтернативною цих двох парадоксів є метод схвального голосування, учасники якого можуть голосувати за кожну окрему схвалену ними альтернативу. Цей метод розробив у 1971 році Роберт Вебер. На відміну від множинних методів схвального голосування не проводить різницю між альтернативами на основі їх позиції в бюлетені. Усі голоси за цим методом розглядаються як рівнозначні, а перемагає той, хто отримав схвалення більшість голосуючих. Наприклад, на виборах де може бути більше ніж один переможець, пороговий рівень схвалення встановлюється заздалегідь та перемагають

альтернативи, які отримали кількість голосів, перебільшуючи мінімальний рівень схвалення. Прихильники цієї позиції стверджують, що він дає перевагу відносно помірним альтернативам порівняно з альтернативами, які знаходяться з різного кінця діапазону. Противники цієї концепції стверджують, що необачні виборці можуть обрати непідходящого новачка зі списку кандидатів. Однак, незважаючи на ці розбіжності Організація Об'єднаних Націй використовує схвальне голосування задля обрання своїх посадових осіб, а деякі штати у США вже використовують такий метод. Цей метод, з огляду на думки багатьох науковців вважають найбільш демократичним серед усіх [12, с. 48].

Існує ще цікава система голосування, яка не вважається серйозною та ні в яких країнах не використовується. Цю систему голосування описують Стівен Левітт і Стівен Дабнер у книзі «Коли грабувати та інші лайфхаки» 2015 рік [13, с. 21] Ця система полягає в тому, що кожний виборець може голосувати стільки разів, скільки йому хочеться, однак є маленька поправка. При кожному голосуванні потрібно платити, але сума виплати буде з кожним разом підвищуватися. Наприклад, перший голос буде коштувати 1 долар, наступний 4 долари, третій 9 доларів і далі. Отже, як би Вам не подобався один кандидат безліч разів ви голосувати не зможете. Недолік полягає по-перше в тому, що перевага буде віддаватися багатіям. По-друге, існує велика ймовірність підкупу. Однак, деякі економісти говорять, що багатіі взагалі мають великий вплив, ніж бідняки, тому така система може статися набагато демократичнішою. Два економіста Якоб Гуре та Цзинцзин Чжан провели такий «аукціонний» експеримент голосування. Вони стверджують, що такий вид голосування буде працювати краще ніж всі інші.

Існує ще багато прикладів різних способів голосування, але абсолютно у всіх є одна властивість. Намагаючись ліквідувати один недолік, неминуче створюється інший. Той факт, що ідеальної системи не існує є доказом теореми про неможливість демократії, яку було виведено та доказано ще в 1951р. Кеннетом Ерроу (про що говорилося вище). В ній говориться про те, що як не парадоксально, виборчої системи без недоліків не існує. Ця теорема спирається на 5 базових критеріїв справедливих виборів, таких як:

- універсальність (виборча система повинна працювати з будь-яким порядком в бюлетені);
- монотонність (додаткові голоси не можуть зробити з переможця того хто програв. Це якраз порушується в системі повторного моментального голосування);

- незалежність від сторонніх альтернатив (тут порушується наш приклад про додавання кандидатів-спойлерів);
- нейтральність (всі кандидатури рівнозначні);
- відсутність диктатора (тобто всі виборці рівні і немає людини, голос якого важливіше інших) [14, с. 204].

Теорема Дж. Ерроу дає змогу дійти висновку, що спосіб голосування може бути позбавлений від довільності, безвихідних положень та нерівності, але це все неможливо без недоліків. Найбільш правильна система виборів у демократичному суспільстві може призвести до ситуації рівноваги вподобань голосуючих, яка недопустима демократичними засобами, а диктаторськими недопустима взагалі.

Тобто, Ерроу довів, що реальна демократія, як всі її бачать, не може бути повною [15, с. 40–41].

Висновки і перспективи подальших досліджень. З вищезазначеного можна зробити висновок, що вибір процедури голосування є великою проблемою для багатьох країн, яка включає в себе філософські, психологічні, математичні та технічні аспекти, і носить принциповий характер. Отже, при виборі оптимального способу голосування слід враховувати, що жодний з них не можна вважати досконалим, адже кожний має свої переваги та недоліки. Однак без виборів обійтися неможливо, тому слід визначитися зі способом голосування виходячи з типу виборчої системи, яка залежить від державного та адміністративно-територіального устрою окремої країни.

Література

1. Иванченко А. В., Кынев А. В., Любарев А. Е. Пропорциональная избирательная система в России. История, современное состояние, перспективы. Независимый институт выборов, Москва. URL: <http://www.vibory.ru/Publikat/PES/ch-1-1.Htm> (дата звернення 01.06.2021)
2. Шейнерман Е. Путеводитель для влюбленных в математику / перевод с англ. А. Огнёв. Москва. 2018. С. 253.
3. Романюк А. Оцінка пропорційності виборчих систем країн Західної Європи та України: порівняльний аспект. Вісник Центральної виборчої комісії. 2007. № 2 (8). С. 58–63.
4. Любарев А. Как политтехнологи зарабатывают на сентябрьских выборах. URL: <http://www.forbes.ru/mneniya-column/vertikal/242258-kak-polittechnologi-zarabatyvayut-na-sentyabrskih-vyborah> (дата звернення 30.05.2021).
5. На выборах в Верховную Раду балотируется 161 кандидат-клон — Комитет Избирателей Украины. URL: <https://www.segodnya.ua/vybory2019/kandidaty/na-vyborah-v-verhovnuyu-radu-ballotiruetsya-161-kandidat-klonkiu-1300208.html> (дата звернення 01.06.2021)
6. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учеб. для юридич. вузов и факультетов: В 4-х т. Т. 1–2: Общая часть / Рук. авт. коллектива и отв. ред. Б. А. Страшун. 2-е изд., испр. и доп. М.: Бек, 1996. С. 382–383.
7. Даль Р. Возможности усовершенствования выборных законодательных органов Российской Федерации. Сравнительный обзор избирательных систем. URL: <http://www.ifes.ru/library/articles/rus/> (дата звернення 01.06.2021)
8. Маклаков В. В. Избирательное право и избирательные системы буржуазных и развивающихся стран. М.: РИО ВЮЗИ, 1987. С. 51.
9. Granger G.-G. La Mathematique social du Marquis de Condorcet. Paris: Presses universitaires de France, 1956. С. 94–129.
10. Shulze M. A New Monotonic, Clone-Independent, Reversal Symmetric, and Condorcet-Consistent Single-Winner Election Method. Social Choice and Welfare. 2011. Vol. 26. P. 267–303.
11. Smith W. Descriptions of voting systems. URL: <http://www.m-shulze.9mail.de/votedesc.pdf>. (In Eng.)
12. Рибачук М., Райковський Б.. Аналіз концепції сучасних моделей виборчих систем. Політичний менеджмент. 2009 р. № 3. С. 48.
13. Левітт Стівен і Дабнер Стівен. Коли грабувати та інші лайфхаки. К. 2015. С. 21.
14. Ерроу Кеннет Джозеф. Колективний вибір та індивідуальні цінності. Київ. 2004. С. 204.
15. Кичмаренко О. Д., Огуленко А. П. Теория принятия решений. Теория голосования. Одесса. 2012. С. 40–41.

References

1. Ivanchenko A. V., Kynev A. V., Ljubarev A. E. Proporcional'naja izbiratel'naja sistema v Rossii. Istorija, sovremennoe sostojanie, perspektivy. Nezavisimyj institut vyborov, Moskva. URL: <http://www.vibory.ru/Publikat/PES/ch-1-1Htm> (data zvernennja 01.06.2021)
2. Edvard Shejnerman. Putevoditel' dlja vljublennyh v matematiku / perevod s angl. A. Ognjov. Moskva. 2018. S. 253.

3. Romanjuk A. Ocinka proporcijnosti viborchih sistem kraїн Zahidnoi Evropi ta Ukraїni: porivnjaj'nij aspekt. Visnik Central'noi viborchoї komisii. 2007. № 2 (8). S. 58–63.
4. Ljubarev A. Kak polittehnologi zarabatyvajut na sentjabr'skih vyborah URL: <http://www.forbes.ru/mneniya-column/vertikal/242258-kak-polittehnologi-zarabatyvajut-na-sentyabrskih-vyborah> (data zvernennja 30.05.2021).
5. Na vyborah v Verhovnuju Radu ballotiruetsja 161 kandidat-klon — Komitet Izbiratel'ev Ukrainy. URL: <https://www.segodnya.ua/vybory2019/kandidaty/na-vyborah-v-verhovnuyu-radu-ballotiruetsya-161-kandidat-klon-kiu-1300208.html> (data zvernennja 01.06.2021)
6. Konstitucionnoe (gosudarstvennoe) pravo zarubezhnyh stran: Ucheb. dlja juridich. vuzov i fakul'tetov: V 4-h t. T. 1–2: Obshhaja chast' / Ruk. avt. kollektiva i otv. red. B. A. Strashun. 2-e izd., ispr. i dop. M.: Bek, 1996. S. 382–383.
7. Dal' R. Vozmozhnosti usovershenstvovanija vybornyh zakonodatel'nyh organov Rossijskoj Federacii. Sravnitel'nyj obzor izbiratel'nyh sistem. URL: <http://www.ifes.ru/library/articles/rus/> (data zvernennja 01.06.2021)
8. Maklakov V. V. Izbiratel'noe pravo i izbiratel'nye sistemy burzhuaznyh i razvivajushhihsja stran. M.: RIO VJuZI, 1987. S. 51.
9. Granger G.-G. La Mathematique social du Marquis de Condorcet. Paris: Presses universitaires de France, 1956. C. 94–129.
10. Shulze M. A New Monotonic, Clone-Independent, Reversal Symmetric, and Condorcet-Consistent Single-Winner Election Method. Social Choice and Welfare. 2011. Vol. 26. P. 267–303.
11. Smith W. Descriptions of voting systems. URL: <http://www.mshulze.9mail.de/votedesc.pdf>. (In Eng.).
12. Ribachuk M., Rajkovs'kij B. Analiz koncepcii suchasnih modelej viborchih sistem. Politichnij menedzhment. 2009. № 3. S. 48.
13. Levitt Stiven, Dabner Stiven. Koli grabuvati ta inshi lajfhaki. K. 2015. S. 21.
14. Errou Kennet Dzhozef. Kolektivnij vibir ta individual'ni cinnosti. Kiiiv. 2004. S. 204.
15. Kichmarenko O. D., Ogulenko A. P. Teorija prinjatija reshenij. Teorija golosovanija. Odessa. 2012. S. 40–41.

Сон Софія Сергіївна

*старший викладач кафедри конституційного права
Національний університет «Одеська юридична академія»*

Сон София Сергеевна

*старший преподаватель кафедры конституционного права
Национальный университет «Одесская юридическая академия»*

Son Sofiia

*Senior lecturer at the Department of Constitutional Law
National University «Odessa Law Academy»*

ORCID: 0000-0002-9860-558X

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-6-7350

**РЕАЛИЗАЦИЯ ВИБОРЧИХ ПРАВ ОСОБАМИ
З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ:
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ**

**РЕАЛИЗАЦИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ПРАВ ЛИЦАМИ
З ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ:
МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ**

**SECURING ELECTION RIGHTS FOR
THE PEOPLE WITH DISABILITIES:
INTERNATIONAL STANDARDS**

Анотація. У статті розглянуто проблеми реалізації виборчих прав особами з обмеженими можливостями. Проаналізовано основні нормативно-правові акти, які регулюють участь у виборах цієї категорії осіб на міжнародному рівні. Особливу увагу приділено правовому регулюванню участі осіб з обмеженими можливостями у виборах до Європейського Парламенту у 2019 році. Встановлено, що за даними моніторингу щодо участі у цих виборах різних категорій громадян, майже 800 тис. людей не змогли реалізувати своє право голосу у різних країнах-членах ЄС через проблеми з інвалідністю чи психічним здоров'ям. Також значна кількість громадян ЄС не змогли реалізувати своє право голосувати через організаційні заходи (технічні бар'єри), які не враховують їхніх потреб, спричинених інвалідністю. Також існують перешкоди, які заважають або стримують незалежне голосування, наприклад, як результат відсутності спеціальної інформації відповідно до різних видів інвалідності, бюрократизації адміністративної процедури щодо реалізації виборчого права у відповідним чином адаптованій формі.

Виділено три групи прав, які пов'язані з реалізацією політичних прав осіб з обмеженими можливостями, що забезпечують: рівність при реалізації активного виборчого права (доступ до виборчих дільниць, технічна можливість дотримання таємниці голосування, викладення інформації про вибори та про кандидатів у доступній формі); рівність при реалізації пасивного виборчого права (доступ до приміщень виборчих комісій, можливість заповнення документів, необхідних для висунання кандидатом); рівність участі у політичних організаціях та підтримка державою об'єднань осіб з обмеженими можливостями. Встановлено, що міжнародне та європейське законодавство у питаннях гарантування реалізації виборчого права людей з обмеженими можливостями трансформується і змінюється у напрямку його деталізації та вирішення питань, пов'язаних із наявністю технічних бар'єрів, що перешкоджають їм голосуванню на виборах.

Ключові слова: вибори, виборчі права, особи з обмеженими можливостями, міжнародні стандарти, європейські стандарти, інваліди, дискримінація за ознакою інвалідності, рівність прав.

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы реализации избирательных прав лицами с ограниченными возможностями. Проанализированы основные нормативно-правовые акты, регулирующие участие в выборах этой категории лиц на международном уровне. Особое внимание уделено правовому регулированию участия лиц с ограниченными возможностями в выборах в Европейский парламент в 2019 году. Установлено, что по данным мониторинга участия в этих выборах различных категорий граждан, почти 800 тыс. человек не смогли реализовать свое право голоса в различных странах-членах ЕС из-за проблем с инвалидностью или психическим здоровьем. Также значительное количество граждан ЕС не смогли реализовать свое право голосовать через организационные мероприятия (технические барьеры), которые не учитывают их потребностей, вызванных инвалидностью. Также существуют препятствия, которые мешают или сдерживают независимое голосование, например, как результат отсутствия специальной информации в соответствии с различными видами инвалидности, бюрократизации административной процедуры по реализации избирательного права в соответствующим образом адаптированной форме.

Выделены три группы прав, связанных с реализацией политических прав лиц с ограниченными возможностями, которые обеспечивают: равенство при реализации активного избирательного права (доступ к избирательным участкам, техническая возможность соблюдения тайны голосования, изложения информации о выборах и о кандидатах в доступной форме); равенство при реализации пассивного избирательного права (доступ в помещения избирательных комиссий, возможность заполнения документов, необходимых для выдвижения кандидатом); равенство участия в политических организациях и поддержка государством объединений инвалидов. Установлено, что международное и европейское законодательство в вопросах обеспечения реализации избирательного права людей с ограниченными возможностями трансформируется и изменяется в направлении его детализации и решения вопросов, связанных с наличием технических барьеров, препятствующих им голосованию на выборах.

Ключевые слова: выборы, избирательные права, лица с ограниченными возможностями, международные стандарты, европейские стандарты, инвалиды, дискриминация по признаку инвалидности, равенство прав.

Summary. The article deals with the issues of securing election rights for the people with disabilities. The author analyses various normative legal acts, regulating election rights for this category of citizens on the international and domestic level. Special attention is given to the participation of the people with disabilities in the 2019 elections to the European Parliament.

The procedure of monitoring different categories of citizens taking part in 2019 elections to the European Parliament has revealed that approximately 800 000 of people failed to exercise their right to vote due to physical or mental disability. A considerable number of people failed to exercise their right due to inadequate organization (technical barriers) and disregard of their special needs caused by disability. There are also obstacles to independent voting, caused by the lack of information about various types of disability, bureaucratic nature of relative adaptation of the election procedure.

The political rights of people with disabilities at exercising their election rights can be categorized in the following way: securing equality at active participation (access to polling stations, opportunity to exercise the right to secret vote, availability of clear information about elections and nominated candidates); equality at exercising passive rights (access to Election commissions, possibility to submit documents to be nominated as a candidate); equal opportunities to take part in the work of political organizations, governmental support for the associations of the people with disabilities. The author leads us to the conclusion that international and European laws, guaranteeing the election rights of the people with disabilities are being reformed in order to resolve the current problems which prevent these citizens to take part in the election procedure.

Key words: elections, election rights, people with disabilities, international standards, European standards discrimination due to disability, securing equal rights for the people with disabilities.

Постановка проблеми. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, у світі налічується понад 1 млрд. людей з обмеженими можливостями, 20% з яких у своєму повсякденному житті живуть з великими функціональними труднощами, у Європі вони складають понад 23% населення. Інвалідність буває різних форм, зокрема, приблизно 3,2% населення світу страждають від сліпоти чи погіршення зору, 6% — від глухоти чи втрати слуху, 2,6% мають інтелектуальні вади, 1% — з фізичними вадами або обмеженою рухливістю [1]. В Україні за офіційними

даними таких людей налічується понад 2,7 млн. З кожним роком кількість осіб з обмеженими можливостями збільшується через старіння населення та поширення хронічних захворювань, негативно впливає на їх динаміку пандемія COVID-19. Особи з обмеженими можливостями стикаються із значною кількістю проблем, у тому числі щодо реалізації своїх виборчих прав, при цьому не лише в країнах та регіонах, що лише на початку демократичного розвитку, але й у тих, досвід яких є прикладом для розробки стандартів прав людини у цій сфері. Зокрема,

вибори до Європейського Парламенту у 2019 році визначили ряд проблем, пов'язаних з обмеженням внаслідок різних причин реалізації виборчих прав особами з обмеженими можливостями. Вищезазначені проблеми потребують наукового опрацювання з метою вироблення пропозицій з їх найшвидшого вирішення та подолання законодавчих прогалин у цій сфері.

Стан дослідження проблеми. Особливості реалізації виборчих прав осіб з обмеженими можливостями та питання протидії цьому явищу розглядали І. Козуб [2], Є. Мотлохов [3], А. Мхитарян [4], О. Паровишник [5], Є. Соболев [6], В. Чорненський [7] та ін. Однак у цих публікаціях не враховано досвід виборів до Європейського Парламенту в 2019 році та виборів в Україні у 2019–2020 роках, що обумовлює подальше вивчення цього питання.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є розгляд проблеми реалізації виборчих прав особами з обмеженими можливостями. Для досягнення поставленої мети були поставлені наступні завдання: 1) з'ясувати поняття та особливості конституційного статусу осіб з обмеженими можливостями; 2) розглянути положення основних міжнародних нормативно-правових актів, які врегульовують участь осіб з обмеженими можливостями у виборах.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Конституція України гарантує особам з обмеженими можливостями ті ж самі політичні права, що й іншим громадянам, зокрема вільно обирати та бути обраними. Особливістю їх правового статусу є те, що вони, як громадяни держави, «володіють загальним правовим статусом, а як особи, які обмежені у можливостях їх реалізації з причин вад здоров'я, володіють спеціальним правовим статусом, який передбачає додаткові права, гарантії, пільги тощо. В. Чорненський зазначає, що конституційно-правовий статус осіб з обмеженими можливостями, як інтегроване поняття, що характеризується «власною структурою та змістом, включає такі елементи: 1) правові норми, що визначають статус (норми конституційного та спеціального законодавства); 2) основні права, свободи і обов'язки; 3) правосуб'єктність, включаючи правоздатність і дієздатність; 4) правові принципи; 5) громадянство; 6) гарантії прав і свобод» [8, с. 446]. Виділяють групи прав, пов'язаних з реалізацією політичних прав осіб з обмеженими можливостями, що забезпечують: 1) рівність при реалізації активного виборчого права (доступ до виборчих дільниць, технічна можливість дотримання таємниці голосування, викладення інформації про вибори та про кандидатів у доступній формі); 2) рівність при реалізації пасивного вибор-

чого права (доступ до приміщень виборчих комісій, можливість заповнення документів, необхідних для висунення кандидатом); 3) рівність участі у політичних організаціях та підтримка державою об'єднань осіб з обмеженими можливостями.

В українському законодавстві використовуються різні терміни для позначення цієї категорії осіб: «інвалід», «особа з інвалідністю», «особи з особливими потребами», «громадяни з особливими потребами», «особи з обмеженою працездатністю», «особи з обмеженими фізичними і розумовими можливостями». Як вказує О. Паровишник, «термін «обмеження життєдіяльності» в українському законодавстві інтерпретується як помірно виражена, виражена або значно виражена втрата особою внаслідок захворювання, травми (її наслідків) або вроджених вад здатності до самообслуговування, пересування, орієнтації, контролю своєї поведінки, спілкування, навчання, виконання трудової діяльності нарівні з іншими громадянами» [5, с. 23].

Науковці справедливо зазначають, що термін «інвалід», тобто хворий, непрацездатний, нездатний, у нормативно-правових актах має бути замінений на такий, який більшою мірою відповідатиме людиноцентристській парадигмі державотворення в Україні, яка передбачає «вільне й ефективно здійснення прав і свобод будь-якою особою, недискримінацію осіб з обмеженими можливостями, їх не декларативну, а реальну участь у суспільному житті як повноцінних членів спільноти» [6, с. 22], полегшить «психологічну, психологічно-педагогічну, соціальну реабілітацію таких осіб [2, с. 49]. Прикладом цього може бути зарубіжний досвід переходу до більш «гуманної термінології», наприклад: у Конституціях Польщі та Болгарії використовується термін «особи з фізичними і психологічними вадами», Іспанії — «особи, ослаблені в їх психічних, сенсорних і фізичних здібностях» [7, с. 366]. Дискримінацією за ознакою приналежності до осіб з обмеженими можливостями є «будь-яке розрізнення, виключення чи обмеження людей зі стійким розладом функцій організму, метою або результатом якого є навмисне позбавлення або обмеження їхніх громадянських прав у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-якій іншій сфері повсякденного життя суспільства, крім випадків, коли таке позбавлення або обмеження має законодавчо обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними [4, с. 133].

2. Найважливішим законодавчим актом універсального характеру, що стосується прав осіб з обмеженими можливостями, є Конвенція ООН про права людей з інвалідністю, прийнята у 2006 році та ратифікована Україною у 2009 році. Цей міжнародно-

правовий акт закріпив перехід щодо розуміння інвалідності від медичної чи реабілітаційної моделі до соціальної, яка розглядає інвалідність як проблему прав людини. Інвалідність — це складне явище, яке не просто обмежується властивостями людини, а є результатом сукупності умов, багато з яких обумовлені соціальними факторами. Це є основою для розгляду людини з обмеженими можливостями як такої, що наділена загальними для усіх осіб правами на засадах рівності, при цьому гарантується додатковий перелік їх прав. Стаття 29 цього документу гарантує, що люди з обмеженими можливостями можуть повноцінно брати участь у політичному та громадському житті нарівні з іншими людьми, безпосередньо або через вільно обраних громадян, реалізовувати свої виборчі права на рівні з іншими громадянами. При цьому зазначається, що держави, які ратифікували цей міжнародний нормативно-правовий акт, повинні забезпечити, щоб процедура голосування та пристрої та матеріали, що використовуються у зв'язку з цим, були відповідним, доступним та простим для розуміння та застосування для людей з обмеженими можливостями [9].

Конвенцію ООН про права людей з інвалідністю ратифікували понад сто п'ятдесят країн, в Європі вона була ратифікована як державами-членами Європейського Союзу, так і державами-членами Ради Європи. Найбільше гуманістичний підхід до забезпечення найповнішої участі осіб з обмеженими можливостями в публічній сфері, зокрема з інтелектуальними вадами, спостерігається у європейських країнах. У зв'язку з цим Європейський суд з прав людини у справі «Alajos Kiss v. Hungary» (2010) попередив, що позбавлення права голосу автоматично для всіх осіб, які перебувають під повною або частковою опікою, суперечить статті 3.1. Протоколу I щодо права на вільні вибори.

Незважаючи на високий статус Конвенції ООН про права людей з інвалідністю та її підписання більшістю країн, за даними моніторингу щодо участі у виборах 2019 року різних категорій громадян, майже 800 тис. людей не змогли реалізувати своє право голосу у різних країнах-членах ЄС через проблеми з інвалідністю чи психічним здоров'ям. Також значна кількість громадян ЄС не змогли реалізувати своє право голосувати через організаційні заходи (технічні бар'єри), які не враховують їхніх потреб, спричинених інвалідністю. Так, у деяких державах виборче законодавство не допускає зміни приміщення для голосування відповідно до місця проживання, на більш адаптоване з урахуванням конкретного виду інвалідності, в інших не передбачена можливість використання будь-яких альтернативних форм

голосування — голосування поштою, голосування за допомогою переносної урни, електронне голосування. Також існують перешкоди, які заважають або стримують незалежне голосування, наприклад, у наслідок відсутності спеціальної інформації відповідно до різних видів інвалідності, бюрократизації адміністративної процедури для реалізації виборчого права у відповідно адаптованій формі [10].

Правове регулювання участі осіб з обмеженими можливостями у виборах до європейських інституцій передбачено низкою документів ЄС та Ради Європи. Так, у ст. 20 Договору про функціонування Європейського Союзу зазначено, що до основних прав громадян Співтовариства належить право голосувати на виборах до Європейського Парламенту у державі, в якій вони мешкають, на тих самих умовах, що і громадяни цієї держави [11]. Хартія основних прав Європейського Союзу у ст. 21 забороняє будь-яку дискримінацію, зокрема, на підставі інвалідності, а у ст. 26 гарантується повага та визнання прав осіб з обмеженими можливостями та використання з цією метою заходів для забезпечення їх незалежності, соціальної інтеграції та професійної участі у житті громади [12]. Виборчі права людей з обмеженими можливостями у рамках Європейського Союзу гарантуються також Європейською соціальною хартією, Кодексом належної практики у виборчих питаннях та ін.

Висновки

1. Особливістю конституційного статусу осіб з обмеженими можливостями є їх подвійний характер, який передбачає наявність у таких осіб як загального для усіх статусу з однаковим набором прав та обов'язків, так і спеціального статусу, який передбачає додаткові права та гарантії їх реалізації саме для осіб з обмеженими можливостями. Виділяють три групи прав, пов'язаних з реалізацією політичних прав осіб з обмеженими можливостями, що забезпечують: рівність при реалізації активного виборчого права (доступ до виборчих дільниць, технічна можливість дотримання таємниці голосування, викладення інформації про вибори та про кандидатів у доступній формі); рівність при реалізації пасивного виборчого права (доступ до приміщень виборчих комісій, можливість заповнення документів, необхідних для висунення кандидатом); рівність участі у політичних організаціях та підтримка державою об'єднань осіб з обмеженими можливостями.

2. До найпоширеніших проблем реалізації виборчих прав осіб з обмеженими можливостями є: існування законодавчих прогалин, які виключають участь деяких виборців з обмеженими можливостями, зокрема з причин вад психічного характеру,

у виборчому процесі; існування технічних бар'єрів, які не враховують потреби таких осіб; існування організаційних бар'єрів, наприклад, відсутність альтернативних форм голосування. Міжнародне та європейське законодавство у питаннях гарантування реалізації виборчого права людей з обмеженими можливостями трансформується і змінюється у напрямку його деталізації та вирішення питань, пов'язаних із наявністю технічних бар'єрів, що перешкоджають їм голосуванню на виборах.

Література

1. Disabled People in the World in 2021: Facts and Figures. URL: <https://www.inclusivecitymaker.com/disabled-people-in-the-world-in-2021-facts-and-figures/>
2. Козуб І. Г. Доцільність використання терміна «інвалід» та аналогічних термінів, що використовуються в національному законодавстві, для означення осіб зі зниженою працездатністю. Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство: зб. наук. пр. Чернівці, 2008. Вип. 435. С. 48–52.
3. Мотлохов Е. В. Особенности реализации избирательных прав граждан с ограниченными возможностями здоровья. Право и государство: теория и практика. 2015. № 5. С. 64–67.
4. Мхитарян А. М. Протидія дискримінації за ознакою інвалідності. Київ: КНТ, 2019. 152 с.
5. Паровишник О. В. Забезпечення прав інвалідів в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання: монографія. Харків: Право, 2016. 265 с.
6. Соболев Є. Ю. Реалізація людиноцентристського підходу до захисту прав та свобод інвалідів. Митна справа. 2014. № 4, ч. 2. С. 20–25.
7. Чорненський В. Поняття та структура конституційно-правового статусу інвалідів в Україні. Митна справа. 2013. № 2, (ч. 2, кн. 2). С. 366–374.
8. Чорненський В. Елементи структури конституційно-правового статусу інвалідів в Україні. Митна справа. 2013. № 1 (ч. 2, кн. 1). С. 438–447.
9. Конвенція про осіб з інвалідністю: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 13.12.2006 № 995_g71. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
10. Real rights of persons with disabilities to vote in European Parliament elections. Information report / European Economic and Social Committee. 2019. URL: <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/publications-other-work/publications/real-rights-persons-disabilities-vote-european-parliament-elections-information-report> (дата звернення: 30.04.2021)
11. Договір про заснування Європейської Спільноти (консолідована версія станом на 01.01.2005). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text
12. Хартия основных прав Европейского Союза: принята Европейским Парламентом 07.12.2000 № 2000/C 364/01. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text

References

1. Disabled People in the World in 2021: Facts and Figures. URL: <https://www.inclusivecitymaker.com/disabled-people-in-the-world-in-2021-facts-and-figures/>
2. Kozub I. G. Docil'nist' vy'kory'stannya termina «invalid» ta analogichny'x terminiv, shho vy'kory'stovuyut'sya v nacional'nomu zakonodavstvi, dlya oznachennya osib zi zny'zhenoyu pracezdatnistyu. Naukovy'j visny'k Chernivecz'ko'go universy'tetu. Pravoznavstvo: zb. nauk. pr. Chernivci, 2008. Vyp. 435. S. 48–52.
3. Motlokhov E. V. Osobennosti realizatsyy yzbyratelnykh prav hrazhdan s ohranenchennymy vozmozhnostiamy zdorovia. Pravo y hosudarstvo: teoryia y praktyka. 2015. № 5. S. 64–67.
4. Mkhytarian A. M. Protydiia dyskryminatsii za oznakoiu invalidnosti. Kyiv: KNT, 2019. 152 s.
5. Parovyshnyk O. V. Zabezpechennia prav invalidiv v Ukraini: teoretychni i praktychni zasady administratyvno-pravovoho rehuliuвання: monohrafiia. Kharkiv: Pravo. 265 s.
6. Sobol Ye. Yu. Realizatsiia liudynotsentryst'skoho pidkhodu do zakhystu prav ta svobod invalidiv. Mytna sprava. 2014. № 4, ch. 2. S. 20–25.
7. Chornenjkij V. Ponjattja ta struktura konstytucijno-pravovogho statusu invalidiv v Ukraini. Mytna sprava. 2013. # 2, (ch. 2, kn. 2). S. 366–374.
8. Chornenkyi V. Elementy struktury konstytutsiino-pravovogho statusu invalidiv v Ukraini. Mytna sprava. 2013. № 1 (ch. 2, kn. 1). S. 438–447.

9. Konventsia pro osib z invalidnistiu: pryiniata Heneralnoiu Asambleieiu OON 13.12.2006 № 995_g71. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

10. Real rights of persons with disabilities to vote in European Parliament elections. Information report / European Economic and Social Committee. 2019. URL: <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/publications-other-work/publications/real-rights-persons-disabilities-vote-european-parliament-elections-information-report> (дата звернення: 30.04.2021)

11. Dohovir pro zasnuvannia Yevropeiskoi Spilnoty (konsolidovana versia stanom na 01.01.2005). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text

12. Hartiya osnovnyh prav Evropejskogo Soyuza: prinyata Evropejskim Parlamentom 07.12.2000 № 2000/C 364/01. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text

Тарасевич Юрій Вікторович

*аспірант кафедри адміністративного та кримінального права
юридичного факультету*

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Тарасевич Юрий Викторович

*аспирант кафедры административного и уголовного права
юридического факультета*

Днепровского национального университета имени Олеся Гончара

Tarasevych Yuri

*Postgraduate Student of the Department of Administrative and Criminal Law
Faculty of Law*

Oles Honchar Dnipro National University

ORCID: 0000-0003-4414-958X

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-6-7395

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПОЛИЦИИ С ДРУГИМИ СУБЪЕКТАМИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

PECULIARITIES OF INTERACTION OF POLICE WITH OTHER SUBJECTS OF COUNTERING CRIME

Анотація. У статті розглянуто особливості взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності. Визначено сутність та зміст поняття системи суб'єктів протидії злочинності, деталізовано специфіку поняття взаємодії поліції з огляду на законодавче підґрунтя та механізм утворення партнерських зв'язків. Виділено фактори, які, як вважається, впливають на ступінь довіри до поліції. Уточнюється, що взаємодія поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності відбувається на основі відповідних принципів, інструментарію, форм та методології.

Деталізовано напрями взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності в залежності від поставлених цілей та завдань, вагомості впливу на кінцевий результат забезпечення безпеки. Вказано на можливі проблемні питання побудови ефективної взаємодії. Уточнюється, що партнерство з питань нагляду за діяльністю поліції може включати обидва підходи, як реакційний, так і ініціативний. Стратегії взаємодії доцільно періодично переглядати та піддавати корегуванню в залежності від поточного стану справ.

Звертається увага не те, що побудова ефективної взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності є складним і багатостороннім процесом, який не піддається ні точному діагнозу, ні точному прогнозу. Сформульовано і обґрунтовано комплекс пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення формування довіри до поліції, побудови ефективної взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності. Результати взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності пропонується оцінювати за допомогою «експертизи ефективності взаємодії».

Ключові слова: протидія злочинності, суб'єкти протидії злочинності, принципи взаємодії, форми взаємодії, партнерські відносини, експертиза ефективності взаємодії.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности взаимодействия полиции с другими субъектами противодействия преступности. Определена сущность и содержание понятия системы субъектов противодействия преступности, детализирована специфика понятия взаимодействия полиции с учетом законодательной базы и механизма образования

партнерських зв'язей. Виделены фактори, которые, как считается, влияют на степень доверия к полиции. Уточняется, что взаимодействие полиции с другими субъектами противодействия преступности происходит на основе соответствующих принципов, инструментария, форм и методологии.

Детализированы направления взаимодействия полиции с другими субъектами противодействия преступности в зависимости от поставленных целей и задач, весомости влияния на конечный результат обеспечения безопасности. Указано на возможные проблемные вопросы построения эффективного взаимодействия. Уточняется, что партнерство по вопросам надзора за деятельностью полиции может включать оба подхода, как реакционный, так и инициативный. Стратегии взаимодействия целесообразно периодически просматривать и подвергать корректировкой в зависимости от текущего состояния дел.

Обращается внимание не то, что построение эффективного взаимодействия полиции с другими субъектами противодействия преступности является сложным и многосторонним процессом, который не поддается ни точному диагнозу, ни точному прогнозу. Сформулирован и обоснован комплекс предложений и рекомендаций по совершенствованию формирования доверия к полиции, построения эффективного взаимодействия полиции с другими субъектами противодействия преступности. Результаты взаимодействия полиции с другими субъектами противодействия преступности предлагается оценивать с помощью «экспертизы эффективности взаимодействия».

Ключевые слова: противодействие преступности, субъекты противодействия преступности, принципы взаимодействия, формы взаимодействия, партнерские отношения, экспертиза эффективности взаимодействия.

Summary. The article discusses the features of the interaction of the police with other subjects of countering crime. The essence and content of the concept of the system of subjects of countering crime is determined, the specificity of the concept of police interaction is detailed, taking into account the legislative framework and the mechanism for the formation of partnerships. The factors that are considered to influence the degree of trust in the police are highlighted. It is clarified that the interaction of the police with other actors in the fight against crime. occurs on the basis of appropriate principles, tools, forms and methodology.

The directions of interaction of the police with other subjects of countering crime are detailed, depending on the goals and objectives set, the weight of the impact on the final result of ensuring security. Possible problematic issues of building effective interaction are indicated. Clarifies that a police oversight partnership can include both approaches: reactionary and proactive. It is advisable to periodically review the interaction strategies and subject them to adjustments depending on the current state of affairs.

Attention is drawn to the fact that the construction of effective interaction between the police and other subjects of countering crime is a complex and multifaceted process that does not lend itself to either an accurate diagnosis or an accurate forecast. A set of proposals and recommendations for improving the formation of trust in the police, for building effective interaction between the police and other subjects of countering crime have been formulated and substantiated. It is proposed to evaluate the results of the interaction of the police with other subjects of countering crime with the help of «examination of the effectiveness of interaction».

Key words: countering crime, subjects of countering crime, principles of interaction, forms of interaction, partnership, examination of the effectiveness of interaction.

Постановка проблеми. За останні роки система боротьби зі злочинністю докорінно змінилася, як наслідок запобігання злочинності та боротьба зі злочинністю більше не вважаються виключно обов'язком поліції. Інші суб'єкти протидії злочинності, як державні, так і приватні, вважаються відповідальними за ці задачі. В результаті спостерігається також зростання числа міжвідомчих комісій, партнерами яких є поліція, місцеві органи влади, (групи) громадян та інші державні і приватні організації.

Робота інших суб'єктів протидії злочинності може мати різні цілі, але вони все одно можуть зробити активний внесок у роботу з попередження злочинів. Домінуючою парадигмою взаємодії поліції з іншими суб'єктами є партнерські відносини. Побудова стійкої структури взаємодії на довгостроково-

вій основі, включаючи залучення різних партнерів щодо ефективної роботи з попередження злочинності без будь-якого конкурування та конфронтації є актуальним питанням на сьогоднішній день. Складність цього завдання пояснюється численністю і розпливчастістю визначень, а також відсутністю у прихильників концепції єдиного розуміння сутності «взаємодії» поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми протидії злочинності, зокрема в контексті взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності були порушені в роботах вчених-криміналістів, як Богатирьов І. Г. [1], Веприцький Р. С. [2], Коваленко А. В. [3], Кожухар О. В. [4], Лакійчук Я. О. [5], Тильчик О. В. [6] та ін. Науковці під різним кутом

розглядали глибину проблеми протидії злочинності, зокрема зосереджуючись на таких важливих питаннях, як особливості взаємодії поліції із органами державної влади, громадськими організаціями, забезпечення спільних проектів Національної поліції тощо. У той же час серйозність самої проблеми забезпечення безпеки суспільства вимагає її подальшого дослідження.

Метою статті є вивчення особливостей взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності із точки зору їх групової приналежності; обґрунтування комплексу пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення взаємодії поліції та інших суб'єктів протидії злочинності на засадах партнерства та відповідних основоположних принципів: законності, узгодженості, самостійності.

Виклад основного матеріалу дослідження. З позиції криминологічної науки протидія злочинності — це діяльність, спрямована на виявлення, нейтралізацію або усунення причин і умов злочинності, окремих її видів, а також умов, що їй сприяють. З точки зору віктимології протидія або профілактика — це діяльність певних суб'єктів щодо цілеспрямованого впливу на фактори, що обумовлюють або сприяють віктимності, пов'язаної з неправомірною або аморальною поведінкою громадян, а також на осіб з подібною поведінкою [1].

В даному контексті державні та недержавні органи, інші організації виступають суб'єктами попередження злочинів. Вивчення особливостей взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності зумовлює необхідність його комплексного розгляду, виділення складових елементів, їх класифікації за різними підставами і вагомістю впливу на кінцевий результат.

Під «взаємодією» буде розумітися заснована на законах і підзаконних нормативних актах, узгоджена за програмними цілями, місцем і часом діяльність поліції та різних суб'єктів протидії злочинності за спільним рішенням поставлених перед ними завдань. Правову основу такої взаємодії становитиме цілий комплекс законодавчих, підзаконних нормативних правових актів. Крім цього, поняття «взаємодія» можна визначити як «спільна розробка», «спільне обговорення», «спільна діяльність», «ділове співробітництво» тощо.

Систему суб'єктів протидії злочинності умовно можна розділити групи: 1) неспеціалізовані суб'єкти (всі громадські організації, добровільні формування, метою яких не є участь в боротьбі зі злочинністю); 2) спеціалізовані суб'єкти (органи, які безпосередньо здійснюють боротьбу зі злочинністю, що є їх основною функцією або одним з основних завдань

(МВС, прокуратура і т.ін.); 3) відносно спеціалізовані суб'єкти (боротьба зі злочинністю є факультативним завданням (Міністерство юстиції України, Міністерство оборони України і т.ін.); 4) представники громадськості (ті суб'єкти, які здійснюють профілактичну роботу тільки в зв'язку з діяльністю будь-яких державних або громадських організацій, в яких вони приймають участь) [2].

Згідно Конституції України діяльність усіх без виключення органів влади прямим чи іншим чином спрямована на попередження злочинності, недопущення зловживань законами, адже охорона внутрішньої державної безпеки, забезпечення та зміцнення на постійній основі правопорядку є однією з важливіших функцій держави. Органи державної влади безпосередньо впливають на усунення причин та детермінант злочинності на рівні держави; органи місцевого самоврядування — на усунення умов злочинності на місцевому рівні.

Національна поліція України — це інструмент держави, який відіграє роль у підтримці громадської безпеки та порядку, забезпеченні законності та забезпеченні захисту, захисту та послуг громаді в контексті підтримки внутрішньої безпеки. Спектр покладених на поліцію завдань доволі широкий: превентивна та профілактична діяльність щодо запобігання вчиненню правопорушень; виявлення причин та умов, які слугують каталізатором вчинення злочинності; припинення та вжиття відповідних заходів щодо порушників закону. Проте слід відзначити, що Національна поліція України здійснює запобіжну діяльність не відособлено, а в різних можливих варіантах тісної співпраці з іншими суб'єктами запобігання злочинності [7].

Саме поняття «взаємодії» досить містке, адже обумовлює об'єднання окремих елементів в якийсь новий вид цілісності, і, таким чином, має глибокий зв'язок з поняттям структури. Тож, взаємодія поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності набуває нового змісту та більш цілісної структури. Це, звісно, довгострокова ініціатива, спрямована на створення стійкої структури для сприяння більш обґрунтованої на знаннях та ефективній роботі з попередження злочинності. Продовжуючи думку, поняття «взаємодії» слід розглядати невіддільно від таких, як взаємозв'язок, взаємозалежність, взаємозумовленість, комплексність, неперервність, синергізм, єдність тощо.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про Національну поліцію» поліція в процесі здійснення своїх ключових функцій взаємодіє з органами правопорядку та іншими органами державної влади (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет

Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади, суди, що здійснюють діяльність у сфері правосуддя, спеціальні органи, які захищають інтереси держави), а також органами місцевого самоврядування [7].

Окрім цього варто зазначити, що на поліцію покладаються обов'язки, які її орієнтують на співпрацю з іншими органами публічної влади, а також інститутами громадянського суспільства, про що свідчить Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону». Громадські організації надають допомогу органам Національної поліції в наступних напрямках: протидія адміністративним проступкам і злочинам; інформування поліції про можливі злочини або осередки злочинних угруповань; сприяння у виявленні і розкритті злочинів, розшуку осіб, які їх вчинили; вжиття усіх можливих заходів щодо захисту інтересів держави, підприємств, установ, організацій, громадян від злочинних посягань [8, ч. 1 ст. 9].

У загальному вигляді до основних напрямів взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності (в залежності від поставлених цілей та завдань) відносяться: спільний аналіз динаміки злочинної діяльності, прогнозування подальших її тенденцій; розгляд та вдосконалення практичної діяльності з виявлення, розкриття, розслідування, попередження злочинних дій; спільна робота з виконання державних і місцевих програм щодо забезпечення громадської безпеки та правопорядку; використання позитивного досвіду взаємодії і координаційної діяльності правоохоронних органів; вивчення міжнародної практики протидії злочинності, розробка нових пропозицій в цій сфері; розгляд практики застосування законів, спрямованих на боротьбу зі злочинністю, внесення нових пропозицій; пошук нових рішень в області правового регулювання.

У суспільстві є багато суб'єктів державного та приватного секторів, які здатні допомогти запобігти злочинам. Для деяких з них злочину передують профілактична робота, що є невід'ємною частиною їх основних операцій. Робота інших суб'єктів може мати різні основні цілі, але вони все одно можуть зробити активний внесок у роботу з попередження злочинів. Для ілюстрації широкого кола суб'єктів, здатних зробити свій внесок у з питань запобігання злочинності, описані нижче.

Вищі органи державної влади у взаємодії з поліцією формують основні напрями протидії злочинності, хоча безпосередню боротьбу зі злочинністю здійснюють правоохоронні органи, в тому числі поліція. Співпраця поліції, правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування та органів виконавчої

влади вибудовується за такими напрямками: визначення основного кола завдань; встановлення певної моделі поведінки у взаємодії органів; визначення форми, характеру спільної роботи поліції і органів місцевого самоврядування.

Доцільно згадати, що поліція України може співпрацювати з різними державними установами для виявлення проблемних групувань та внесення пропозиції альтернативних рішень. Взаємодія територіальних підрозділів поліції з виконавчими органами державної влади суб'єктів України і органами місцевого самоврядування здійснюється на базі відповідних управлінських дій, спрямованих на підвищення результативності діяльності кожного суб'єкта взаємодії [3; 5].

Складність у вирішенні даного питання полягає в необхідності розмежування принципів організації діяльності територіальних підрозділів поліції, регіональних і місцевих органів публічної влади України і принципів організації тристоронньої взаємодії цих владних структур. Взаємодія поліції України із органами державної влади відбувається на основі принципів легітимності, цілеспрямованості, гласності, паритетності, координації інтересів, незалежності в межах компетенції органів влади.

Варто звернути увагу на те, що органи місцевого самоврядування несуть офіційну відповідальність за координацію місцевої політики безпеки. Локальні «ланцюги» безпеки є одним із дуже помітних елементів протидії злочинності. Однак, інші партнери часто критикують внесок місцевих органів влади в «ланцюг» безпеки. У багатьох випадках місцева влада описується як «найслабший» учасник цілого ланцюга. Цій неабиякій розбіжності сприяє кілька факторів: передбачувана неактивна поведінка та відносно пасивна роль місцевого самоврядування в реалізації заходів протидії злочинності. У багатьох випадках до місцевого «ланцюга» безпеки залучено кілька відділів місцевої адміністрації. Кожен із цих відділів має власну експертизу, інформацію, ресурси або відносини, щодо яких залежить успішна результативна діяльність. У багатьох випадках між відділами може бути конфлікт інтересів.

Міжвідомча співпраця у правоохоронних органах може мати форму спільного використання ресурсів з відповідним відділом поліції для проведення спеціалізованого навчання. Або співпраця з іншими місцевими органами громадської безпеки для планування можливих криміногенних ситуацій. Чи то співпрацюючи з міським управлінням охорони здоров'я, щоб розробити кращі способи реагування на дзвінки із залученням людей. Міжвідомча співпраця у правоохоронних органах може бути

складною. Різні установи мають різні культури та способи здійснення. Але вони також мають різні точки зору та різні сфери знань, і співпраця може бути дуже корисною, якщо робити це ефективно.

Міжвідомча співпраця — це взаємний обмін ресурсами та ідеями. В основі оцінки діяльності інших державних агентств могли б лежати: ступінь їх прихильності концепції залученості в процес вирішення проблем протидії злочинності; обсяг ресурсів, задіяних для діяльності на основі кооперації зусиль, пов'язаний з вирішенням проблем; рівень співпраці і контактів між відомствами.

Взаємовідносини поліції та МВС, прокуратури із відносно спеціалізованими суб'єктами, такими як Міністерство юстиції України, Міністерство оборони України і т.і. мають ґрунтуватися на засадах співпраці та партнерства задля досягнення результативності та ефективності систем інспекції в питаннях протидії злочинності. Тут також важливо враховувати значення інших органів та інститутів у виявленні підтримки «інспекції злочинності» та створення ініціатив, спрямованих та сполучення національних та міжнародних принципів у питаннях протидії злочинності.

Найпродуктивнішими є партнерські відносини між поліцією та органами нагляду за громадами, коли вони застосовують як активний, так і реактивний підхід, який спирається на наступний ключ елементи: розвідка інформації та обмін інформацією, планування справ та підтримка змін поведінки, підходи до вирішення проблем, акцент на спеціальних групах населення та цілеспрямоване стримування. Регулярне спілкування та обмін інформацією є фундаментальними для будь-якого партнерства.

Аналіз практики взаємин держави і суспільства показує, що основними формами партнерської взаємодії поліції та інститутів громадянського суспільства є: безпосередня співпраця (проведення різних акцій, заходів); інформаційний обмін (проведення конференцій, форумів, семінарів, уроків); громадський контроль; профілактичні заходи; благодійні кампанії тощо. Партнерство з питань нагляду за діяльністю поліції та громад можуть включати обидва підходи: реакційний (виявлення та реагування на злочинну діяльність) та ініціативний підхід (залучення до раннього втручання, коли виникають проблеми). Розширення стратегій вирішення проблем та орієнтації на громаду за останні два десятиліття більше зосереджувався на активних стратегіях. Подібна зміна фокусу відбулася нещодавно у сфері нагляду за громадою, де оновлений акцент на зміні поведінки як цілі, яка дорівнює цілі моніторингу та забезпечення протидії злочинності [4; 6].

Зазначимо, що малий, середній, великий бізнес також дуже зацікавлені у здоров'ї суспільства і може бути ключовим партнером поліції, тому що вони часто вкладають значущі ресурси у вирішення проблеми, яка представляє взаємний інтерес. Компанії можуть допомогти виявити проблеми та надати ресурси для протидії злочинності, демонструючи власні технології безпеки. Основою тісної взаємодії між поліцією і бізнесом є нагальна необхідність підвищення рівня залученості бізнес-ком'юніті в справу забезпечення безпеки та громадського порядку, а також вирішення проблеми злочинності, оскільки це завдання не може бути вирішене силами однієї лише поліції.

Тісна взаємодія поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності має вирішальне значення для підтримки громадської безпеки та ефективності поліцейської діяльності. Готовність членів суспільства довіряти поліції залежить від того, чи вважають вони, що дії поліції відображають суспільні цінності і включають принципи процесуальної справедливості і законності. Нестабільність довіри до поліції потребує усунення дисбалансу між діями поліції та результатом, здатністю ефективно працювати у партнерстві задля досягнення більшого результату.

ЗМІ представляють себе потужним механізмом у протидії злочинності. Вони можуть допомогти в освітленні проблемних питань побудови взаємодії поліції та стейкхолдерів, крім того, засоби масової інформації можуть вказувати на значний вплив на відтворення громадських поліцій, проблематику побудови довіри до поліції. Співробітники поліції забезпечують інформаційну підтримку журналістів, які висвітлюють ключові події, в тому числі надання журналістам інформації, коментарів і роз'яснень від представників правоохоронних органів, а також забезпечення «містку довіри» між журналістами і працівниками правоохоронних органів.

Таким чином, побудова ефективної взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності є складним і багатостороннім процесом, що вимагає змін на кожному з рівнів. Процес здійснення програм такої взаємодії можна розділити на етапи, які слід вважати циклічними або повторюваними: підготовча стадія, стадія реалізації, стадія оцінки і, нарешті, стадія коригування та розширення функцій. Розвиток взаємодії може оцінюватися за допомогою так званої «експертизи ефективності взаємодії»: проведення опитувань, інтерв'ювань цільових груп; складання звітів, аналізу повідомлень в ЗМІ; ведення записів про спільні дії поліції і суб'єктами протидії злочинності; аналіз форумів і т.ін.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Під взаємодією поліції з іншими суб'єктами про-

тидії злочинності розуміється спільна діяльність всіх учасників в межах їх повноважень з протидії злочинності, в тому числі мінімізації та (або) ліквідації наслідків кримінальних правопорушень. Тому важливо організувати ефективну взаємодію поліції з усіма елементами системи, вибудувати їх конструктивне співробітництво, спрямоване на забезпечення безпеки, правопорядку і реалізацію конституційних прав громадян. Взаємодія в даній сфері має будуватися на основі суворого дотримання учасниками наступних принципів: законності, узгодженості, самостійності.

Аналіз сформованої практики дозволяє рекомендувати суб'єктам взаємодії такі форми взаємодії: проведення міжвідомчих нарад; проведення спільних заходів; організація постійно діючих робочих груп з числа представників суб'єктів взаємодії; навчання, підвищення кваліфікації, запрошення

фахівців з числа учасників взаємодії; організація спільних семінарів, конференцій, в тому числі науково практичних; організація спільних наукових, моніторингових досліджень, соціологічних опитувань тощо. Різні форми взаємодії можуть бути реалізовані учасниками як в двосторонньому, так і в багатосторонньому форматі.

Зазначений перелік можливих форм співпраці далеко не вичерпаний, саме тому перспективами подальших досліджень може бути розроблення програм взаємодії згідно груп: 1) неспеціалізовані суб'єкти; 2) спеціалізовані суб'єкти; 3) відносно спеціалізовані суб'єкти; 4) представники громадськості. Від усіх стейкхолдерів вимагається поглиблення співпраці, інтенсивний пошук і впровадження в практику нових підходів до організації взаємодії в питаннях протидії злочинності.

Література

1. Богатирьов І. Г. Кримінологія: підруч. / І. Г. Богатирьов; Мін-во освіти та науки України. К.: ВД «Дакор», 2018. 351 с.
2. Веприцький Р. С. Об'єкти та суб'єкти протидії злочинності / Р. С. Веприцький // Право і Безпека. 2014. № 2. С. 91–97.
3. Коваленко А. В. Окремі аспекти взаємодії поліції з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськістю у сфері протидії злочинності / А. В. Коваленко // Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Вип. 6. С. 110–113.
4. Кожухар О. В. Типи та форми взаємодії інститутів громадянського суспільства з підрозділами Національної поліції України / О. В. Кожухар // Наука і правоохорона. 2018. № 1. С. 101–108.
5. Лакійчук Я. О. Взаємодія поліції з державними органами, установами та громадськістю щодо забезпечення превентивних заходів / Я. О. Лакійчук // Науковий вісник публічного та приватного права: зб. наук. пр. / НДІ публ. права. Київ, 2019. Вип. 4, т. 2. С. 97–102.
6. Тильчик О. В. Забезпечення спільних проектів Національної поліції України з громадськістю щодо створення безпечного середовища / О. В. Тильчик, О. М. Мердова, В. В. Тильчик // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції: наук. зб. / Дніпров. нац. ун-т ім. О. Гончара, Юрид. ф-т. Дніпро, 2020. Вип. 1. С. 82–85.
7. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 58-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379.
8. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 р. № 1835-III // Відомості Верховної Ради України. 2000. № 40. Ст. 338.

References

1. Bohatyrov I. H. Kryminolohiia: pidruch. / I. H. Bohatyrov; Min-vo osvity ta nauky Ukrainy. K.: VD «Dakor», 2018. 351 s.
2. Veprytskyi R. S. Obiekty ta subiekty protydii zlochynnosti / R. S. Veprytskyi // Pravo i Bezpeka. 2014. № 2. S. 91–97.
3. Kovalenko A. V. Okremi aspekty vzaiemodii politsii z orhanamy derzhavnoi vlady, orhanamy mistsevoho samovri- aduvannia ta hromadskistiu u sferi protydii zlochynnosti / A. V. Kovalenko // Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. 2016. Vyp. 6. S. 110–113.
4. Kozhukhar O. V. Typy ta formy vzaiemodii instytutiv hromadianskoho suspilstva z pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy / O. V. Kozhukhar // Nauka i pravookhorona. 2018. № 1. S. 101–108.

5. Lakiichuk Ya. O. Vzaiemodiia politsii z derzhavnymy orhanamy, ustanovamy ta hromadskistiu shchodo zabezpechennia preventyvnykh zakhodiv / Ya. O. Lakiichuk // Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava: zb. nauk. pr. / NDI publich. prava. Kyiv, 2019. Vyp. 4, t. 2. S. 97–102.

6. Tylchuk O. V. Zabezpechennia spilnykh proektiv Natsionalnoi politsii Ukrainy z hromadskistiu shchodo stvorennia bezpechnoho seredovyscha / O. V. Tylchuk, O. M. Merdova, V. V. Tylchuk // Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii: nauk. zb. / Dniprov. nats. un-t im. O. Honchara, Yuryd. f-t. Dnipro, 2020. Vyp. 1. S. 82–85.

7. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 2 lypnia 2015 r. № 58-VIII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2015. № 40–41. St. 379.

8. Pro uchast hromadian v okhoroni hromadskoho poriadku i derzhavnogo kordonu: Zakon Ukrainy vid 22.06.2000 r. № 1835-III // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2000. № 40. St. 338.

Гудима Віталій Валерійович

*викладач кафедри судоустрою, прокуратури та адвокатури
Львівський університет бізнесу та права*

Гудыма Виталий Валерьевич

*преподаватель кафедры судоустройства, прокуратуры и адвокатуры
Львовский университет бизнеса и права*

Hudyma Vitaliy

*Lecturer of the Department of Judiciary, Prosecution and Advocacy
Lviv University of Business and Law*

ORCID: 0000-0001-6708-3910

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-6-7307

УДОСКОНАЛЕННЯ СУСПІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ПРОФЕСІЙНОЮ ЯКІСТЮ СУДДІВ

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ ЗА ПРОФЕССИОНАЛЬНЫМ КАЧЕСТВОМ СУДЕЙ

IMPROVING PUBLIC CONTROL OVER THE PROFESSIONAL QUALITY OF JUDGES

Анотація. У статті розкрито особливості та удосконалено механізм суспільного (громадського) контролю за професійною якістю суддів в Україні. З'ясовано, що основні засади проведення суспільного контролю за професійною якістю суддів регулюється Конституцією України, Законом України «Про судоустрій і статус суддів», Резолюцією 1165(1998) Ради Європи «Право на приватність», Рішенням Конституційного Суду України від 06.10.2010 р. № 21-рп/2010, Рішенням Конституційного Суду України від 20.01.2012 р. № 2-рп/2012, Законом України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні». Встановлено, що державний контроль і суспільний контроль за діяльністю суддів існує лише у випадках, якщо не відбувається порушення гарантій незалежності і самостійності судової гілки влади. Визначено, що основним механізмом забезпечення законності (легітимності) судової влади виступає розроблення та впровадження у практику ефективного суспільного контролю за якістю та професіоналізмом корпусу суддів. Доведено, що суспільний контроль за діяльністю суддів, зокрема за рівнем якості та професіоналізму виконання покладених на них посадових обов'язків, може обмежуватися чи проводитись на загальних засадах. З'ясовано, що здійснення суспільного контролю за діяльністю суддів та судів повинно відбуватись систематично, при чому як на етапі добору кандидатів, що претендують на посаду судді, так і на етапах виконання суддями, покладених на них посадових обов'язків. Запропоновано з ціллю подолання неоліків у процедурі добору кандидатів, що претендують на посаду судді, утворити спеціальний орган – інститут мирової юстиції, членами якого мають, насамперед, бути громадяни, що належать до певних територіальних громад, в яких обиратиметься мировий суддя. Доведено, що для проведення суспільного контролю за діяльністю суддів та відповідністю їх вимогам, передбаченим посадою судді, слід сформувати цілісний орган, який буде розглядати такі скарги стосовно дій чи бездіяльності суддів, тобто Дисциплінарний суд України. Визначено, що перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є удосконалення наявних положень щодо соціального контролю за якістю судових рішень в Україні.

Ключові слова: суддя, суд, корпус професійних суддів, суспільний контроль, інститут мирових суддів, судова влада.

Аннотация. В статье раскрыты особенности и усовершенствован механизм общественного (гражданского) контроля за профессиональным качеством судей в Украине. Выяснено, что основные принципы проведения общественного контроля за профессиональным качеством судей регулируется Конституцией Украины, Законом Украины «О судоустройстве и статусе судей», Резолюцией 1165(1998) Совета Европы «Право на приватность», Решением Конституционного Суда Украины от

06.10.2010 г. № 21-рп/2010, Решением Конституционного Суда Украины от 20.01.2012 г. № 2-рп/2012, Законом Украины «О восстановлении доверия к судебной власти в Украине». Установлено, что государственный контроль и общественный контроль за деятельностью судей существует лишь в случаях, если не происходит нарушения гарантий независимости и самостоятельности судебной ветви власти. Определено, что основным механизмом обеспечения законности (легитимности) судебной власти выступает разработка и внедрение в практику эффективного общественного контроля за качеством и профессионализмом корпуса судей. Доказано, что общественный контроль за деятельностью судей, в частности по уровню качества и профессионализма исполнения возложенных на них должностных обязанностей, может ограничиваться или проводиться на общих основаниях. Выяснено, что осуществление общественного контроля за деятельностью судей и судов должно происходить систематически, причем как на этапе отбора кандидатов, претендующих на должность судьи, так и на этапах выполнения судьями, возложенных на них должностных обязанностей. Предложено с целью преодоления недостатков в процедуре отбора кандидатов, претендующих на должность судьи, создать специальный орган – институт мировой юстиции, членами которого должны, прежде всего, быть граждане, принадлежащих к определенным территориальным общинам, в которых будет избираться мировой судья. Доказано, что для проведения общественного контроля за деятельностью судей и соответствием их требованиям, предусмотренным должности судьи, следует сформировать целостный орган, который будет рассматривать такие жалобы на действия или бездействия судей, то есть Дисциплинарный суд Украины. Определено, что перспективами дальнейших исследований в этом направлении является совершенствование имеющихся положений относительно социального контроля за качеством судебных решений в Украине.

Ключевые слова: судья, суд, корпус профессиональных судей, общественный контроль, институт мировых судей, судебная власть.

Summary. The article reveals the features and improves the mechanism of public (civil) control over the professional quality of judges in Ukraine. It was found that the basic principles of public control over the professional quality of judges are regulated by the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On the Judicial System and the Status of Judges», the Resolution 1165(1998) of the Council of Europe «Right to Privacy», the Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 06.10.2010 No. 21-рп/2010, the Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 20.01.2012 No. 2-рп/2012 and the Law of Ukraine «On the restoration of confidence in the judiciary in Ukraine». It has been established that state control and public control over the activities of judges exists only in cases where there is no violation of the guarantees of independence and autonomy of the judicial branch of government. It has been determined that the main mechanism for ensuring the legality (legitimacy) of the judiciary is the development and implementation of effective public control over the quality and professionalism of the judiciary. It has been proved that public control over the activities of judges, in particular in terms of the level of quality and professionalism in the performance of the duties assigned to them, can be limited or carried out on a general basis. It was found that the exercise of public control over the activities of judges and courts should be carried out systematically, both at the stage of selection of candidates applying for the position of a judge, and at the stages of performance by judges of their official duties. In order to overcome the shortcomings in the procedure for selecting candidates for the position of a judge, it is proposed to create a special body – the institute of justices of the peace, whose members should be, first of all, citizens belonging to certain territorial communities in which a justice of the peace will be elected. It has been proven that in order to conduct public control over the activities of judges and their compliance with the requirements provided for by the position of a judge, an integral body should be formed that will consider such complaints about the actions or inaction of judges, that is, the Disciplinary Court of Ukraine. It has been determined that the prospects for further research in this direction are the improvement of existing provisions regarding social control over the quality of judicial decisions in Ukraine.

Key words: judge, court, the corps of professional judges, public control, the institute of justices of the peace, the judiciary.

Постановка проблеми. Під впливом системної кризи державної влади, що відбулася в Україні, актуальності набула проблематика кадрового забезпечення органів державного влади, у тому числі судових органів. Тут варто зауважити позицію Є. Ткаченка [1], який стверджує, що становлення України як суверенної і демократичної держави вимагає посиленого контролю за діяльністю органів державної влади як з боку державних контролюючих органів, так і з боку суспільства. Проведення

перевірок, спостережень, контролю та нагляду як суспільством, так і державними контролюючими органами, за діяльністю підконтрольного об'єкта, дозволяє надати йому відповідну оцінку та сформулювати відповідні висновки про відповідність його дій діям, визначеним у стратегії.

З огляду на те, абсолютно справедливими такі дії є і по відношенню до судової гілки влади. Акцентуючи увагу на специфіці функціонування судової системи в Україні, слід відмітити, що контроль за

її діяльністю дозволить здійснювати правосуддя законно, справедливо, виважено та обґрунтовано. Тому, опираючись на актуальності контролю за діяльністю органів судової гілки влади, тематикою наукового дослідження виступатиме удосконалення цього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика контролю за діяльністю судових органів є широко досліджуваною, а саме ґрунтовні дослідження у цьому напрямку здійснюють Н. Нестор [2], С. Пашин [3], В. Речицький [4], Є. Ткаченко [1], О. Хотинська-Нор [5], Д. Шпенев [6] та інші.

Так, у праці Н. Нестор [2] вказано, що громадський контроль за діяльністю суддів (і суду у тому числі) складається із ряду нормативно установлених процедур та заходів, які проводять суб'єкти громадянського суспільства відносно суддів, судів чи кандидатів, що претендують на посаду судді.

Натомість у праці О. Хотинської [5] зазначено, що громадський контроль у системі органів судової влади виступає зовнішнім регулятором розвитку органів судової гілки влади. Завдяки контролю діяльність органів судової влади скеровується у правильне русло. Окрім того, на думку науковця, громадський контроль являє собою спеціальний механізм, який націлений на запобігання проявам негативних і водночас руйнівних явищ у діяльності судової системи. Громадський контроль за діяльністю органів судової гілки влади повинен відповідати таким принципам як законність, незалежність, системність та ефективність.

Водночас Д. Шпенев у дослідженні [6] зауважує, що в основі контролю за службою суддів лежать такі особливості, як те, що:

- проведення контролю не має посягати на недоторканність, незалежність і самостійність як суддів, так і судів;
- контроль має проходити у таких формах, які не мають порушувати процедури проведення правосуддя та впливати на прийняття суддями судових рішень;
- суб'єкти, що безпосередньо здійснюватимуть контроль за діяльністю суддів, не мають перебувати із суддями у правовідносинах влади-підпорядкування, причому у судовій системі взагалі виключеним є такий тип правовідносин;
- застосовувати заходи адміністративного, дисциплінарного чи кримінального характеру може лише обмежене коло суб'єктів контролю та лише відповідно до підстав, визначених у законодавстві.

Аналіз джерел [1–6] засвідчив, що проблематика контролю за діяльністю суддів і судів потребує проведення більш ґрунтовних досліджень.

Мета статті. Метою статті є удосконалення механізму суспільного (громадського) контролю за професійною якістю суддів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практика показує, що як державний контроль, так і суспільний контроль за діяльністю суддів, існує лише у випадках, якщо не відбувається порушення гарантій незалежності і самостійності судової гілки влади. В основі державного контролю лежить прийняття законодавчих актів, в яких чітко зазначено правові засади організування і функціонування судових органів. Натомість суспільний контроль за діяльністю судових органів здійснює народ, оскільки народ, як зазначено у Конституції України [7] — є єдиним джерелом державної влади.

Акцентуючи увагу на ідеї забезпечення високого рівня законності (легітимності) судової гілки влади, слід відмітити, що першим етапом цього процесу повинно виступати, насамперед, проведення контролю за діяльністю органів судової влади. У такій ситуації слушною виступає позиція відомого юриста В. Речицького [4], який стверджує, що за умов конституціоналізму держава не зобов'язана вчити своїх громадян належно поводитися, водночас громадяни мають першочергове право висувати державі умови спрямування належної, на їх думки, діяльності.

Варто відмітити, що судова влада проявляється у діяльності носіїв цієї влади, тобто у діяльності суддів. З огляду на те, основним механізмом забезпечення законності (легітимності) судової влади виступає розроблення та впровадження у практику ефективного суспільного контролю за якістю та професіоналізмом корпусу суддів. Суспільна оцінка поведінки суддів, що зроблена суспільством, певним чином формує ставлення суспільства до судової влади та суддів зокрема.

Дослідження доводять, що суспільний контроль за діяльністю суддів, зокрема за рівнем якості та професіоналізму виконання покладених на них посадових обов'язків, може обмежуватися чи проводитися на загальних засадах. Суб'єктом обмеженого суспільного контролю виступають, насамперед, тільки сторони і учасники судового процесу, які оскаржують дії (звертаючись при цьому до Вищої ради правосуддя та/чи до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України) і рішення (звертаючись до вищестоящої судової інстанції), зроблені чи ухвалені суддею.

Що стосується загального контролю, то суб'єктами його проведення є необмежене коло осіб, тобто будь-яка особа може мати доступ до ухвалених судових рішень, користуючись при цьому інформацією, поданою у мережі Інтернет. Окрім того, будь-хто має

право звернутися із скаргою про надання інформації про факти неналежної поведінки суддів поза межами процесуальної сфери до уповноваженого органу.

Разом з тим, механізм обмеженого суспільного контролю є установлений нормативно та передбачає проведення перевірки дій та/чи рішень суддів. Натомість необмежений суспільний контроль є більш перспективним у напрямку забезпечення та дотримання законності судової влади. З огляду на те, розробленню нових видів та удосконаленню існуючих видів суспільного контролю повинен надаватися особливий пріоритет у системі забезпечення та підтримання законності судової гілки влади.

До прикладу, слід удосконалити положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [8], а саме механізм загального соціального контролю за діяльністю суддів у напрямку публікування копій декларацій, заповнених та поданих суддями про їх майно, доходи, витрати та зобов'язання. Так, статтею 62 «Декларація доброчесності судді» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [8] передбачено, що декларація доброчесності судді повинна бути відкритою і загальнодоступною, а також оприлюднюватись на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Доступність декларації, визначена положеннями статті 62, вказує на те, що існує безперешкодний шлях до отримання інформації про майно, доходи, витрати та зобов'язання суддів.

У Резолюції 1165(1998) Ради Європи «Право на приватність» [9] зазначено, що публічні особи зобов'язані погодитися із позицією, що особливість їх статусу, визначеного у суспільстві, автоматично підвищує рівень тиску на приватність їх життя (згідно статті 6).

Таку позицію про підвищення тиску на приватність життя публічних осіб представлено і у відповідних рішеннях Конституційного Суду. Так, до прикладу, у Рішенні Конституційного Суду у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів) [10] зазначено, що застосування обмежень, взаємопов'язаних із необхідністю проведення фінансового контролю за діяльністю певних осіб, дозволяє виявити випадки вчинення корупційних правопорушень. Такий ас-

пект є особливо важливим у доборі кандидатів, що претендують на посади суддів.

Своєю чергою, у Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України [11] вказано, що особі, яка перебуває на посаді, що пов'язана із виконанням функцій держави чи органів місцевого самоврядування, надаються гарантії захисту її прав, однак на неї накладаються додаткові обтяження. Публічність діяльності як осіб, що мають владні повноваження, так і посадових осіб органів державної влади та/чи органів місцевого самоврядування, повинна передбачати висвітлення відповідної інформації. Такий аспект дозволяє сформулювати думку у громадян щодо їх довіри до діяльності державних органів та/чи органів місцевого самоврядування, а також сприяє підвищенню авторитетності діяльності державних органів та/чи органів місцевого самоврядування у суспільстві.

Таким чином, доцільно зауважити, що оприлюднення інформації у деклараціях суддями про їх майно, доходи, витрати та зобов'язання виступатиме важливим засобом здійснення суспільного контролю за законністю, справедливістю та чесністю посадових осіб судових органів. У законодавстві, окрім декларації доходів, доцільно передбачити і декларацію витрат, опираючись при цьому на досвід США та Німеччини. Оприлюднення витрат посадовими особами не тільки судових органів, але і інших органів державної влади, аж ніяк не суперечитиме принципу порушення їх приватності. Так, особа, що працює у органах державної влади, повинна чітко розуміти, що її певні права є обмеженими, оскільки це підкреслюється публічністю такої посади.

Варто також звернути увагу на позицію С. Пашина [3], який стверджує, що суддя, виконуючи покладені на нього повноваження, має цілком цілеспрямовано вважати себе не частиною представників національної еліти, яка хоче забезпечити собі особливо високий рівень життя та добробуту, а частиною тих осіб, за якими закріплено функції служіння суспільству, виконуючи їх якісно та професійно. Судді повинні захищати інтереси суспільства відповідно до закону, водночас їхні інтереси захищені відповідними правовими гарантіями.

Треба відмітити і те, що методи суспільного контролю за професійною якістю суддів повинні, насамперед, виходити із механізмів формування корпусу суддів. З метою підвищення рівня довіри громадян до діяльності суддів та судів, держава

зобов'язана проводити контроль за відповідністю суддів вимогам, передбаченим посадою судді. Водночас, як показує практика, механізм контролю за діяльністю суддів та судів має декілька недоліків. Зокрема контроль не дозволяє визначити, чи абсолютно усі судді, що займають посади у органах судової влади, є гідними особами та відповідають вимогам до зайняття посади судді.

З огляду на те, здійснення суспільного контролю за діяльністю суддів та судів повинно відбуватись систематично, при чому як на етапі добору кандидатів, що претендують на посаду судді, так і на етапах виконання суддями, покладених на них посадових обов'язків. Так, судді, виконуючи покладені на них посадові обов'язки, зобов'язані дотримуватись головних принципів функціонування судової гілки влади, а саме принципу незалежності та принципу самостійності.

Акцентуючи увагу на суспільному контролі, що проходить на етапі формування корпусу суддів, то станом на сьогодні відповідальність за цю процедуру несе Вища кваліфікаційна комісія суддів України. Так, Вищою кваліфікаційною комісією суддів України проводиться контроль за процедурою добору кандидатів, що претендують на посаду судді. Однак, з огляду на політичну кризу 2013–2014 років, такий вид контролю засвідчив деякі недоліки у процедурі добору кандидатів, що претендують на посаду судді. Зокрема, насамперед, встановлено, що особи, які впливали на падіння авторитетності судової гілки влади, вправно займали посади судді.

Тому з ціллю розв'язання такої проблематики, насамперед, пропонується утворити спеціальний орган — інститут мирової юстиції, членами якого мають бути громадяни, що належать до певних територіальних громад, в яких обираються мировий суддя. Реалізація такого напрямку беззаперечно буде відповідати міжнародним стандартам гарантування та забезпечення прав громадян у сфері судочинства і правосуддя. Насамперед громадяни отримують право на свого суддю, водночас підвищиться вплив суспільства на процедуру формування корпусу суддів. При цьому предметною компетенцією мирових суддів виступатиме розгляд доволі нескладних кримінальних справ, справ про адміністративні правопорушення та/чи цивільних справ, де вагомість позову є нескладною.

Що стосується організаційно-правових засад діяльності інституту мирової юстиції, то ця проблематика є предметом досліджень багатьох науковців та юристів-практиків. До прикладу, доволі широкою проблемою виступає проблема встановлення критеріїв, за якими визначатиметься професійна придат-

ність кандидатів, що претендують на посаду мирового судді. Окрім того, невідомо, що насамперед має виступати ключовою засадою прийняття кандидата на посаду мирового судді — його життєвий досвід, рівень авторитетності і поваги, яку виявляють до нього члени тієї територіальної громади, у якій він претендує на посаду судді, чи професійний досвід та освіта? При цьому, варто відмітити, що, як перша група критеріїв, так і друга група критеріїв, є доволі важливими та повинні застосовуватись у комплексі.

Варто відзначити, що немає ніяких гарантій того, що посаду мирового судді може зайняти недосвідчений кандидат. Пересічний громадянин не може повністю оцінити рівень професіоналізму та освіченості кандидата, що претендує на посаду мирового судді. Тому тут слід зазначити, що вирішенням цієї проблеми має безпосередньо зайнятись Вища кваліфікаційна комісія суддів України. Так, Вища кваліфікаційна комісія суддів України має проводити кваліфікаційний іспит, за результатами якого посади мирових суддів займатимуть ті кандидати, що успішно складуть кваліфікаційний іспит, оскільки володіють високими професійними якостями. Стосовно обрання кандидатів, що претендують на посади мирових суддів у певних територіальних громадах, то в основі кваліфікаційного іспиту повинна лежати специфіка тих територіальних громад.

Результати виконання кваліфікаційного іспиту кандидатами, що претендують на посади мирових суддів у відповідних територіальних громадах, мають бути оприлюднені у тих територіальних громадах. З огляду на результати кваліфікаційного іспиту, члени територіальної громади виберуть відповідного кандидата на посаду мирового судді, використовуючи для цього метод таємного голосування. При цьому, ключовою перевагою кандидата, що претендує на посаду мирового судді, виступатимуть його знання та вміння бути носієм судової влади.

Як варіант покращення процедури добору кандидатів, що претендують на посаду судді, то, насамперед, слід підвищити рівень законності (легітимності) судової влади. З огляду на те, першочергово треба збільшити кількість членів, що представляють інтереси суспільства, у складі комісії, що здійснює відбір кандидатів, що претендують на посади суддів. Тобто не лише Вища кваліфікаційна комісія суддів України та Вища рада правосуддя будуть обирати кандидатів на посади суддів — вагомим також має бути вплив зі сторони суспільства.

Станом на сьогодні процедура формування корпусу суддів із залученням суспільства в Україні реалізується частково. Так, відповідно до статті 4 «Тимчасова спеціальна комісія» Закону України

«Про відновлення довіри до судової влади в Україні» [12], до складу Тимчасової спеціальної комісії, яка проводить перевірку суддів судів загальної юрисдикції, входять 15-ть членів, зокрема:

- 1) 5-ть членів, яких обирає Пленум Верховного Суду України із числа суддів, що є у відставці, при чому протягом п'яти останніх років обіймали посаду судді та не обіймали жодних адміністративних посад у судах чи не були членами жодних політичних партій;
- 2) по 5-ть членів, яких обирають Верховна Рада України і Урядовий уповноважений з питань антикорупційної політики, із числа представників громадськості, які безумовно мають бути громадянами України і мати вищу освіту.

Водночас членом Тимчасової спеціальної комісії не може бути народний депутат України, що обраний до Верховної Ради України сьомого скликання, державний службовець, діючий суддя чи особа, яка в період останніх 10-ти років обіймала посади у правоохоронних органах або притягалася до адміністративної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень чи притягалася до кримінальної відповідальності (відповідно до п. 6 статті 4 «Тимчасова спеціальна комісія» Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» [12]).

З огляду на представлені вище варіанти покращення процедури формування корпусу суддів в контексті удосконалення суспільного контролю за професійною якістю суддів, слід відмітити, що їх поєднання дасть можливість отримати кращий результат.

Водночас суспільний контроль за діяльністю діючих суддів має проводитися через такі напрямки:

- 1) оскарження рішення, ухваленого суддею у вищестоящій інстанції;
- 2) подання до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України скарги про ініціювання дисциплінарного провадження відносно суддів апеляційних і місцевих судів;
- 3) подання до Вищої ради правосуддя скарги про ініціювання дисциплінарного провадження відносно суддів Верховного Суду та/чи суддів Вищих спеціалізованих судів;
- 4) подання до Вищої ради правосуддя скарги про ініціювання питання стосовно звільнення судді згідно порушення ним присяги та/чи вимог несутимості.

Якщо суспільний контроль передбачає оскарження рішення, ухваленого суддею, у вищестоящій інстанції, то процедура здійснення цього контролю має відповідати вимогам та стандартам судочинства та не має аж ніяк змінювати правовий статус судді.

Натомість, якщо суспільний контроль передбачає подання скарги до Вищої ради правосуддя та/чи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, то відповідно матимуть місце зміни статусу судді чи взагалі його втрата.

Доцільно відзначити, що громадяни, подаючи скаргу, мають право висунути підставу про ініціювання провадження стосовно притягнення судді до юридичної відповідальності, зокрема до конституційної чи до дисциплінарної її видів. Практика свідчить, що кількість скарг, поданих громадянами стосовно притягнення суддів до юридичної відповідальності, щороку зростає. Така тенденція насамперед пов'язана із тим, що швидкими темпами зростає рівень соціальної активності громадян. Водночас подання скарг громадянами стосовно притягнення суддів до юридичної відповідальності може бути пов'язане також із неефективністю діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України і Вищої ради правосуддя у напрямку формування висококваліфікованого корпусу суддів.

Своєю чергою, процедура подання скарг громадянами на сьогодні є трохи ускладнена у напрямку забезпечення високого рівня ефективності суспільного контролю за професійною якістю суддів. До прикладу, пересічний громадянин не може до кінця визначитись із тим, в який саме орган йому слід звертатись — чи до Вищої ради правосуддя, чи до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Разом з тим, у більшості випадків громадяни не можуть визначити ознаки правопорушення, тобто чи суддя порушив службові обов'язки — чи конституційні. З огляду на такі проблеми, виникають ситуації, коли громадяни відмовляються від своїх намірів про подання скарги на суддю. У такому разі соціальний ефект не досягається та знижується рівень довіри громадян до діяльності суддів та судової гілки влади загалом.

Як вирішення цієї проблеми, доцільно насамперед розробити та впровадити у практику механізм суспільного контролю за діяльністю суддів та відповідністю її вимогам, передбаченим посадою судді, внаслідок формування цілісного органу, який буде розглядати такі скарги стосовно дій чи бездіяльності суддів. Таким органом може виступати Дисциплінарний суд України. До прикладу, цей орган у перспективі може стати судом честі, в якому судді зможуть відстоювати свою честь і репутацію. З огляду на те, створення Дисциплінарного суду України дозволить посилити гарантії правового статусу суддів. Водночас громадяни, що звертатимуться із скаргами до цього органу, матимуть право на зрозумілу та чітку процедуру розгляду їх скарги.

Що стосується складу Дисциплінарного суду України, то його членами насамперед повинні стати професійні судді, відбір та призначення яких має проходити за спеціальною процедурою. Окрім того, членами Дисциплінарного суду України повинні бути також і представники суспільства. Представники суспільства, будучи членами Дисциплінарного суду України, виконуватимуть, до прикладу, функції присяжних або народних засідателів. Водночас до складу професійних суддів можуть входити високопрофесійні судді, що перебувають у відставці, чи судді, які мають особливу авторитетність серед інших суддів.

Основною метою функціонування Дисциплінарного суду України повинно стати надання оцінки суддям, які виступають предметом розгляду скарг. Слід відмітити, що для того, щоб створити Дисциплінарний суд України, потрібно внести деякі зміни до законодавства, прийняти нові нормативно-правові акти. Так, насамперед слід розробити статут та процедуру створення Дисциплінарного суду України, сформувавши відповідні дисциплінарні провадження, визначити диференціації дисциплінарних стягнень.

Однак, тут слід зауважити, що створення Дисциплінарного суду України, насамперед, дозволить удосконалити механізм суспільного контролю за професійною якістю суддів. Такі дії, своєю чергою, стануть важливим інструментом забезпечення законності судової влади. Разом з тим, відбудеться посилення гарантій правового статусу суддів, тому що оцінювати дії судді буде спеціальний орган відповідно до спеціальних процедур.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами опрацювання джерел [1–13] розкрито особливості удосконалення суспільного (громадського) контролю за професійною якістю суддів. З'ясовано також, що:

- засади проведення суспільного контролю за професійною якістю суддів регулюється Конституцією України, Законом України «Про судоустрій і статус суддів», Резолюцією 1165 (1998) Ради Європи «Право на приватність», Рішенням Конституційного Суду України від 06.10.2010 р. № 21-рп/2010, Рішенням Конституційного Суду України від 20.01.2012 р. № 2-рп/2012, Законом України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні»;
- державний контроль і суспільний контроль за діяльністю суддів існує лише у випадках, якщо не відбувається порушення гарантій незалежності і самостійності судової гілки влади;
- основним механізмом забезпечення законності (легітимності) судової влади виступає розроблення та впровадження у практику ефективного су-

спільного контролю за якістю та професіоналізмом корпусу суддів;

- суспільний контроль за діяльністю суддів, зокрема за рівнем якості та професіоналізму виконання покладених на них посадових обов'язків, може обмежуватися чи проводитись на загальних засадах;
- оприлюднення інформації у деклараціях суддями про їх майно, доходи, витрати та зобов'язання виступатиме важливим засобом здійснення суспільного контролю за законністю, справедливістю та чесністю посадових осіб судових органів;
- методи суспільного контролю за професійною якістю суддів повинні, насамперед, виходити із механізмів формування корпусу суддів;
- здійснення суспільного контролю за діяльністю суддів та судів повинно відбуватись систематично, при чому як на етапі добору кандидатів, що претендують на посаду судді, так і на етапах виконання суддями, покладених на них посадових обов'язків;
- з ціллю подолання недоліків у процедурі добору кандидатів, що претендують на посаду судді, слід утворити спеціальний орган — інститут мирової юстиції, членами якого мають насамперед бути громадяни, що належать до певних територіальних громад, в яких обиратиметься мировий суддя;
- на сьогодні процедура формування корпусу суддів із залученням суспільства в Україні реалізується частково: перевірку суддів судів загальної юрисдикції проводять 15-ть членів, зокрема: 5-ть членів обирає Пленум Верховного Суду України із числа суддів, що є у відставці, при чому протягом п'яти останніх років обіймали посаду судді та не обіймали жодних адміністративних посад у судах чи не були членами жодних політичних партій та по 5-ть членів обирають Верховна Рада України і Урядовий уповноважений з питань антикорупційної політики, із числа представників громадськості, які безумовно мають бути громадянами України і мати вищу освіту;
- суспільний контроль за діяльністю діючих суддів має проводитись через оскарження рішення, ухваленого суддею у вищостоящій інстанції, подання до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України скарги про ініціювання дисциплінарного провадження відносно суддів апеляційних і місцевих судів, подання до Вищої ради правосуддя скарги про ініціювання дисциплінарного провадження відносно суддів Верховного Суду та/чи суддів Вищих спеціалізованих судів чи подання до Вищої ради правосуддя скарги про ініціювання питання стосовно звільнення судді згідно порушення ним присяги та/чи вимог несумісності;

– для проведення суспільного контролю за діяльністю суддів та відповідністю їх вимогам, передбаченим посадою судді, слід сформувавши цілісний орган, який буде розглядати такі скарги стосовно дій чи бездіяльності суддів, тобто Дисциплінарний суд України.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є удосконалення наявних положень щодо соціального контролю за якістю судових рішень в Україні.

Література

1. Ткаченко Є. В. Контроль за владою в умовах демократичного суспільства // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право. 2013. № 1062, Вип. 14. С. 59–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2013_1062_14_15
2. Нестор Н. В. Поняття громадського контролю за діяльністю суддів і система суб'єктів його здійснення // Право і Безпека. 2019. № 2(73). С. 43–47. doi: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.2.06>
3. Пашин С. А. Состязательный уголовный процесс: монография. М.: Р. Валент, 2006. 200 с. URL: <http://www.pers.ru/media/files/library/file85.pdf>
4. Речицький В. Політико-правовий коментар до Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частини першої, другої статті 32, частини другої, третьої статті 34 Конституції України // Інформаційний портал «Права людини в Україні» ГО «Харківська правозахисна група», 03.02.2012. URL: <http://khp.org/1328294578>
5. Хотинська-Нор О. З. Громадський контроль як фактор розвитку судової системи // Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2016. № 4(31). С. 108–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2016_4_14
6. Шпенюв Д. Ю. Особливості контролю за службою суддів в Україні // Митна справа. 2014. № 6(2.2). С. 438–444. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_6%282.2%29_35
7. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>
8. Про судуострій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
9. Резолюція 1165(1998). Право на приватність // Рада Європи. Комітет Міністрів. URL: <https://cedem.org.ua/library/rezolyutsiya-1165-1998-pravo-na-pryvattnist/>
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів) від 06.10.2010 р. № 21-рп/2010 (Справа № 1–27/2010). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-10#Text>
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20.01.2012 р. № 2-рп/2012 (Справа № 1–9/2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text>
12. Про відновлення довіри до судової влади в Україні: Закон України від 08.04.2014 р. № 1188-VII (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18#Text>
13. Гладій С. В. Легітимність судової влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Національний юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 20 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/7761>

References

1. Tkachenko Ye. V. Kontrol za vladoiu v umovakh demokratychnoho suspilstva // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Pravo. 2013. № 1062, Vyp. 14. S. 59–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2013_1062_14_15
2. Nestor N. V. Poniattia hromadskoho kontroliu za diialnistiu suddiv i systema subiektiv yoho zdiisnennia // Pravo i Bezpeka. 2019. № 2(73). S. 43–47. doi: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.2.06>

3. Pashin S. A. Sostyazatelnyy ugovovnyy protsess: monografiya. M.: R. Valent, 2006. 200 s. URL: <http://www.neps.ru/media/files/library/file85.pdf>
4. Rechytskyi V. Polityko-pravovyi komentar do Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Zhashkivskoi raionnoi rady Cherkaskoi oblasti shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyny pershoi, druhoi statti 32, chastyny druhoi, tretoi statti 34 Konstytutsii Ukrainy // Informatsiyni portal «Prava liudyny v Ukraini» HO «Kharkivska pravozakhysna hrupa», 03.02.2012. URL: <http://khpg.org/1328294578>
5. Khotynska-Nor O. Z. Hromadskyi kontrol yak faktor rozvytku sudovoi systemy // Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva. 2016. № 4(31). S. 108–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2016_4_14
6. Shpenov D. Yu. Osoblyvosti kontroliu za sluzhboiu suddiv v Ukraini // Mytna sprava. 2014. № 6(2.2). S. 438–444. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_6%282.2%29__35
7. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254к/96-BP (iz zminamy i dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вп#Text>
8. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII (iz zminamy i dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
9. Rezoliutsiia 1165 (1998). Pravo na pryvatnist // Rada Yevropy. Komitet Ministriv. URL: <https://cedem.org.ua/library/rezolyutsiya-1165-1998-pravo-na-pryvatnist/>
10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen zakoniv Ukrainy «Pro zasady zapobihannia ta protyidii koruptsii», «Pro vidpovidalnist yurydychnykh osib za vchynennia koruptsiinykh pravoporushen», «Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za koruptsiini pravoporushennia» (sprava pro koruptsiini pravoporushennia ta vvedennia v diiu antykoruptsiinykh zakoniv) vid 06.10.2010 r. № 21-рп/2010 (Sprava № 1–27/2010). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-10#Text>
11. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Zhashkivskoi raionnoi rady Cherkaskoi oblasti shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyn pershoi, druhoi statti 32, chastyn druhoi, tretoi statti 34 Konstytutsii Ukrainy vid 20.01.2012 r. № 2-рп/2012 (Sprava № 1–9/2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text>
12. Pro vidnovlennia doviry do sudovoi vlady v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 08.04.2014 r. № 1188-VII (iz zminamy i dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18#Text>
13. Hladii S. V. Lehitymnist sudovoi vlady: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.10 / Natsionalnyi yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2015. 20 s. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/7761>

УДК 343.163:316.653(477)

Сопільник Любомир Іванович

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений винахідник України*

Заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права»

Сопильник Любомир Иванович

*доктор юридических наук, профессор,
заслуженный изобретатель Украины*

Учреждение высшего образования «Львовский университет бизнеса и права»

Sopilnyk Lyubomyr

D. Sc. (Law), Professor, Honored Inventor of Ukraine

Institution of higher education «Lviv University of Business and Law»

ORCID: 0000-0001-6581-7255

Скриньковський Руслан Миколайович

кандидат економічних наук, професор

Заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права»

Скрынковский Руслан Николаевич

кандидат экономических наук, профессор

Учреждение высшего образования «Львовский университет бизнеса и права»

Skrynkovskyy Ruslan

PhD in Economics, Professor

Institution of higher education «Lviv University of Business and Law»

ORCID: 0000-0002-2180-8055

Войтенко Антон Борисович

керівник

Львівська обласна прокуратура

Войтенко Антон Борисович

руководитель

Львовская областная прокуратура

Voitenko Anton

Head

Lviv Region Prosecutor's Office

ORCID: 0000-0002-6174-499X

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-6-7250

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОКРАЩЕННЯ РОБОТИ ПРОКУРОРА
ТА ПІДВИЩЕННЯ ДОВІРИ СУСПІЛЬСТВА
ДО ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ**

**НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ УЛУЧШЕНИЯ РАБОТЫ
ПРОКУРОРА И ПОВЫШЕНИЯ ДОВЕРИЯ ОБЩЕСТВА
К ОРГАНАМ ПРОКУРАТУРЫ УКРАИНЫ**

**SOME ASPECTS OF IMPROVE THE PROSECUTOR'S WORK
AND INCREASE PUBLIC CONFIDENCE IN
THE PROSECUTION AUTHORITIES OF UKRAINE**

Анотація. У статті представлено теоретичні і практичні аспекти із покращення роботи прокурора та підвищення довіри суспільства до органів прокуратури України. Зазначено, що сучасний стан соціально-економічних відносин в Україні свідчить про низький рівень довіри суспільства до органів державної влади, у тому числі до правоохоронних органів, включаючи органи прокуратури. Обґрунтовано, що одним із напрямів покращення роботи прокурорів є належне забезпечення гарантій незалежності прокурора. Визначено, що заходи покращення організації роботи прокурорів повинні бути спрямовані на забезпечення оптимального рівня організації кадрового забезпечення і підвищення рівня їх кваліфікації, процеси планування діяльності прокурорів, контролювання і постійний моніторинг результатів їх діяльності, належний рівень фінансового, матеріально-технічного і правового забезпечення роботи прокурорів та органів прокуратури загалом. Доведено, що важливим критерієм оцінювання діяльності правоохоронних органів, включаючи органи прокуратури, є рівень довіри суспільства до них і загальна позиція громадянськості. З метою підвищення довіри суспільства до органів прокуратури України рекомендується впровадити у практичну діяльність органів прокуратури такі пропозиції теоретичного й практичного характеру: а) розробити і затвердити спеціальні програми щодо стажування прокурорів у прокуратурах вищих інстанцій і/або за кордоном з ціллю підвищення рівня їх кваліфікації; б) налагодити взаємовідносини між органами прокуратури та засобами масової інформації; в) розширити рамки діяльності спеціалізованих прокуратур; г) використовувати (або виділити) таку кількість фінансових ресурсів, яка буде оптимальною для забезпечення необхідного (належного) рівня матеріальної незалежності прокурорів; д) розробити і впровадити заходи з профілактики і попередження профзахворювань прокурорів; е) у контексті здійснення прокурорами діяльності використовувати досягнення науково-технічного прогресу; є) сформулювати і забезпечити належні умови з ціллю використання безпрецедентного права, що дозволить отримати гарантії для винесення справедливого рішення. Визначено, що сьогодні в органах прокуратури України прослідковуються певні тенденції до покращення організації їх роботи. Запропоновано перспективами подальших досліджень у цьому напрямі дослідити функції та повноваження прокуратури в Україні на відповідність європейським стандартам.

Ключові слова: прокуратура, правоохоронні органи, робота прокурора, рівень довіри суспільства до органів прокуратури України.

Аннотация. В статье представлены теоретические и практические аспекты по улучшению работы прокурора и повышению доверия общества к органам прокуратуры Украины. Отмечено, что современное состояние социально-экономических отношений в Украине свидетельствует о низком уровне доверия общества к органам государственной власти, в том числе в правоохранительные органы, включая органы прокуратуры. Обосновано, что одним из направлений улучшения работы прокуроров является надлежащее обеспечение гарантий независимости прокурора. Определено, что меры улучшения организации работы прокуроров должны быть направлены на обеспечение оптимального уровня организации кадрового обеспечения и повышения уровня их квалификации, процессы планирования деятельности прокуроров, контроль и постоянный мониторинг результатов их деятельности, надлежащий уровень финансового, материально-технического и правового обеспечения работы прокуроров и органов прокуратуры в целом. Доказано, что важным критерием оценки деятельности правоохранительных органов, включая органы прокуратуры, является уровень доверия общества к ним и общая позиция общественности. С целью повышения доверия общества к органам прокуратуры Украины рекомендуется внедрить в практическую деятельность органов прокуратуры такие предложения теоретического и практического характера: а) разработать и утвердить специальные программы по стажировке прокуроров в прокуратурах высших инстанций и/или за рубежом с целью повышения уровня их квалификации; б) наладить взаимоотношения между органами прокуратуры и средствами массовой информации; в) расширить рамки деятельности специализированных прокуратур; г) использовать (или выделить) такое количество финансовых ресурсов, которая будет оптимальной для обеспечения необходимого (надлежащего) уровня материальной независимости прокуроров; д) разработать и внедрить мероприятия по профилактике и предупреждению профзаболеваний прокуроров; е) в контексте осуществления прокурорами деятельности использовать достижения научно-технического прогресса; е) сформировать и обеспечить надлежащие условия с целью использования беспрецедентного права, что позволит получить гарантии для вынесения справедливого решения. Определено, что сегодня в органах прокуратуры Украины прослеживаются определенные тенденции к улучшению организации их работы. Предложено перспективами дальнейших исследований в этом направлении исследовать функции и полномочия прокуратуры в Украине на соответствие европейским стандартам.

Ключевые слова: прокуратура, правоохранительные органы, работа прокурора, уровень доверия общества к органам прокуратуры Украины.

Summary. The article presents theoretical and practical aspects of improve the prosecutor's work and increase public confidence in the prosecution authorities of Ukraine. It is noted that the current state of socio-economic relations in Ukraine testifies to the low level of public confidence in public authorities, including law enforcement agencies (prosecutors). It has

been substantiated that one of the directions for improve the prosecutor's work is the proper provision of guarantees for the independence of the prosecutor. It was determined that measures to improve the organization of the prosecutor's work should be aimed at ensuring the optimal level of organization of staffing and raising the level of their qualifications, planning processes for the activities of prosecutors, control and constant monitoring of the results of their activities, an appropriate level of financial, logistical and legal support for the work of prosecutors and bodies of the prosecutor's office in general. It has been proven that an important criterion for assessing the activities of law enforcement agencies, including prosecutors, is the level of public confidence in them and the general position of the public. In order to increase public confidence in the prosecutor's office of Ukraine, it is recommended to introduce the following theoretical and practical proposals into the practice of the prosecutor's office: a) develop and approve special training programs for prosecutors in prosecutors' offices of higher instances and/or abroad in order to improve their qualifications; b) to establish relations between the prosecution authorities and the media; c) expand the scope of activities of specialized prosecutor's offices; d) use (or allocate) such an amount of financial resources that will be optimal to ensure the necessary (proper) level of material independence of prosecutors; e) develop and implement measures for the prevention and prevention of occupational diseases of prosecutors; f) use the achievements of scientific and technological progress in the context of the activities of prosecutors; f) to create and ensure the proper conditions for the use of unprecedented law, which will provide guarantees for a fair decision. It was determined that today in the prosecutor's office of Ukraine certain tendencies to improve the organization of their work can be traced. It is proposed to investigate in the future the functions and powers of the prosecutor's office in Ukraine for compliance with European standards.

Key words: prosecutor's office, law enforcement agencies, prosecutor's work, level of public confidence in the prosecution authorities of Ukraine.

Постановка проблеми. Сучасний стан соціально-економічних відносин в Україні свідчить про низький рівень довіри суспільства до органів державної влади, у тому числі до правоохоронних органів. Поряд з тим, на результати (ефективність) діяльності системи органів прокуратури України значною мірою впливає громадянське суспільство (через процеси вироблення і прийняття відповідних рішень, зокрема суспільно-політичних). Звідси очевидно, що першочерговими заходами із реформування системи органів прокуратури України, підтримуючи думку І. Кісліциної [1], І. Ковальчук [2] та Ю. Чаплинської [3], є покращення взаємовідносин органів прокуратури та суспільства на основі забезпечення їх ефективної взаємодії, що базується на партнерських засадах. Все це обумовило актуальність і вибір теми дослідження (щодо питання покращення роботи прокурора та підвищення довіри суспільства до органів прокуратури України), а також доводить про його важливість і доцільність проведення у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вирішення деяких проблемних питань з покращення роботи прокурора та щодо підвищення довіри суспільства до органів прокуратури України зробили такі вчені-юристи та практики: І. Бевзюк [4], А. Іванцова [5], О. Курганський [6], Р. Мазурик [7], О. Михайленко [8], В. Селезньов [6], М. Хіль [5], В. Юсупов [9] та інші.

Тут необхідно відмітити ряд важливих аспектів, зокрема висновки і пропозиції, представлених у праці В. Юсупова [9], що стосуються удосконалення

кадрового, нормативно-правового і організаційного забезпечення діяльності органів прокуратури України. У праці [9] також зазначено, що покращення результатів роботи прокурорів і підвищення загального рівня ефективності їх діяльності та системи органів прокуратури України загалом безпосередньо залежить від: а) модернізації (удосконалення) нормативно-правового забезпечення роботи прокурорів і системи органів прокуратури; б) удосконалення (або ефективного реформування) організаційної структури управління органами прокуратури; в) підвищення ефективності і результативності роботи кадрового складу органів прокуратури [9].

Поряд з тим, на особливу увагу заслуговує наукова праця [7], в якій Р. Мазурик, досліджуючи актуальні питання реалізації Антикорупційної стратегії на 2020–2024 рр. в діяльності органів прокуратури, дотримується думки, що до інноваційних способів подолання і попередження корупції в органах прокуратури, зокрема у межах реалізації заходів підвищення рівня довіри суспільства до роботи прокурорів, можна віднести розроблення і впровадження спеціальної електронної системи управління персоналом. В основі такої системи повинна лежати автоматизація процесів розподілу справ поміж прокурорами із врахуванням їх практичного досвіду роботи та спеціалізації.

Водночас доцільно також зазначити, що у праці І. Бевзюк [4] запропоновано систему заходів із підвищення ефективності роботи керівників прокуратур і прокурорів, яка, враховуючи реалії сьогодення, включає такі організаційні заходи: а) підвищення

рівня професійної компетентності прокурорів і керівників прокуратур; б) обмін позитивним досвідом роботи між прокурорами і керівниками прокуратур в системі прокуратури; в) забезпечення професійного саморозвитку прокурорів і керівників прокуратур; г) механізм самоконтролю керівників прокуратури в системі управлінської праці за визначеними процесами роботи у органах прокуратури.

Визнаючи теоретичну і практичну цінність окремих досліджень за проблемою, зокрема [4; 5; 7; 9; 10], тут доцільно відмітити, що питання покращення роботи прокурора та підвищення довіри суспільства до органів прокуратури України сьогодні є мало дослідженими та потребують проведення більш ґрунтовніших досліджень з позиції практичного підходу їх вивчення.

Мета статті. Метою статті представити теоретичні і практичні аспекти із покращення роботи прокурора та підвищення довіри суспільства до органів прокуратури України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна практика доводить, що від сформованих принципів організації і діяльності органів прокуратури залежить рівень ефективності і результативності здійснення функцій та реалізація повноважень, покладених на систему прокуратури [5; 11]. Щодо безпосередньої організації роботи органів прокуратури, то тут слід відзначити, що цей процес є не визначений законом, оскільки нормативно сьогодні в Україні це визначити практично неможливо [5]. Це пояснюється тим, що у різних регіонах держави органи прокуратури мають певний (неоднаковий) склад (якісний, кількісний) кадрового забезпечення, що виконують конкретні, покладені на них завдання. З'ясовано, що тут особливо суттєвою є різниця в організації діяльності органів прокуратури у великих містах, порівняно із сільською місцевістю чи курортними зонами [6], де процес організації роботи органів прокуратури може мати динамічний і/або ситуативний характер [8].

Окремо доцільно також відмітити, що ст. 3 «Засади діяльності прокуратури» Закону України «Про прокуратуру» [12], що прийнятий Верховною Радою України 14.10.2014 р., визначаються засади здійснення діяльності органами прокуратури. Натомість у попередньому Законі України «Про прокуратуру» [13], прийнятому 05.11.1991 р. і який втратив чинність 14.10.2014 р., у ст. 6 «Принципи організації і діяльності прокуратури» виокремлено принципи організації і діяльності органів прокуратури. Тут варто погодитись з думкою вчених [5] про те, що така заміна (замість принципів організації та діяльності прокуратури на засади діяльності прокуратури) у чинному законодавстві України спрямована

на покращення ефективності роботи системи прокуратури України.

В контексті цього, тут варто наголосити, що сьогодні, виходячи із організації і діяльності прокуратури України, важливе значення у організації роботи органів прокуратури мають також нормативні акти, що видаються Генеральним прокурором України відповідно до ст. 15 «Статус прокурора» Закону України «Про прокуратуру» (від 14.10.2014 р. № 1697-VII) [12].

Нагадаємо, що повноваження Генерального прокурора України закріплено у ст. 9 «Повноваження Генерального прокурора» чинного Закону України «Про прокуратуру» [12], де визначено, що Генеральний прокурор України має право (відповідно до посади):

- представляти органи прокуратури у системі взаємодії із органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, організаціями, установами чи окремими особами, а також в контексті взаємовідносин із органами прокуратури інших держав та/міжнародними організаціями;
- організовувати діяльність прокуратури в Україні, зокрема визначати рамки повноважень Офісу Генерального прокурора, обласних і окружних прокуратур в контексті виконання ними покладених на них функцій;
- призначати прокурорів на відповідні адміністративні посади і звільняти їх з адміністративних посад відповідно до порядку і випадків, що встановлені законодавством;
- приймати рішення стосовно застосування до прокурора, який здійснює роботу в Офісі Генерального прокурора, та/чи прокурора, який здійснює діяльність в обласній прокуратурі, відповідного дисциплінарного стягнення чи дії, що свідчить про неможливість у подальшому перебувати на посаді прокурора, згідно встановленого законодавством порядку та на основі рішення, прийнятого відповідним органом щодо притягнення його до дисциплінарної відповідальності;
- призначати прокурорів на посади у Офіс Генерального прокурора та/чи звільняти їх з посад відповідно до порядку та випадків, що визначені законодавством;
- повідомляти відповідний орган, який проводить дисциплінарне провадження, у десятиденний термін про вивільнення посади в Офісі Генерального прокурора з ціллю представлення цієї посади як вакантної чи тимчасово вакантної;
- розподіляти обов'язки між першим заступником Генерального прокурора і заступниками Генерального прокурора;

- затверджувати відповідні акти, що стосуються процесу внутрішньої організації діяльності прокуратури, зокрема процесу електронного документообігу;
- затверджувати стратегію розвитку органів прокуратури;
- затверджувати положення стосовно функціонування системи індивідуального оцінювання рівня якості роботи прокурорів і системи оцінювання рівня якості роботи прокурорів загалом;
- затверджувати алгоритм виміру і регулювання навантажень, що покладені на прокурорів в результаті здійснення ними прокурорської діяльності;
- затверджувати виконання вимог стосовно підвищення рівня кваліфікації прокурорів, що здійснюють роботу у Офісі Генерального прокурора;
- затверджувати спеціальні методичні рекомендації, що розроблені для прокурорів з ціллю забезпечення застосування законодавчих норм в контексті здійснення прокурорами прокурорської діяльності;
- згідно подання Генеральної інспекції направляти відповідні матеріали до Державного бюро розслідувань;
- визначати алгоритм розгляду звернень, які стосуються неналежного виконання прокурорами, що перебувають на адміністративній посаді, покладених на них посадових обов'язків, що визначені для певної адміністративної посади;
- виконувати інші повноваження, що передбачені законодавством України [12].

Практична діяльність прокуратури України базується на [5; 8]:

- 1) галузевих наказах Генерального прокурора;
- 2) Регламенті Генеральної прокуратури України [14];
- 3) положеннях, інструкціях, вказівках і інших нормативних документах Генерального прокурора, — які конкретизують порядок її здійснення на певних (різних) напрямках.

Поряд з тим, у ст. 17 «Підпорядкування прокурорів та виконання наказів і вказівок» Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII [12] зазначено, що « 1. Прокурори здійснюють свої повноваження у межах, визначених законом, і підпорядковуються керівникам виключно в частині виконання письмових наказів адміністративного характеру, пов'язаних з організаційними питаннями діяльності прокурорів та органів прокуратури. ... 2. Генеральний прокурор має право видавати письмові накази адміністративного характеру, що є обов'язковими до виконання всіма прокурорами. ... Прокурори вищого рівня мають право давати вказівки прокурору нижчого рівня, погоджувати

прийняття ним певних рішень та здійснювати інші дії, що безпосередньо стосуються реалізації цим прокурором функцій прокуратури, виключно в межах та порядку, визначених законом. Генеральний прокурор має право давати вказівки будь-якому прокурору. ... « [12].

У цьому контексті доцільно звернути увагу на наказ Офісу Генерального прокурора від 07.08.2020 р. № 365 «Про загальні засади організації роботи в органах прокуратури України» [15], в якому зазначається, що ключові засади організації і діяльності прокуратури, що стосуються особливостей забезпечення ефективності виконання функцій прокурорами, що на них покладаються, передбачають захист прав і свобод людини та громадянина, а також загальних інтересів держави і суспільства.

Ще одним документом, яким передбачено покращення організації роботи прокурорів і підвищення рівня ефективності діяльності органів прокуратури України є рішення колегії Генеральної прокуратури України від 24.01.2003 р. «Щодо поліпшення організації роботи та підвищення ефективності прокурорсько-слідчої діяльності» [16].

Практика показує, що одним із напрямів покращення роботи прокурорів є належне забезпечення гарантій незалежності прокурора. Так, відповідно до ст. 16 «Гарантії незалежності прокурора» Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII [12] незалежність прокурорів можна забезпечити за рахунок:

- впровадження особливого порядку призначення прокурорів на посади, звільнення їх із посад та притягнення їх до дисциплінарної відповідальності;
- впровадження особливих процедур здійснення ними покладених на них повноважень, які є визначеними процесуальним законодавством і іншими законами;
- накладення заборони на незаконний вплив на роботу прокурорів, здійснення тиску або втручання у процес виконання ними покладених на них повноважень;
- спеціально установленого порядку фінансування роботи прокурорів та діяльності прокуратури в цілому, виходячи із належного організаційного та фінансового забезпечення такої діяльності в органах державної влади;
- належної системи матеріального, пенсійного та соціального забезпечення прокурорів;
- забезпечення функціонування органів прокурорського самоврядування в контексті виконання покладених на них функцій;
- забезпечення особистої безпеки прокурорів, членів їхніх сімей та /чи майна, виходячи із визначених

законодавством засобів та способів забезпечення безпеки.

У цьому контексті важливим документом також є Регламент Генеральної прокуратури України, затвердженого Наказом Генеральної прокуратури України від 18.01.2019 р. № 8 [14], в якому представлено загальні положення організації та порядок діяльності органів прокуратури України, особливості організації діяльності структурних підрозділів органів прокуратури, планування роботи тощо. Водночас тут варто відмітити, що прокурорам нижчого рівня надаються відповідні вказівки по роботі, при тому із ними погоджується (у разі необхідності) прийняття відповідних окремих рішень. Організація роботи органів прокуратури повинна відповідати функціональним (предметним) і територіальним принципам. Поряд з тим, усі повноваження мають бути розмежовані між органами прокуратури відповідно до покладених на них посадових обов'язків та функцій. Що стосується організації діяльності органів прокуратури нижчого рівня, то вона проводиться згідно наказів Генерального прокурора та керівників системи прокуратури України. Посадові обов'язки керівників регіональних (обласних), місцевих (окружних) та військових (спеціалізованих) на правах регіональних (обласних) та місцевих (окружних) прокуратур України затверджуються і розподіляються між ними відповідно до Конституції України, чинного Закону України «Про прокуратуру» та наказів Генерального прокурора. Окрім того, Регламентом Генеральної прокуратури України регулюються засади організації роботи, визначення порядку роботи та методів управління роботою Генеральної прокуратури України і регіональних (обласних) органів прокуратури [14].

Водночас, виходячи з результатів досліджень [6] (В. Селезньов, О. Курганський), з'ясовано, що заходи покращення організації роботи прокурорів повинні бути спрямовані на забезпечення оптимального рівня організації кадрового забезпечення і підвищення рівня їх кваліфікації, процеси планування діяльності прокурорів, контролювання і постійний моніторинг результатів їх діяльності, належний рівень фінансового, матеріально-технічного і правового забезпечення роботи прокурорів та органів прокуратури загалом. Зазначені у праці [6] заходи переорієнтовані у реалізацію завдань та функцій, що визначені у чинному Законі України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII [12], враховуючи відповідність європейським стандартам.

Опираючись на зазначене вище, слід відмітити, що сьогодні в органах прокуратури України прослідковуються певні тенденції до покращення

організації їх роботи. Водночас необхідно також зазначити, що органи прокуратури з-поміж інших правоохоронних органів в Україні піддаються найбільшій критиці та наріканням з боку суспільства щодо соціальної справедливості. Низький загальний рівень довіри суспільства до органів прокуратури, у тому числі до роботи деяких прокурорів, спричинений низьким рівнем професіоналізму і компетентності окремих прокурорів, їх певною байдужістю, наявними резонансними справами, які пов'язані з корупційними діями тощо.

Професійна діяльність прокурорів в несприятливих умовах впливу зовнішнього середовища свідчить про настання проблем у напрямку прийняття правосудних рішень [5]. Тому найкращим варіантом уникнення такого впливу виступає абстрагування від осудності з боку суспільства, керуючись при цьому принципами законності, та ухвалення рішень, опираючись на факти по розгляду справ і внутрішні переконання із орієнтацією на досягнення високого рівня справедливості у суспільстві.

Акцентуючи увагу на вищезазначеному, з метою підвищення довіри суспільства до органів прокуратури України рекомендується впровадити у практичну діяльність органів прокуратури такі пропозиції теоретичного й практичного характеру, а саме [1–11]:

- розробити і затвердити спеціальні програми щодо стажування прокурорів у прокуратурах вищих інстанцій і/або за кордоном з ціллю підвищення рівня їх кваліфікації (Реалізація такої рекомендації дасть можливість більш досконало вивчити і впровадити міжнародний досвід у діяльність органів прокуратури України. Наприклад, подібні рекомендації стали одним із напрямів реформування правоохоронних органів, зокрема і системи прокуратури у Грузії, Польщі, Угорщині, Чехії та інших країнах);
- налагодити взаємовідносини між органами прокуратури та засобами масової інформації (Реалізація такої рекомендації дозволить чітко регламентувати взаємовідносини із представниками засобів масової інформації і, тим самим, долучитися до покращення рівня ефективності інформаційної політики з боку методичного, наукового, нормативного, організаційного і правового удосконалення);
- розширити рамки діяльності спеціалізованих прокуратур (Тут має місце проведення наглядової роботи у спеціальних сферах правових відносин, які, насамперед, є важливими як для суспільства, так і для держави. Крім того, це дозволить підвищити рівень ефективності діяльності прокурорів спеціалізованих прокуратур, а також покращити

рівень їх професіоналізму. До прикладу, сьогодні високий рівень довіри серед суспільства мають окремі діючі прокурори, що провадять діяльність у антикорупційній і спеціалізованих військових прокуратурах);

- використовувати (або виділити) таку кількість фінансових ресурсів, яка буде оптимальною для забезпечення необхідного (належного) рівня матеріальної незалежності прокурорів (Реалізація такої рекомендації дозволить знизити рівень певних корупційних діянь у органах прокуратури, а також підвищить якість роботи прокурорів. Наприклад, рекомендується запровадити преміювання прокурорів за високі показники їх діяльності в контексті формування цілісної системи мотивації, а також розробити і впровадити механізм оцінювання результатів роботи прокурорів відповідно до існуючих міжнародних (європейських) стандартів);
- розробити і впровадити заходи з профілактики і попередження профзахворювань прокурорів (В контексті реалізації такої рекомендації на практиці слід звернути увагу на досвід європейських країн у цьому напрямку, зокрема — на особливості заходів з профілактики та попередження профзахворювань прокурорів у Франції і Швейцарії);
- у контексті здійснення прокурорами діяльності використовувати досягнення науково-технічного прогресу (Завдяки новітнім технологіям забезпечується висока точність та повнота відтворення деяких доказових матеріалів у просторі та часі, що є необхідним (для полегшення роботи прокурорів) як для індивідуального, так і для колективного оцінювання певних доказів);
- сформувати і забезпечити належні умови з ціллю використання безпрецедентного права, що дозволить отримати гарантії для винесення справедливого рішення (Вагомість прецеденту має бути досить високою, до прикладу, такою як у США).

Тут необхідно також відмітити той факт, що позиція громадськості позитивно відображається на процесах державотворення в Україні. З огляду на те, вивчення позиції громадського суспільства дозволяє встановити їх ставлення та рівень довіри до правоохоронних органів, у тому числі до органів прокуратури України. Водночас варто зазначити, що сьогодні статистичні показники діяльності органів прокуратури України аж ніяк не задовольняють сучасну громадськість. Поряд з тим, знижується рівень довіри людей і громадян як до правоохоронних органів, так і до органів прокуратури зокрема.

З'ясовано, що на формування громадської думки, зниження рівня довіри суспільства до діяльності

правоохоронних органів України (поліції, органів служби безпеки, органів прокуратури і т. д.) впливають такі основні фактори, як [5]:

- 1) доволі високий рівень корупції і це є головною проблемою, при цьому основна робота у цьому напрямку ведеться громадськістю на рівні держави;
- 2) орієнтація окремих працівників правоохоронних органів, включаючи деяких прокурорів, на захист особистих (власних) інтересів і інтересів вищих прошарків суспільства, що не відповідає загальним інтересам суспільства та суспільному запити;
- 3) низький рівень матеріально-технічної і фінансової підтримки органів правоохоронних органів, в тому числі і органів прокуратури, де переконливим свідченням цього, на думку експертів (фахівців), є: рівень фінансування із Державного бюджету України, який сьогодні покриває приблизно 40% потрібних витрат правоохоронних органів; деякі витрати покриваються за рахунок коштів так званих «благодійних внесків», що виступають у вигляді непрямих хабарів);
- 4) високий рівень зловживання службовим становищем в цілях вирішення особистих інтересів;
- 5) низький рівень поінформованості суспільства щодо діяльності правоохоронних органів, зокрема — про функції і результати роботи органів прокуратури.

Звідси очевидно, що сьогодні публічна діяльність правоохоронних органів про результати їх роботи є одним із важливих чинників, що дозволить популяризувати їхню роль і діяльність перед суспільством, сформувати позитивний імідж, а також створити сприятливу громадську позицію (думку).

Пониження тиску громадського суспільства стосовно низького рівня ефективності роботи прокурорів і системи прокуратури загалом можна забезпечити за рахунок проведення реформи у системі правоохоронних органів, зокрема органів прокуратури. При цьому, враховуючи реалії сьогодення та деякі наявні проблемні аспекти у цьому напрямі, встановлено, що тут ключовими засадами реформування системи органів прокуратури повинні бути [1–11; 17]:

- 1) оцінка, яка була надана суспільством, про результати роботи органів прокуратури, що базується на реальній інформації про результати такої роботи;
- 2) посилення рівня правової обізнаності громадян внаслідок урегулювання взаємовідносин між органами прокуратури, у тому числі прокурорами, і засобами масової інформації (Такий крок дозволить сформувати позитивний імідж роботи системи прокуратури і прокурорів зокрема. З огляду на те, знизиться рівень зовнішнього тиску

зі сторони суспільства. Реалізація цього напрямку реформи можлива внаслідок розроблення та введення в дію Концепції щодо інформаційної політики прокуратури. Згідно плану Концепції передбачено урегулювати діяльність органів прокуратури внаслідок посилення організації та взаємовідносин із представниками засобів масової інформації) [17];

- 3) використання зарубіжного досвіду, зокрема тих країн, в яких присутній високий рівень довіри громадян до органів прокуратури та правоохоронних органів загалом;
- 4) дієвий засіб донесення інформації (відомостей, даних) до населення про обов'язки та функції, які повинен виконувати інститут прокуратури;
- 5) публічне вирішення скарг, поданих громадянами на органи прокуратури;
- 6) забезпечення різних способів подання скарг громадянами на органи прокуратури, окрема у письмовій та усній формах чи у електронному вигляді;
- 7) проведення екскурсій для учнів та студентів до місцевих прокуратур, ознайомлення із функціями та обов'язками прокурорів з метою підвищення рівня відкритості їх діяльності;
- 8) створення громадських організацій і об'єднань з ціллю контролювання роботи органів прокуратури і роботи прокурорів зокрема.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

За результатами виконаного дослідження можна стверджувати, що [1–17]:

- сучасний стан соціально-економічних відносин в Україні свідчить про низький рівень довіри суспільства до органів державної влади, у тому числі до правоохоронних органів, включаючи органи прокуратури;
- виходячи із організації і діяльності прокуратури України, важливе значення у організації роботи органів прокуратури мають такі нормативні документи, як: а) Закон України «Про прокуратуру»; б) Регламент Генеральної прокуратури України, затвердженого наказом Генеральної прокуратури України № 8 від 18.01.2019 р.; в) Наказ Офісу Генерального прокурора № 365 від 07.08.2020 р. «Про загальні засади організації роботи в органах прокуратури»; г) Рішення Колегія Генеральної прокуратури України від 24.01.2003 р. «Щодо поліпшення організації роботи та підвищення ефективності прокурорсько-слідчої діяльності»;
- ключові засади організації і діяльності прокуратури, що стосуються особливостей забезпечення ефективності виконання функцій прокурорами, що на них покладаються, передбачають захист

прав і свобод людини та громадянина, а також загальних інтересів держави і суспільства;

- одним із напрямів покращення роботи прокурорів є належне забезпечення гарантій незалежності прокурора;
  - заходи покращення організації роботи прокурорів повинні бути спрямовані на забезпечення оптимального рівня організації кадрового забезпечення і підвищення рівня їх кваліфікації, процеси планування діяльності прокурорів, контролювання і постійний моніторинг результатів їх діяльності, належний рівень фінансового, матеріально-технічного і правового забезпечення роботи прокурорів та органів прокуратури загалом;
  - важливим критерієм оцінювання діяльності правоохоронних органів, включаючи органи прокуратури, є рівень довіри суспільства до них і загальна позиція громадськості;
  - з метою підвищення довіри суспільства до органів прокуратури України рекомендується впровадити у практичну діяльність органів прокуратури такі пропозиції теоретичного й практичного характеру:
    - а) розробити і затвердити спеціальні програми щодо стажування прокурорів у прокуратурах вищих інстанцій і/або за кордоном з ціллю підвищення рівня їх кваліфікації;
    - б) налагодити взаємовідносини між органами прокуратури та засобами масової інформації;
    - в) розширити рамки діяльності спеціалізованих прокуратур;
    - г) використовувати (або виділити) таку кількість фінансових ресурсів, яка буде оптимальною для забезпечення необхідного (належного) рівня матеріальної незалежності прокурорів;
    - д) розробити і впровадити заходи з профілактики і попередження профзахворювань прокурорів;
    - е) у контексті здійснення прокурорами діяльності використовувати досягнення науково-технічного прогресу;
    - є) сформувати і забезпечити належні умови з ціллю використання безпрецедентного права, що дозволить отримати гарантії для винесення справедливого рішення;
  - сьогодні в органах прокуратури України прослідковуються певні тенденції до покращення організації їх роботи, проте органи прокуратури з-поміж інших правоохоронних органів піддаються найбільшій критиці та наріканням з боку суспільства щодо соціальної справедливості.
- Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є дослідження функцій та повноважень прокуратури в Україні на відповідність європейським стандартам з урахуванням особливостей професійної діяльності прокурора в умовах побудови демократичної правової держави.

Література

1. Кісліцина І. О. Актуальні питання реформування системи прокуратури // Правове життя сучасної України: у 3 т.: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15 травня 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 1. С. 373–377.
2. Ковальчук І. С. Органи прокуратури на шляху реформування // Правове життя сучасної України: у 3 т.: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15 травня 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 1. С. 377–379.
3. Чаплинська Ю. А. Основні напрями реформування системи органів прокуратури України // Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: Матеріали науково-практичного семінару (м. Дніпро, 29 травня 2020 р.). Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2020. С. 12–16.
4. Бевзюк І. Система організаційних заходів з підвищення ефективності управлінської команди місцевої прокуратури // Вісник Національної академії прокуратури України. 2016. № 4(46). С. 17–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaru_2016_4_5
5. Хіль М. В., Іванцова А. В. Кроки до покращення роботи прокурора та підвищення довіри населення // Молодий вчений. 2018. № 4(56). С. 100–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_4%281%29_27
6. Селезньов В., Курганський О. Організація роботи сучасної прокуратури України — вимоги сьогодення // Підприємство, господарство і право. 2017. № 7. С. 157–160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_7_34
7. Мазурик Р. В. Реалізація антикорупційної стратегії на 2020–2024 роки в діяльності органів прокуратури // Правова позиція. 2020. № 4 (29). С. 27–33. doi: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-4.6>
8. Михайленко О. Прокуратура України. Київ: Юрінком Інтер. 2005. 296 с.
9. Юсупов В. А. Шляхи вдосконалення нормативно-правового, організаційного та кадрового забезпечення органів прокуратури України // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 11, том 2. С. 49–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_11%282%29_15
10. Косюта М. Деякі аспекти вдосконалення Закону України «Про прокуратуру» // Вісник Національної академії прокуратури України. 2012. № 2. С. 24–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaru_2012_2_6
11. Блажівський Є. Функції прокуратури України: відповідність європейським стандартам // Вісник Національної академії прокуратури України. 2015. № 1. С. 21–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaru_2015_1_5
12. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
13. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 р. № 1789-XII (закон втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12#Text>
14. Регламент Генеральної прокуратури України: Затверджено Наказом Генеральної прокуратури України від 18.01.2019 р. № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008900-19#Text>
15. Про загальні засади організації роботи в органах прокуратури України: Наказ Офісу Генерального прокурора від 07.08.2020 р. № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0365905-20#Text>
16. Щодо поліпшення організації роботи та підвищення ефективності прокурорсько-слідчої діяльності: Рішення Колегія Генеральної прокуратури України від 24.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-03#Text>
17. Громадська думка як чинник ефективності діяльності правоохоронних органів в Україні: Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень, 20.05.2011. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/gromadska-dumka-yak-chinnik-efektivnosti-diyalnosti>

References

1. Kislitsyna I. O. Aktualni pytannia reformuvannia systemy prokuratury // Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy: u 3 t.: Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Odesa, 15 travnia 2020 r.) / vidp. red. M. R. Arakelian. Odesa: Helvetyka, 2020. T. 1. S. 373–377.
2. Kovalchuk I. S. Orhany prokuratury na shliakhu reformuvannia // Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy: u 3 t.: Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Odesa, 15 travnia 2020 r.) / vidp. red. M. R. Arakelian. Odesa: Helvetyka, 2020. T. 1. S. 377–379.
3. Chaplynska Yu. A. Osnovni napriamy reformuvannia systemy orhaniv prokuratury Ukrainy // Aktualni problemy ekspertnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia: Materialy naukovo-praktychnoho seminaru (m. Dnipro, 29 travnia 2020 r.). Dnipro: Dnipropetrovskiyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2020. S. 12–16.

4. Bevziuk I. Systema orhanizatsiinykh zakhodiv z pidvyshchennia efektyvnosti upravlinskoï komandy mistsevoi prokuratury // Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy. 2016. № 4(46). S. 17–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2016_4_5
5. Khil M. V., Ivantsova A. V. Kroky do pokrashchennia roboty prokurora ta pidvyshchennia doviry naselennia // Molodyi vchenyi. 2018. № 4(56). S. 100–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_4%281%29_27
6. Seleznov V., Kurhanskyi O. Orhanizatsiia roboty suchasnoi prokuratury Ukrainy — vymohy sohodennia // Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2017. № 7. S. 157–160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_7_34
7. Mazuryk R. V. Realizatsiia antykoruptsiinoï stratehii na 2020–2024 roky v diialnosti orhaniv prokuratury // Pravova pozytsiia. 2020. № 4 (29). S. 27–33. doi: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-4.6>
8. Mykhailenko O. Prokuratura Ukrainy. Kyiv: Yurinkom Inter. 2005. 296 s.
9. Yusupov V. A. Shliakhy vdoskonalennia normatyvno-pravovoho, orhanizatsiinoho ta kadrovoho zabezpechennia orhaniv prokuratury Ukrainy // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia. 2014. № 11, tom 2. S. 49–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_11%282%29_15
10. Kosiuta M. Deiaki aspekty vdoskonalennia Zakonu Ukrainy «Pro prokuraturu» // Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy. 2012. № 2. S. 24–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2012_2_6
11. Blazhivskiy Ye. Funktsii prokuratury Ukrainy: vidpovidnist yevropeiskym standartam // Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy. 2015. № 1. S. 21–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2015_1_5
12. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1697-VII (iz zminamy i dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
13. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 05.11.1991 r. № 1789-XII (zakon vtratyv chynnist). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12#Text>
14. Rehlament Heneralnoi prokuratury Ukrainy: Zatverdzheno Nakazom Heneralnoi prokuratury Ukrainy vid 18.01.2019 r. № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008900-19#Text>
15. Pro zahalni zasady orhanizatsii roboty v orhanakh prokuratury Ukrainy: Nakaz Ofisu Heneralnoho prokurora vid 07.08.2020 r. № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0365905-20#Text>
16. Shchodo polipshennia orhanizatsii roboty ta pidvyshchennia efektyvnosti prokurorsko-slidchoï diialnosti: Rishennia Kolehiia Heneralnoi prokuratury Ukrainy vid 24.01.2003 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-03#Text>
17. Hromadska dumka yak chynnyk efektyvnosti diialnosti pravookhoronnykh orhaniv v Ukraini: Analitychna zapyska Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen, 20.05.2011. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/gromadska-dumka-yak-chinnik-efektivnosti-diyalnosti>

Бурундуховський Антон Сергійович

*студент інституту міжнародних відносин
Київського міжнародного університету*

Бурундуховский Антон Сергеевич

*студент института международных отношений
Киевского международного университета*

Burundukhovsky Anton

*Student of the Institute of International Relations
Kyiv International University*

Чернецька Олена Василівна

*кандидат юридичних наук, доцент, директор
Інститут міжнародних відносин
Київського міжнародного університету*

Чернецкая Елена Васильевна

*кандидат юридических наук, доцент, директор
Институт международных отношений
Киевского международного университета*

Chernetska Olena

*Candidate of Law, Associate Professor, Director
Institute of International Relations of
Kyiv International University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-6-7381

**ПРОБЛЕМАТИКА ПОРУШЕННЯ ПРАВ І СВОБОД
ЛЮДИНИ СУМІЖНИМИ ДЕРЖАВАМИ ТА МОЖЛИВІ
НАСЛІДКИ ДЛЯ МІЖНАРОДНОЇ АРЕНИ**

**ПРОБЛЕМАТИКА НАРУШЕНИЯ ПРАВ И СВОБОД
ЧЕЛОВЕКА СОПРЕДЕЛЬНЫХ ГОСУДАРСТВ И ВОЗМОЖНЫЕ
ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ АРЕНА**

**PROBLEMS OF VIOLATION OF HUMAN RIGHTS AND
FREEDOMS BY RELATED STATES AND POSSIBLE
CONSEQUENCES FOR THE INTERNATIONAL ARENA**

Анотація. Концепція прав і свобод людини має багатоаспектний прояв, а важливість та необхідність її розвитку та просування в сучасному світі важко переоцінити. Від сприйняття та розуміння суспільством суті концепції прав і свобод людини у філософському, правовому, історичному аспектах залежить те, яким чином буде відбуватися подальший розвиток й функціонування цього суспільства. У статті досліджено правовий аспект прав і свобод людини як системи норм, які встановлюють і регулюють права людини, сукупність органів та процедур, спрямованих на їх захист, які мають особливу важливість в рамках вивчення й подальшої реалізації прав та свобод людини як на національному так і на міжнародному рівнях. При цьому внутрішньодержавне та міжнародне право від початку історичного розвитку концепції прав і свобод людини мали взаємний вплив, збагачуючи та доповнюючи один одного. Досліджено, що норми, які

регулюють права людини, механізми їх захисту на сьогоденній день чітко визначені на міжнародно-правовому рівні, саме тому держави, які беруть на себе належні зобов'язання щодо захисту прав і свобод громадян, повинні привести у відповідність власне національне законодавство. У зв'язку з цим особливу увагу приділяють утворенню національних інституцій захисту прав людини, тобто органів, що виконують загальні та специфічні функції із захисту та просування прав людини. Водночас, конституції більшості країн світу закріплюють пріоритет загальноновизнаних принципів міжнародного права щодо захисту прав і свобод людини, отож окрім внутрішньодержавних правових гарантій, передбачаються також міжнародно-правові гарантії прав та свобод людини. Як результат, громадянин держави має право після застосування всіх національних засобів правового захисту звертатися для захисту власних прав та свобод до відповідних міжнародних організацій. Діяльність таких інституцій здійснюється за взаємною згодою декількох держав, оформляється та провадиться у межах міжнародної угоди, яка визначає їхні повноваження, правила, спеціальні процедури.

Ключові слова: права, свободи, механізми захисту, порушення, міжнародне право.

Аннотация. Концепция прав и свобод человека имеет многоаспектный проявление, а важность и необходимость ее развития и продвижения в современном мире трудно переоценить. От восприятия и понимания обществом сути концепции прав и свобод человека в философском, правовом, историческом аспектах зависит то, каким образом будет происходить дальнейшее развитие и функционирование этого общества. В статье исследован правовой аспект прав и свобод человека как система норм, устанавливающих и регулирующих права человека, совокупность органов и процедур, направленных на их защиту, имеющих особую важность в рамках изучения и дальнейшей реализации прав и свобод человека как на национальном, так и на международном уровнях. При этом внутригосударственное и международное право с самого начала исторического развития концепции прав и свобод человека имели взаимное влияние, обогащая и дополняя друг друга. Исследовано, что нормы, регулирующие права человека, механизмы их защиты на сегодняшний день четко определены на международно-правовом уровне, именно поэтому государства, которые берут на себя соответствующие обязательства по защите прав и свобод граждан, должны привести в соответствие собственное национальное законодательство. В связи с этим особое внимание уделяют образованию национальных институтов защиты прав человека, то есть органов, выполняющих общие и специфические функции по защите и продвижению прав человека. В то же время, конституции большинства стран мира закрепляют приоритет общепризнанных принципов международного права по защите прав и свобод человека, таким образом кроме внутригосударственных правовых гарантий, предусматриваются также международно-правовые гарантии прав и свобод человека. Как результат, гражданин государства имеет право после применения всех национальных средств правовой защиты обращаться для защиты своих прав и свобод в соответствующие международные организации. Деятельность таких учреждений осуществляется по взаимному согласию нескольких государств, оформляется и осуществляется в пределах международного соглашения, которое определяет их полномочия, правила, специальные процедуры.

Ключевые слова: права, свободы, механизмы защиты, нарушения, международное право.

Summary. The concept of human rights and freedoms has a multifaceted manifestation, and the importance and necessity of its development and promotion in the modern world is difficult to overestimate. The perception and understanding of the essence of the concept of human rights and freedoms in the philosophical, legal, historical aspects depends on how the further development and functioning of this society will take place. The article investigated the legal aspect of human rights and freedoms is a system of norms that establish and regulate human rights, a set of bodies and procedures aimed at their protection, which are of particular importance in the study and further implementation of human rights and freedoms both nationally and internationally. At the same time, domestic and international law from the beginning of the historical development of the concept of human rights and freedoms have had a mutual influence, enriching and complementing each other. As in while, the norms governing human rights and the mechanisms for their protection are clearly defined at the international legal level today, which is why states that undertake appropriate obligations to protect the rights and freedoms of citizens must bring their own national legislation into line. In this regard, special attention is paid to the establishment of national human rights institutions, ie bodies that perform general and specific functions for the protection and promotion of human rights. At the same time, the constitutions of most countries enshrine the priority of universally recognized principles of international law for the protection of human rights and freedoms, so in addition to domestic legal guarantees, there are also international legal guarantees of human rights and freedoms. As a result, a citizen of a state has the right, after the application of all national remedies, to apply for protection of his rights and freedoms to the relevant international organizations. The activities of such institutions are carried out by mutual consent of several states, formalized and carried out within the framework of an international agreement, which defines their powers, rules, special procedures.

Key words: rights, freedoms, protection mechanisms, violation, international law.

Постановка проблеми. Права людини є невід'ємним надбанням усіх людей, без якого б не було розходження на підставі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного або соціального походження або будь-якого іншого аспекту. Права людини включають право на життя і свободу, свободу від рабства і тортур, свободу переконань та їх вільне вираження, право на працю й освіту та багато іншого. Цими правами повинні володіти всі люди, без якої-небудь дискримінації. Міжнародне право визначає правові обов'язки держав, відповідно з якими вони зобов'язані діяти певним чином або утримуватися від певних дій з метою заохочення і захисту прав людини і основних свобод окремих осіб або груп людей. Водночас міжнародні механізми охорони і захисту прав людини та реакції світового співтовариства, європейських органів, міжнародних інституцій на порушення вказаних прав є актуальним напрямком дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика порушення прав і свобод людини суміжними державами та можливі наслідки для міжнародного співтовариства аргументально недостатньо досліджена у сучасному науковому вимірі, але можливо виділити праці таких науковців як: М. М. Антоновича [1], І. І. Дахової [2], І. Б. Іванківа [3], Л. С. Криворучко [4], В. Ф. Нестеровича [5] та деяких інших.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз порушень прав і свобод людини суміжними державами та оцінка їх подальшого негативного впливу на міжнародні відносини в цілому.

Виклад основного матеріалу. Одним з найважливіших досягнень Організації Об'єднаних Націй є створення всеосяжного зведення законів в галузі прав людини — універсального кодексу, до якого може приєднатися будь-який держава і до реалізації якого прагнуть всі люди. Організація визначила широке коло визнаних на міжнародному рівні прав, включаючи цивільні, культурні, економічні, політичні та соціальні права. Вона також створила механізми заохочення і захисту цих прав і сприяння державам у виконанні взятих на себе зобов'язань [6].

Основою цього зведення законів є Статут ООН [7] і Загальна декларація прав людини [8], прийняті Генеральною Асамблеєю в 1945 і 1948 роках відповідно. З тих пір ООН поступово розширювала законодавство в галузі прав людини, включаючи в нього конкретні норми стосовно жінок, дітей, інвалідів, меншин та інших вразливих груп, які в даний час мають права, що захищають їх від дискримінації, яка довгий час існувала у багатьох суспільствах.

Загальна декларація прав людини є основним документом історичної важливості. Текст Деклара-

ції став результатом тісної взаємодії фахівців в галузі права, які представляли всі регіони планети. Декларація була прийнята резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй в Парижі 10 грудня 1948 року [8] в якості документа, принципів якого зобов'язані дотримуватися всі народи і країни. У ній, вперше в історії людства, були визначені основні права людини, які необхідно захищати на міжнародному рівні.

З моменту свого ухвалення в 1948 році Декларація була переведена на більш ніж 500 мов, ставши документом, який найбільше перекладали в світі за всю історію, і орієнтиром для конституцій багатьох нових незалежних держав і багатьох молодих демократій. Разом з Міжнародним пактом про громадянські і політичні права і двома факультативними протоколами до нього (про процедуру подачі та розгляду скарг і про смертну кару) і Міжнародним пактом про економічні, соціальних і культурних правах ці три інструменти утворюють так звані Міжнародний білль про права людини [6].

Низка міжнародних договорів в галузі прав людини та інших документів, прийнятих з 1945 року, розширила норми міжнародного права в галузі прав людини. До них належать Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього (1948 рік), Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 рік), Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок (1979 рік), Конвенція про права дитини (1989 рік), Конвенція про права інвалідів (2006 рік) та інші [6].

Рада з прав людини, заснована 15 березня 2006 року Генеральною Асамблеєю і підзвітна безпосередньо їй, замінила Комісію ООН з прав людини, яка функціонувала протягом 60 років в якості ключового міждержавного органу ООН, відповідального за права людини. Рада, до складу якої входять представники 47 держав-членів, займається зміцненням системи заохочення і захисту прав людини в усьому світі, розглядає ситуації, пов'язані з порушенням прав людини, і виносить відповідні рекомендації, а також реагує на надзвичайні ситуації в галузі прав людини [6].

Найбільш новаторським механізмом Ради з прав людини є Універсальний періодичний огляд (УПО). За допомогою цього унікального механізму раз в чотири роки здійснюється огляд ситуації в галузі прав людини в усіх 193 державах-членах ООН. Будучи процесом, заснованим на співпраці, у якому відіграють роль держави-члени, УПО здійснюється під егідою Ради і надає можливість кожній державі повідомляти про заходи, які були нею здійснені, і проблеми, які необхідно вирішити для поліпшення

становища в галузі прав людини і виконання своїх міжнародних зобов'язань. УПО розроблений таким чином, щоб гарантувати дотримання принципів універсальності і рівного підходу для кожної країни [6].

Верховний комісар ООН з прав людини несе основну відповідальність за здійснення діяльності у сфері прав людини в рамках всієї системи ООН. Згідно свого мандата, Верховний комісар реагує на випадки порушення прав людини і приймає превентивні заходи.

Управління Верховного комісара з прав людини координує зусилля ООН із забезпечення прав людини. УВКПЛ виконує функції секретаріату Ради з прав людини, договірних органів (комітетів експертів, які контролюють виконання основних міжнародних договорів в галузі прав людини) та інших органів ООН з прав людини. Він також забезпечує проведення заходів в сфері прав людини на місцях [6].

Права людини є наскрізною темою всіх програм і стратегій Організації в таких ключових галузях, як світ і безпека, розвиток, гуманітарна допомога та економічні і соціальні питання. В результаті практично будь-який заклад або спеціалізоване агентство ООН в певній мірі бере участь в захисті прав людини [6].

Засідання Генеральної Асамблеї ООН або конференції ООН з конкретних питань часто призводять до прийняття декларації ООН чи якогось необов'язкового для виконання документа, який також називають «м'яким правом» [9].

Національні інституції забезпечують стримування та противаги, що забезпечують оптимальне функціонування верховенства права в сучасному суспільстві. У зв'язку з цим особливу увагу слід приділити створенню національних інституцій захисту прав людини. Національні установи у галузі прав людини — це органи, органи влади чи організації, що виконують загальні та специфічні функції із захисту та просування прав людини. Вони відрізняються від НУО тим, що конституції чи уряди часто надавали їм юридичну компетенцію щодо захисту та просування прав людини. З огляду на плюралізм демократичного суспільства, жодна стандартна структура чи мандат не характеризують такий національний інститут, але зазвичай приймається колегіальна структура (наприклад, національні комісії з прав людини) або персоналізована структура (посередники чи омбудсмени). Окрім дорадчих можливостей у сфері політики в галузі прав людини, деякі з цих установ мають «квазісудові» повноваження щодо порушень особистих свобод. Багато сучасних демократій встановили посади омбудсменів.

Мандат національних правозахисних установ є широким і різноманітним. Вони можуть включати: підготовку дорадчих звітів; звернення уваги уряду на ситуації порушення прав людини; сприяння підвищенню рівня обізнаності та національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів прав людини; формулювання освітніх програм у галузі прав людини; контроль стандартів в області, наприклад, охорони здоров'я або освіти; розгляд окремих клопотань. Визначення сфер компетенції щодо, наприклад, доступу до документів, можливості експертизи та можливості ініціативи тісно пов'язані з їхніми повноваженнями. Установи типу омбудсмена є гарним прикладом: їх повноваження щодо розслідування іноді є далекосяжними, включаючи доступ до конфіденційних даних; їхні звіти є загальнодоступними; їх роль особливо важлива щодо справ, які зазвичай не надходять до судів. Національні установи також можуть відігравати спеціальну або постійну роль, сприяючи примиренню або позитивним діям для виправлення побутових ситуацій, коли групам осіб було відмовлено в здійсненні своїх прав людини [10].

В сьогоденному світі набуло сенсового значення поєднання глобалізації і прав людини. Остаточне поєднання цих двох термінів у міжнародному законодавчому полі відбулося із прийняттям Генеральною Асамблеєю ООН 19 грудня 2016 року резолюції «Глобалізація і її вплив на здійснення в повному обсязі всіх прав людини» [11].

Від цієї дати слід рахувати необхідність всебічного включення питань взаємозв'язку цих категорій та взаємовпливу однієї на іншу у всіх документах та рішеннях, які спрямовані на подальший розвиток суспільства. Ці ж питання вже є важливою частиною Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 року, що є комплексом рішень, ухвал та форумів, спрямованих на ідентифікацію, визначення дорожньої карти і контроль за досягненням глобальних цілей світу.

Доконаним фактом є те, що глобалізація впливає на розвиток країн по-різному, проте точно посилює їх схильність до впливу від факторів ззовні, які несуть позитивний чи негативний вплив, зокрема і у сфері з питань дотримання прав людини.

Глобалізація давно вийшла за межі суто економічного явища, увібравши в себе соціальні, політичні, екологічні, культурні та правові аспекти, які спільно створюють особливості реалізації прав та свобод людини в повному обсязі. В результаті такого явища виникли різноманітні та багатогранні механізми, які з одного боку пригнічують і зменшують частину впливу глобалізаційних процесів

на регіональні та галузі аспекти розвитку людства, а із іншого підштовхують до саморозвитку процеси подальшої універсализації та одноманітності світу. І якщо культура, релігійні особливості, національна самоідентифікація, як правило, страждають від таких процесів універсализації та глобалізації, то питання права, міжнародних комунікацій, прав людини, навпаки отримують поштовх до розвитку. Для таких галузей глобалізація створює нові можливості та горизонти.

Люди прагнуть жити в світі, в якому поважають права людини і культурні особливості. Саме глобалізація і можливості світової комунікації показало різним країнам та їх громадянам рівні досягнень в галузі прав людини, до яких піднялися в інших країнах. Як раз можливості порівнювати стан та організацію дотримання прав людини в різних країнах, які виникли в результаті глобалізації, і дозволили оцінити ту прірву, яка насправді існує в захисті прав та свобод людей між різними країнами, іноді навіть сусідніми.

Глобалізація підштовхнула та надала можливостей самим людям порівнювати та активізувати свої громади з розвитку свої територій, регіонів, країн в питаннях захисту прав та свобод. Інформація про порушення в тих чи інших регіонах стає доступною активістам та політикам в інших країнах часто швидше, ніж місцева влада почне приймати якісь рішення чи пригнічувати поширення інформації.

За рахунок глобальних комунікацій та народної журналістики, які стали невід'ємною частиною глобалізації, стало можливе дійсне поширення фундаментальних принципів, що є основою всієї сукупності прав людини: справедливість, участь, підзвітність, недискримінація, прозорість, інклюзивність і рівність як на національному, так і на міжнародному рівнях, що забезпечують повагу різноманіття, терпимість, а також міжнародне співробітництво і солідарність. Відсутність глобалізації обмежувала поширення інформації про порушення таких підходів, не дозволяла порівнювати стан речей в різних країнах, створювала передумови перекручувань стану справ та нехтувань міжнародного досвіду.

Залишається перепонами для всебічного просування уніфікованих прав та свобод людини у світі економічні розрахунки між країнами, часто — злидні в деяких, різні підходи глобального бізнесу до ведення своїх справ в різних країнах, вкрай антинародні режими в деяких країнах, глобальні військові загрози, як-то Ісламська держава чи незаконні вторгнення Росії в Україну та анексія Криму.

Україна наприкінці березня поточного року вказала на посилення російського військового кон-

тингенту уздовж кордону з Україною. Російський міністр оборони Сергій Шойгу назвав це «контрольними перевітками». Такі дії РФ викликали занепокоєння Заходу і НАТО.

Після закінчення навчань російські військові не поспішають залишати прикордонні території з Україною. Поряд з цим в соцмережах можна знайти повідомлення про перевезення військової техніки до кордону України та до Криму.

І американські, і європейські, і українські військові здійснювали моніторинг та оцінку кількості військових формувань [12].

Взагалі російській приклад ще багато років буде ілюструвати намагання підмінити термінологію в галузі прав та свобод людини. Нині Росія демонстративно заявляє про поправлення прав та свобод в інших країнах.

Так, наприклад, в рамках діяльності Уповноваженого МЗС Росії з питань прав людини, демократії та верховенства права готуються періодичні оглядово-аналітичні доповіді про ситуацію з дотриманням прав людини в державах світу, здійснюється моніторинг фактів і випадків порушення іноземними державами своїх міжнародно-правових зобов'язань у сфері прав людини, демократії і верховенства права, включаючи порушення прав і законних інтересів російських громадян. Особлива увага приділяється становищу російськомовного населення в Прибалтиці і в Україні, зокрема, в світлі дискримінаційних законодавчих ініціатив, що стосуються обмеження доступу до освіти російською мовою і його використання в суспільно-політичному житті цих країн [13].

І при цьому в Росії визнали, що в спрощеному порядку видала 527 тисяч паспортів жителям окупованих територій сходу України. Про це повідомляє ТАСС з посиланням на прес-центр МВС Росії.

З початку реалізації указу президента РФ від 24 квітня 2019 року громадянство РФ надавалося особам, які постійно проживають на територіях окремих районів Донецької та Луганської областей України.

У МВС зазначили, що робота по прийому громадян ДНР і ЛНР в громадянство РФ триває.

Президент Росії Володимир Путін 24 квітня 2019 року підписав указ, що дозволяє жителям ДНР і ЛНР, а також громадянам України, які в березні 2014 року проживали в Криму, отримати російське громадянство в спрощеному порядку. На отримання громадянства в спрощеному порядку зможуть розраховувати також українці, які проживали не тільки в «окремих районах Донецької та Луганської областей України» (тобто, в Донецькій і Луганській

народних республіках), а й жителі цих областей в цілому [14].

За словами Уповноваженої Верховної Ради України з прав людини Людмили Денісової, електронна черга на отримання паспорта розписана до 2024 року. За її оцінками, від початку окупації російські паспорти отримали понад 2 мільйони жителів ОРДЛО [15].

Такими подіями Євросоюз глибоко стурбований та відзначає, що подальша видача РФ паспортів в ОРДЛО суперечить Мінським домовленостям і є очевидним зазіханням на суверенітет України. Це відзначено у заяві Євросоюзу, яку було виголошено 30 квітня на засіданні Постійної ради ОБСЄ.

ЄС заявляє, що така політика Кремля викликає особливе занепокоєння на тлі заяв високопоставлених чиновників Росії про можливість військових дій для захисту цих нових громадян з фіктивними паспортами. ЄС та країни-учасниці не визнають ці паспорти і закликають інших держав-учасниць ОБСЄ діяти аналогічно.

За словами представника України при міжнародних організаціях у Відні Євгена Цимбалюка, РФ до кінця 2021 року в ОРДЛО може видати ще близько 1 млн. таких незаконних російських паспортів [16].

Такі дії Росії вже призвели до цілої низки санкцій та обмежень діяльності. Тепер до порядку денного додано обговорення про виключення з мережі банківських каналів зв'язку SWIFT Росії, що становить загрозу як для економіки Росії, так і для благополуччя європейських країн.

Найбільша фракція Європарламенту — Європейська народна партія підтримала ідею відключити Росію від міжнародної міжбанківської системи SWIFT в зв'язку з дипломатичним конфліктом країни з Чехією і справою засновника Фонду боротьби з корупцією Олексія Навального.

Європейська народна партія підтримує розширення санкцій. Їх дія має бути зосереджена на олігархах, заборонах на поїздки та переміщення в ЄС, а ЄНП виступає за виключення РФ із системи SWIFT [17].

У відповідній резолюції Європарламент, зокрема, визначив необхідність висилки російських дипломатів, зупинки «Північного потоку-2», замороження всі європейських активів близьких до влади олігархів та їх родин, а в разі збройного вторгнення Росії на територію України — від'єднання Росії від системи SWIFT [18].

Теоретично відключити когось — окремі банки або всю банківську систему — від SWIFT можливо. Перший варіант буде супроводжуватися мінімальним збитком, оскільки інші організації зможуть проводити всі операції в колишньому режимі. Дру-

гий сценарій обіцяє набагато більші проблеми, але навіть при повному відключенні російських банків від SWIFT альтернативи є. Перш за все це Система передачі фінансових повідомлень — аналогічна SWIFT російська розробка. Вона може замінити її всередині країни, а також, ймовірно, і в рамках ЄС. Крім того, вже давно обговорюється створення, скажімо так, китайсько-російської альтернативи SWIFT (в Китаї є свій її аналог — CIPS, система розрахункових і клірингових послуг). Однак для повноцінної заміни необхідно об'єднати на одній платформі і російську, і китайську, і — в ідеалі — інші системи [19]. Чого росіяни ще не зробили.

Український експерт, економіст, президент Українського аналітичного центру Олександр Охріменко переконаний, що ЄС не піде на такий крок, адже блоку він так само не вигідний через купівлю нафти і газу.

Прецеденти виключення країни із системи вже були — наприклад, Іран через прямий конфлікт зі США. Тоді відключення Ірану було ініційовано саме США, а не євроспільнотою [18].

І можна вважати, що прямий конфлікт США та Росії на тлі питань свободи та прав людей відбувається прямо зараз.

16 квітня міністр закордонних справ Росії Сергій Лавров заявив про заходи, які Москва має намір прийняти в зв'язку «з абсолютно недружніми» діями Вашингтону і новими санкціями. Йшлося як про припинення «безконтрольних і безлімітних» поїздок американських дипломатів по країні, так і про запуск процедури, покликаної припинити практику найму на роботу в диппредставництва США громадян Росії і третіх країн.

Також Москва обмежила число американських дипломатів, які можуть прибути на роботу в посольство в Росії у відрядження. На тимчасову роботу зможуть приїхати лише десять співробітників в рік.

«Будемо обмежувати і припиняти діяльність на нашій території американських фондів і НПО, які на ділі, не приховуючи, безпосередньо втручаються в нашу внутрішньополітичну життя», — заявив тоді міністр Лавров [20].

У свою чергу Посольство США в РФ оголосило про те, що з 12 травня буде надавати консульські послуги лише американцям. Росіяни віз не отримають. Росіянам консульські послуги будуть доступні тільки тоді, коли мова йде про питання життя і смерті або закінчується термін дії імміграційної візи. Обробка неімміграційних віз для недипломатичних поїздок буде припинена.

Як говориться в повідомленні на сайті посольства, скорочення послуг необхідне в зв'язку з повідомленням уряду РФ від 23 квітня про свій намір

заборонити представництву США в Росії наймати на роботу іноземних громадян в будь-якій якості. В американському посольстві висловили жаль з приводу цього рішення.

У зв'язку із заборонаю на наймання іноземних громадян посольство Сполучених Штатів в РФ скоротить штат співробітників на 75%. Крім того, дипмісія рекомендує американським громадянам покинути Росію до 15 червня, якщо їх російська віза закінчується.

Таким чином, російські громадяни, які працювали в американській дипломатичній місії, втратили роботу, а російські громадяни, які здійснювали в США поїздки з метою туризму, зустрічей з родичами тощо, будуть змушені звертатися за отриманням американської візи в консульства США в третіх країнах. Культурні, наукові, спортивні контакти, якщо вони ще якось зберігалися в останні роки, тепер опинилися під загрозою повного колапсу.

Обмеження були визначені указом президента РФ Володимира Путіна. Їх передбачається поширювати на держави, які вчинили «недружні дії» по відношенню до Росії.

З огляду на, що складений список «недружніх країн» Америкою не обмежиться, подібна схема зі звільненням російських громадян з технічного складу зарубіжних посольств в Москві і подальшим скороченням або зупинкою видачі віз може діяти відносно Великобританії, держав ЄС і інших [21].

Крім того, прикладом може слугувати ситуація яка відбулася наприкінці 2020 року, а саме виявлений представниками ООН факт протиправної діяльності на шкоду України з боку Російської Федерації.

Так, представниками ООН отримано підтверджувальні матеріали про те, що урядом Російської Федерації в порушення міжнародного гуманітарного права, здійснюється переселення російських громадян на окуповану територію АР Крим та примусова зміна громадянства жителів півострову з метою модифікації демографічного складу населення. Вказана ситуація, зокрема, негативно впливає на економічні і соціальні права «кримчан» та змушує їх покидати Крим, що уособлює в собі приховану форму депортації осіб, які захищені Женевськими конвенціями в умовах окупації.

Також неодноразово поставали факти системних політичних репресій проти представників кримськотатарського народу, чергових необґрунтованих суворих вироків політичним в'язням, переслідування Православної церкви України в Криму, переслідування журналістів, зокрема громадянських, та використання пандемії для здійснення подальшого наступу на права людини. Вказані протиправні дії

з боку РФ, що порушують права та свободи людини інших суверенних держав, зокрема на території окупованого АР Крим, на жаль, не поодинокі. У зв'язку з чим третій комітет 75-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН схвалив проєкт вже п'ятої поспіль оновленої і посиленої резолюції «Ситуація з прав людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, Україні». Ключовими елементами вказаного проєкту резолюції став заклик на адресу міжнародного співтовариства до посилення взаємодії, зокрема у рамках міжнародних платформ, задля тиску на РФ з метою примушення її до виконання міжнародних зобов'язань як держави-окупанта.

Особлива увага у вказаному проєкті приділяється питанню кваліфікації т.зв. «органів» на тимчасово окупованих територіях України як «окупаційна влада Російської Федерації».

Водночас слід зазначити, що серед важливих положень вказаної резолюції можна виділити також заклик до кримінального переслідування за ухилення від військового призову, засудження існуючої безкарності за випадки насильницьких «зникнень» та констатацію ролі Федеральної служби безпеки РФ у задокументованих випадках тортур [22].

З Чехією такий конфлікт вже відбувається. Дипломатична криза між двома країнами розпочалася 17 квітня — після того, як Прага звинуватила Москву в причетності російських спецслужб до вибухів на складі боєприпасів в селі Врбетіце в 2014 році, в результаті яких загинули двоє людей. Прем'єр-міністр Чехії Андрій Бабіш назвав це «безпрецедентним терористичним актом».

Кремль назвав звинувачення з боку Праги абсурдними і абсолютно безпідставними. Чехія вислала з країни 18 російських дипломатів, а Росія у відповідь — 20 чеських. Експерти вже назвали те, що відбувається, найглибшою кризою у відносинах між двома державами за багато десятиліть [23].

Також поліція Чехії повідомила, що розшукує росіян Олександра Петрова і Руслана Бошірова в зв'язку з розслідуванням «обставин, пов'язаних з тяжкими кримінальними злочинами» [24].

Взаємним відкликанням дипломатів Росією і Чехією явно не обійдеться. Будуть і інші наслідки. Наприклад, фактичне припинення видачі Чехією віз росіянам. Туристичні вже більше року не дають через пандемію коронавірусу, а тепер навряд чи і почнуть давати до кінця 2021. У Москві залишилося всього п'ять чеських дипломатів. Вони навряд чи зможуть допомогти навіть з видачею студентських, робочих віз і навіть дозволів на в'їзд по возз'єднанню сім'ї. Тож Чехія російських туристів втратила надовго.

Що стосується бізнесу, то головним, хто зазнає збитків, зараз виглядає «Росатом». Він і його чеські друзі активно лобювали участь в тендері на добування чеської АЕС «Дуковани». Тепер, швидше за все, його виключать з міркувань безпеки, чого давно вимагала чеська опозиція і спецслужби. Крім того, чеські власті говорять про «занадто сильну» реакцію Кремля і обговорюють можливість нових «відповідних заходів».

Все це неминуче призведе до оголошення економічних санкцій з боку Росії. На її території чимало бізнесу, пов'язаного з Чехією. Активно там працював холдинг RPF недавно загиблого на Алясці чеського мільярдера Петра Келлнер, є автозавод чеської фірми «Шкода», що належить Volkswagen, виробництво пива. Безліч невеликих фірм торгують і, до речі, продовжують активно поставляти в Росію ті технології, які не потрапляють під санкції ЄС. Всього цього, з великою часткою ймовірності, Кремль може позбавити країну, прагнучи покарати Чехію [25].

На підтримку Чехії її сусідка Словаччина також оголосила, що 3 співробітника посольства РФ в Братиславі протягом тижня повинні покинути територію країни в зв'язку з актуальною геополітичною ситуацією, а також з ситуацією в Чехії. У відповідь Москва оголосила персонами нон грата трьох співробітників посольства Словаччини. Їм було наказано покинути Росію до кінця 5 травня.

Словаччина зацікавлена в тому, щоб її відносини з Росією базувалися на взаємній повазі та співробітництві. Про це в середу, 28 квітня, заявив глава МЗС країни Іван Корчок [26].

Безперечно, виконання завдання щодо захисту прав людини і дотримання домовленостей залежить, перш за все, від рівня досягнень країни і механізмів, що існують на національному рівні. Діючі національні закони, політичні рішення, процесуальні норми і механізми є ключовими факторами для реалізації прав людини в кожній країні. Тому важливо, щоб права людини стали частиною національних конституційних і законодавчих систем, щоб професійні юристи вміли застосовувати на практиці стандарти прав людини, а порушення прав людини піддавалися осуду і санкцій. Національні стандарти мають більш прямий вплив, а національні процесуальні норми більш доступні в порівнянні з регіональними та міжнародними [9].

Висновки. Отже, як бачимо, поправа базових принципів безпеки, прав та свобод громадян як на території своєї країни, так і за її межами не залишається без уваги міжнародної спільноти. Країни по різному реагують на такі події. Приклад Росії, яка вже достатньо довгий час ігнорує настанови по відновленню цивілізованих сучасних стосунків із сусідами і далекими країнами, говорить про те, що країни будуть використовувати всі більше і більше заходів для примусу. Тим паче в світі достатньо інструментарії для впливу. Хоча готовність до їх використання має визріти в політичних та дипломатичних колах.

Подальші дослідження в даному напрямку можуть бути спрямовані на дослідження міжнародного гуманітарного права, питання відповідальності держав та індивідуальної відповідальності за порушення прав людини в умовах збройних конфліктів.

Література

1. Антонович М. М. Відповідальність за порушення прав людини і міжнародного гуманітарного права в умовах гібридної війни: Від теорії міжнародного права до практики захисту прав людини: Liber Amicorum до 60-річчя професора Всеволода Всеволодовича Мицика: монографія. Київ; Одеса: Фенікс, 2016. С. 673–689.
2. Дахова І. І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського Суду з прав людини. Форум права. 2018. № 4. С. 17–25.
3. Іванків І. Б. Право людства на мир як умова дотримання прав людини. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2017. Т. 200. С. 27–31.
4. Криворучко Л. С. Актуальні питання моніторингу дотримання прав людини в Україні. Правничий вісник Університету «КРОК». 2013. Вип. 17. С. 72–78.
5. Нестерович В. Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2017. Т. 200. С. 85–92
6. Права человека. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.un.org/ru/sections/issues-depth/human-rights/index.html>. (дата звернення 21.04.2021).
7. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text. (дата звернення 21.04.2021).

8. Всеобщая декларация прав человека, принята в Резолюции 217 А (III) 10 декабря 1948 года. [Електронний ресурс]. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (дата звернення 21.04.2021).
9. Юридическая защита прав человека. КОМПАС: Пособие по образованию в области прав человека с участием молодежи. Совет Европы. URL: <https://www.coe.int/ru/web/compass/legal-protection-of-human-rights> (дата звернення 21.04.2021).
10. The role of states. The Icelandic Human Rights Center. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/human-rights-actors/the-role-of-states>. (дата звернення 25.04.2021).
11. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН «Глобализация и її вплив на здійснення в повному обсязі всіх прав людини», прийнята 19 грудня 2016 року за № А/RES/71/197. [Електронний ресурс]. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/71/197> (дата звернення 29.04.2021).
12. Российские войска — у границы с Украиной. Ждут ли новой войны? BBCNews, 01 квітня 2021 року [Електронний ресурс]. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-56589610>. (дата звернення 21.04.2021).
13. Россия и проблематика обеспечения прав человека в государствах мира. МИД РФ [Електронний ресурс]. URL: <https://ria.ru/20210503/chekhiya-1730956316.html>. (дата звернення 21.04.2021).
14. Почти 530 тыс. жителей Донбасса получили российское гражданство в упрощенном порядке. ТАСС, 02 травня 2021 року [Електронний ресурс]. URL: <https://tass.ru/obshchestvo/11296643>. (дата звернення 07.05.2021).
15. В ОРДЛО вербуют юнаків в НЗФ, щоб прискорити паспортизацію РФ. [Електронний ресурс]. URL: <https://v-variant.com.ua/uk/v-ordlo-verbuiut-iunakiv-v-nzf-shchob-pryskoryty-pasportyzatsiiu-rf-pravozakhysnyku>. (дата звернення 01.05.2021).
16. У ЄС стурбовані загрозою військового втручання через прискорену паспортизацію з боку РФ в ОРДЛО. Восточный вариант, 30 квітня 2021 року [Електронний ресурс]. URL: <https://v-variant.com.ua/uk/u-yes-sturbovani-zahrozoiu-viyskovoho-vtruchannia-cherez-pryskorenu-pasportyzatsiiu-z-boku-rf-v-ordlo>. (дата звернення 11.05.2021).
17. В Европарламенте поддержали отключение России от SWIFT. Ведомости, 26 квітня 2021 року [Електронний ресурс]. URL: <https://www.vedomosti.ru/finance/news/2021/04/26/867702-v-evroparlamente-podderzhali-otklyuchenie-rossii-ot-swift>. (дата звернення 29.04.2021).
18. Картер С. Відключення від SWIFT як ціна за агресію: як постраждає Росія. ІА «Українські національні новини», 30 квітня 2021 року [Електронний ресурс]. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/exclusive/1927214-vidklyuchennya-vid-swift-yak-tsina-za-agresiyu-yak-postrazhdaye-rosiya>. (дата звернення 30.04.2021).
19. Самиев П. Отключить Россию от SWIFT на практике будет непросто. Ведомости, 29 березня 2021 року [Електронний ресурс]. URL: <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2021/03/28/863512-rossiyu-swift>. (дата звернення 30.04.2021).
20. Посольство США уведомили об изменении порядка передвижений по России. РБК, 26 квітня 2021 року [Електронний ресурс]. URL: <https://www.rbc.ru/politics/26/04/2021/60867caf9a794776feabd936>. (дата звернення 29.04.2021).
21. Панов А. Закрытие Америки. Новая газета, 01 травня 2021 року [Електронний ресурс]. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2021/05/01/zakrytie-ameriki>. (дата звернення 12.05.2021).
22. ООН вимагає від РФ негайно припинити грубі порушення прав людини в окупованому Криму [Електронний ресурс]. URL: <https://lexinfor.com.ua/v-sviti/oon-vumagaye-vid-rf-negajno-prypnyuty-grubi-porushennya-prav-lyudynuv-okupovanomu-krimu/> (дата звернення 21.04.2021).
23. Чехия высылает из страны десятки российских дипломатов. // DW, 22 квітня 2021 року [Електронний ресурс]. URL: <https://www.dw.com/ru/chehija-vysylaet-iz-strany-desjatki-rossijskih-diplomatov/a-57301469>. (дата звернення 22.04.2021).
24. Чехия высылает 18 российских дипломатов, Россия — 20 чешских. Боширова и Петрова объявили в розыск. BBCNews, 17 квітня 2021 року [Електронний ресурс]. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-56788505>. (дата звернення 21.04.2021).
25. Преображеский И. Последствия взрывов в Чехии — жестче, чем высылка дипломатов. DW, 19 квітня 2021 року [Електронний ресурс]. URL: <https://www.dw.com/ru/kommentarij-posledstvija-vzryvov-v-chehii-budut-zhestchem-vysylka-diplomatov/a-57249833>. (дата звернення 21.04.2021).
26. Оруджев М. В МИД Словакии оценили ответные меры РФ на высылку дипломатов. РЕН ТВ, 28 квітня 2021 року [Електронний ресурс]. URL: https://ren.tv/news/v-mire/828659-v-mid-slovakii-otsenili-otvetnyemye-meru-rf-na-vysylku-diplomatov?utm_medium=referral&utm_source=lentainform&utm_campaign=ren.tv&utm_term=1280454&utm_content=9271065. (дата звернення 30.04.2021).

References

1. Antonovych M. M. Vidpovidal'nist' za porushennya prav lyudyny i mizhnarodnoho humanitarnoho prava v umovakh hibrydnoyi viyny: Vid teorii mizhnarodnoho prava do praktyky zakhystu prav lyudyny [Responsibility for Violations of Human Rights and International Humanitarian Law in a Hybrid War: From the Theory of International Law to the Practice of Human Rights Protection]: Liber Amicorum do 60-richchya profesora Vsevoloda Vsevolodovycha Mytsyuka: monohrafiya. Kyiv; Odessa: Feniks, 2016. pp. 673–689.
2. Dakhova I. I. Obmezhennya realizatsiyi prav i svobod lyudyny: konstytutsiine rehulyuvannya ta praktyka Yevropeys'koho Sudu z prav lyudyny [Restrictions on the exercise of human rights and freedoms: constitutional regulation and case law of the European Court of Human Rights]. Forum prava. 2018. № 4. pp. 17–25.
3. Ivankiv I. B. Pravo lyudstva na myr yak umova dotrymannya prav lyudyny [The right of mankind to peace as a condition for human rights]. Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky. 2017. T. 200. pp. 27–31.
4. Kryvoruchko L. S. Aktual'ni pytannya monitorynhu dotrymannya prav lyudyny v Ukrayini [Current issues of monitoring human rights in Ukraine]. Pravnychyy visnyk Universytetu «KROK». 2013. Vyp. 17. S. 72–78.
5. Nesterovych V. F. Verkhovenstvo prava ta zabezpechennya prav lyudyny na tymchasovo okupovanykh terytoriyakh Ukrayiny [The rule of law and human rights in the temporarily occupied territories of Ukraine]. Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky. 2017. T. 200. pp. 85–92.
6. Prava cheloveka. URL: <https://www.un.org/ru/sections/issues-depth/human-rights/index.html>. (accessed 21.04.2021).
7. Statut Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy i Statut Mizhnarodnoho Sudu. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text. (accessed 21.04.2021).
8. Vseobshchaya deklaratsyya prav cheloveka, prynyata v Rezolyutsyy 217 A (III) 10 dekabrya 1948 hoda. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (accessed 21.04.2021).
9. Yurydycheskaya zashchyta prav cheloveka. KOMPAS: Posobyе po obrazovanyyu v oblasti prav cheloveka s uchastyem molodezhy. Sovet Evropy. URL: <https://www.coe.int/ru/web/compass/legal-protection-of-human-rights> (accessed 21.04.2021).
10. The role of states. The Icelandic Human Rights Center. URL: <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/human-rights-actors/the-role-of-states>. (accessed 25.04.2021).
11. Rezolyutsiya Heneral'noyi Asambleyi OON «Hlobalizatsiya i yiyi vplyv na zdiysnennya v povnomu obsyazi vsikh prav lyudyny», prynyata 19 hrudnya 2016 roku za № A/RES/71/197. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/71/197> (accessed 29.04.2021).
12. Rossyyske voyska — u hranytsy s Ukrainoy. Zhdat' ly novoy voyny? BBCNews, 01 kvitnya 2021 roku. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-56589610>. (accessed 21.04.2021).
13. Rossyya y problematyka obespechenyya prav cheloveka v hosudarstvakh myra. MYD RF. URL: <https://ria.ru/20210503/chekhiya-1730956316.html>. (accessed 21.04.2021).
14. Pochty 530 tys. zhyteley Donbassa poluchyly rossyyskoe hrazhdanstvo v uproshchennom poryadke. TASS, 02 travnya 2021 roku. URL: <https://tass.ru/obshchestvo/11296643>. (accessed 07.05.2021)
15. V ORDLO verbuyut' yunakiv v NZF, shchob pryskoryty pasportyzatsiyu RF. URL: <https://v-variant.com.ua/uk/v-ordlo-verbuiut-iunakiv-v-nzf-shchob-pryskoryty-pasportyzatsiyu-rf-pravozakhysnyky>. (data zvernennya 01.05.2021).
16. U YES sturbovani zahrozoyu viys'kovoho vtruchannya cherez pryskorenu pasportyzatsiyu z boku RF v ORDLO. Vostochnyy varyant, 30 kvitnya 2021 roku. URL: <https://v-variant.com.ua/uk/u-yes-sturbovani-zahrozoiu-viyskovoho-vtruchannya-cherez-pryskorenu-pasportyzatsiyu-z-boku-rf-v-ordlo>. (accessed 11.05.2021).
17. V Evroparlamente podderzhaly otklyuchenye Rossyy ot SWIFT. Vedomosti, 26 kvitnya 2021 roku. URL: <https://www.vedomosti.ru/finance/news/2021/04/26/867702-v-evroparlamente-podderzhali-otklyuchenie-rossii-ot-swift>. (accessed 29.04.2021).
18. Karter S. Vidklyuchennya vid SWIFT yak tsina za ahresiyu: yak postrazhdaye Rosiya. IA «Ukrayins'ki natsional'ni novyny», 30 kvitnya 2021 roku. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/exclusive/1927214-vidklyuchennya-vid-swift-yak-tsina-za-agresiyu-yak-postrazhdaye-rosiya>. (accessed 30.04.2021).
19. Samyev P. Otklyuchyt' Rossyyu ot SWIFT na praktyke budet neprosto. Vedomosti, 29 bereznya 2021 roku. URL: <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2021/03/28/863512-rossiyu-swift>. (accessed 29.04.2021).
20. Posol'stvo SSHA uvedomyly ob yzmenenyy poryadka peredvyzhenyy po Rossyy. RBK, 26 kvitnya 2021 roku. URL: <https://www.rbc.ru/politics/26/04/2021/60867caf9a794776feabd936>. (accessed 29.04.2021).
21. Panov A. Zakrytie Ameriky. Novaya hazeta, 01 travnya 2021 roku. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2021/05/01/zakrytie-ameriki>. (accessed 12.05.2021).

22. OON vymahaye vid RF nehayno pryynyty hrubi porushennya prav lyudyny v okupovanomu Krymu. URL: <https://lexinfor.com.ua/v-sviti/oon-vymagaye-vid-rf-negajno-prynyty-grubi-porushennya-prav-lyudyny-v-okupovanomu-krymu/> (accessed 21.04.2021).

23. Chekhyya vysylaet yz strany desyatky rossiyskykh dyplomatov. // DW, 22 kvitnya 2021 roku. URL: <https://www.dw.com/ru/chehija-vysylaet-iz-strany-desjatki-rossijskih-diplomatov/a-57301469>. (accessed 22.04.2021).

24. Chekhyya vysylaet 18 rossiyskykh dyplomatov, Rossyya — 20 cheshskykh. Boshyrova y Petrova ob yavyly v rozysk. BBCNews, 17 kvitnya 2021 roku. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-56788505>. (accessed 21.04.2021).

25. Preobrazheskyy Y. Posledstvyia vzryvov v Chekhyy — zhestche, chem vysylka dyplomatov. DW, 19 kvitnya 2021 roku. URL: <https://www.dw.com/ru/kommentarij-posledstvija-vzryvov-v-chehii-budut-zhestche-chem-vysylka-diplomatov/a-57249833>. (accessed 21.04.2021).

26. Orudzhev M. V MYD Slovakyy otsenyly otvetnye mery RF na vysylku dyplomatov. REN TV, 28 kvitnya 2021 roku. URL: https://ren.tv/news/v-mire/828659-v-mid-slovakii-otsenili-otvetnye-mery-rf-na-vysylku-diplomatov?utm_medium=referral&utm_source=lentainform&utm_campaign=ren.tv&utm_term=1280454&utm_content=9271065. (accessed 30.04.2021).

Бусакевич Антон Вячеславович
асистент
Криворізький факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»

Бусакевич Антон Вячеславович
ассистент
Криворожский факультет
Национального университета «Одесская юридическая академия»
Busakevych Anton
Assistant
Kryvyi Rih Faculty of the
National University «Odessa Law Academy»

Привиденцев Олександр Геннадійович
асистент
Криворізький факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»
Привиденцев Александр Геннадьевич
ассистент
Криворожский факультет
Национального университета «Одесская юридическая академия»
Pryvydentsev Oleksandr
Assistant
Kryvyi Rih Faculty of the
National University «Odessa Law Academy»

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-6-7384

**ДОКАЗИ І ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ
ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ:
ВІДПОВІДНІСТЬ МІЖНАРОДНИМ СТАНДАРТАМ**

**ДОКАЗАТЕЛЬСТВА И ДОКАЗЫВАНИЕ В ГРАЖДАНСКОМ
ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ:
СООТВЕТСТВИЕ МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТАМ**

**EVIDENCE AND PROOF IN CIVIL PROCEDURE
LAW OF UKRAINE: COMPLIANCE WITH
INTERNATIONAL STANDARDS**

Анотація. Стаття присвячена розгляду правової природи інституту доказування в цивільному процесі та відповідність національних норм міжнародним стандартам. Аналізується законодавче визначення поняття доказу, закріплене в цивільному процесуальному кодексі України та розглядаються деякі особливості доказування у зарубіжних державах.

Авторами зазначається, що для проведення ефективного порівняльного аналізу процедури доказування в Україні та зарубіжних країнах є доцільним вивчення практики Європейського суду з прав людини, як однієї з головних інституцій,

юрисдикція якої поширюється на всі держави-члени Ради Європи та яка покликана формувати для них відповідні рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства та приведення його до міжнародних стандартів.

Тут варто зазначити, що в усіх правових сім'ях інститут доказування є наріжним каменем судочинства. Розвиток правових систем відбувався завдяки систематичному реформуванню процесуального законодавства, створення нових моделей, спрямованих на відповідність вимогам часу. Європейський суд з прав людини, використовуючи традиції і особливості загального та континентального права, неодноразово зазначав, що саме, від якості та повноти, поданих доказів, залежить майбутня позиція суду у вирішенні цього конфлікту між сторонами і прийняття мотивованого рішення. Рекомендації, які зазначаються в рішеннях суду відображають прогресивні тенденції обох правових систем і спрямовані на посилення гарантій правосуддя на національному рівні.

На думку авторів, наразі вже закладені підвалини для формування нового сприйняття інституту доказування в Україні, оскільки його реформування відбулося з урахуванням європейських стандартів здійснення судочинства в цивільних справах та під впливом загальносвітових тенденцій у цій сфері. Однак цей процес наразі є незавершеним і потребує активізації з обов'язковим вироблення чітких критеріїв оцінки доказів на рівні національного законодавства, із застосуванням яких суд приймав би рішення по справі, як це відбувається у країнах англосаксонської правової системи.

Авторами звертається увага, що на сьогодні в Україні є доцільним введення «стандарту доказування» у цивільному процесі, тобто використання балансу ймовірності для оцінки обставин справи. В статті також проаналізовано прогалини законодавства з питання піднятого в темі роботи, зокрема запропоновано пропозиції вдосконалення законодавчої бази України щодо поліпшення процедури доказування в цивільному процесі.

Ключові слова: докази, доказування, стандарт доказування, цивільно-процесуальне право.

Аннотация. Стаття посвящена рассмотрению правовой природы института доказывания в гражданском процессе и соответствие национальных норм международным стандартам. Анализируется законодательное определение понятия доказательства, закрепленное в гражданском процессуальном кодексе Украины и рассматриваются некоторые особенности доказывания в зарубежных государствах.

Авторами отмечается, что для проведения эффективного сравнительного анализа процедуры доказывания в Украине и зарубежных странах целесообразно изучение практики Европейского суда по правам человека, как одного из главных институтов, юрисдикция которого распространяется на все государства-члены Совета Европы и которая призвана формировать для них соответствующие рекомендации по совершенствованию национального законодательства и приведению его к международным стандартам.

Здесь стоит отметить, что во всех правовых семьях институт доказывания является краеугольным камнем судопроизводства. Развитие правовых систем происходит благодаря систематическому реформированию процессуального законодательства, созданию новых моделей, направленных на соответствие требованиям времени. Европейский суд по правам человека, используя традиции и особенности общего и континентального права, неоднократно отмечал, что именно от качества и полноты, представленных доказательств, зависит будущая позиция суда в решении этого конфликта между сторонами и принятия мотивированного решения. Рекомендации, которые указываются в решениях суда отражают прогрессивные тенденции обеих правовых систем и направлены на усиление гарантий правосудия на национальном уровне.

По мнению авторов, сейчас уже заложены основы для формирования нового восприятия института доказывания в Украине, поскольку его реформирование произошло с учетом европейских стандартов осуществления судопроизводства по гражданским делам и под влиянием общемировых тенденций в этой сфере. Однако этот процесс пока является незавершенным и требует активизации с обязательной выработкой четких критериев оценки доказательств на уровне национального законодательства, с помощью которых суд принимал бы решения по делу, как это происходит в странах англосаксонской правовой системы.

Авторами обращается внимание, что на сегодня в Украине целесообразно введение «стандарта доказывания» в гражданском процессе, то есть использование баланса вероятности для оценки обстоятельств дела. В статье также проанализированы пробелы законодательства по вопросу поднятому в теме работы, в частности предложены варианты совершенствования законодательной базы Украины по улучшению процедуры доказывания в гражданском процессе.

Ключевые слова: доказательство, доказывание, стандарт доказывания, гражданско-процесуальное право.

Summary. The article is devoted to the consideration of the legal nature of the institution of proof in civil proceedings and the compliance of national norms with international standards. The legislative definition of the concept of evidence, enshrined in the Civil Procedure Code of Ukraine, is analyzed and some features of evidence in foreign countries are considered.

The authors note that in order to conduct an effective comparative analysis of the evidentiary procedure in Ukraine and abroad, it is advisable to study the case law of the European Court of Human Rights, as one of the main institutions whose

jurisdiction extends to all member states of the Council of Europe and improve national legislation and bring it into line with international standards.

It should be noted here that in all legal families the institution of proof is the cornerstone of justice. The development of legal systems was due to the systematic reform of procedural legislation, the creation of new models aimed at meeting the requirements of the time. The European Court of Human Rights, using the traditions and features of common and continental law, has repeatedly stated that the future position of the court in resolving this conflict between the parties and making a reasoned decision depends on the quality and completeness of the evidence presented. The recommendations contained in the court decisions reflect the progressive trends of both legal systems and are aimed at strengthening guarantees of justice at the national level.

According to the authors, the foundations have already been laid for the formation of a new perception of the institution of evidence in Ukraine, as its reform took place taking into account European standards of civil proceedings and under the influence of global trends in this area. However, this process is currently incomplete and needs to be intensified with the need to develop clear criteria for assessing evidence at the level of national law, which would apply the court to the case, as is the case in the Anglo-Saxon legal system.

The authors draw attention to the fact that today in Ukraine it is appropriate to introduce a «standard of proof» in civil proceedings, i.e. the use of a balance of probability to assess the circumstances of the case. The article also analyzes the gaps in the legislation on the issue raised in the topic of the work, in particular, offers proposals for improving the legal framework of Ukraine to improve the procedure of proof in civil proceedings.

Key words: evidence, proof, standard of proof, civil procedure law.

Постановка проблеми. Вступ України до Ради Європи, ратифікація Конвенції про захист прав людини і основних свобод від 04.11.1950 року [1] та протоколів до неї, передбачає не тільки приведення вітчизняного законодавства у відповідність до положень Конвенції, але і створення реально діючого механізму по дотриманню гарантованих Конвенцією прав, який буде служити цілям правильного застосування і подальшого вдосконалення процесуального законодавства. Кількість зареєстрованих секретаріатом Європейського Суду з прав людини (далі — Європейського суду) індивідуальних скарг проти України останнім часом зростає, у зв'язку з чим, пильної уваги заслуговує позиція Європейського суду з питання дотримання національними, в тому числі і українськими, судами правил допустимості доказів.

Більше того, сучасний світ змінюються шаленими темпами, що потребує постійного вдосконалення та осучаснення законодавства. У зв'язку з цим, в грудні 2017 року в Україні вступили в силу оновлені процесуальні кодекси, зокрема цивільний, якими були введені деякі новації, зокрема законодавець передбачив процедуру подачі до суду електронних доказів, що ще ближче наблизило українське цивільне законодавство до європейських стандартів.

Об'єктивний, повний та всебічний розгляд цивільної справи в повній мірі залежить від ефективного та всебічного дослідження судом доказів, які надаються сторонами конфлікту та аргументують їхню позицію по справі і тим самим надають судді можливість вивчити обставини, які спричинили конфлікт.

Доказування та докази, що надають сторони в цивільному процесі, застосовуються ними, щоб довести свою правоту в конфліктних правовідносинах і захистити чи відновити свої права. Саме, від якості та повноти, поданих доказів, залежить майбутня позиція суду у вирішенні цього конфлікту між сторонами і прийняття мотивованого рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемними питаннями процесу доказування у цивільному законодавстві займалися такі вітчизняні вчені як Д. Д. Луспенік [7], І. Томаров [4], С. С. Бичкова [10, с. 234], О. Ю. Гусев [2], А. Ю. Каламайко [5, с. 812–815], тощо.

Загалом, головна увага вчених була прикута до питань пов'язаних із вивченням поняття доказів; процедури подання доказів до суду; характеристикі доказів за видами або вивченню особливостей подання електронних доказів в цивільному процесі, в той час як вивчення відповідності українських норм міжнародним стандартам залишалось поза увагою вітчизняних вчених.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є вивчення особливостей доказів та доказування у цивільно-процесуальному праві України та їх відповідність міжнародним стандартам, а також вдосконалення нормативної бази України щодо питання піднятого в темі роботи.

Для досягнення викладеної мети дослідження у статті ставляться такі завдання:

- дослідити поняття та сутність визначення докази;
- проаналізувати сучасний стан процедури доказування в Україні та порівняти його з міжнародними нормами;

- окреслити особливості доказування в різних правових сім'ях;
- запропонувати вдосконалення нормативної бази України в питанні процедури доказування в цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу. Докази в юриспруденції мають дуже важливе як теоретичне, так і практичне значення, тому як основним завданням цивільного судочинства є правильний і своєчасний розгляд і вирішення цивільної справи, де значну роль відіграє встановлення фактичних обставин справи. Звертаючись до ч. 1 ст. 76 Цивільного процесуального кодексу України [2], ми знаходимо законодавче визначення поняттю «доказ».

Під доказами у справі розуміються отримані в передбаченому законом порядку відомості про факти, на основі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін та інших обставин, що мають значення для правильного розгляду і вирішення справи. Як джерела цих відомостей можуть виступати пояснення сторін і третіх осіб, показання свідків, письмові, речові електронні докази, висновки експертів [2].

При розгляді цивільних справ за допомогою судових доказів встановлюються різні за своїм характером і правовим значенням юридичні факти (обставини):

- матеріально-правового характеру (встановлення яких необхідно для правильного застосування норми матеріального права, що регулює спірні правовідносини, і правильного вирішення справи по суті);
- процесуально-правового характеру (з наявністю або відсутністю яких пов'язане право на пред'явлення позову (наприклад, досудове врегулювання), припинення, призупинення виробництва, вчинення інших процесуальних дій);
- доказові (тобто факти, які не мають самостійного юридичного значення, але в разі їх доведеності дозволяють зробити висновок про інші юридично значимі факти);
- факти, встановлення яких необхідно для виконання виховних і попереджувальних завдань правосуддя (наприклад, факти порушення законності організаціями або посадовими особами, що є підставою для винесення судом окремої ухвали).

Таким чином, як бачимо, докази та доказування є невід'ємним елементом для забезпечення повного, своєчасного, об'єктивного розгляду цивільної справи та прийняття судом мотивованого рішення.

Активізація євроінтеграційних процесів, прагнення до забезпечення високих європейських стандартів здійснення правосуддя зумовлюються

проведенням конституційної реформи у частині правосуддя, внаслідок якої відбувається комплексне оновлення процесуального законодавства України, зокрема цивільного [8, с. 43]. Результатом таких законодавчих ініціатив стає поява нових інститутів цивільного процесуального права та оновлення центральних, що відображають фундаментальні особливості національної моделі цивільного судочинства, яким і є інститут доказування.

Сфера доказування зазнає суттєвих змін, зокрема розширюється перелік засобів доказування за рахунок виокремлення електронних доказів, на законодавчому рівні достовірність і достатність закріплюються як вимоги до доказів, правила щодо подання доказів зазнають жорсткішої регламентації, суд наділяється можливістю збирання доказів за власною ініціативою у випадках передбачених законом, можливість застосування заходів процесуального примусу у випадках зловживання процесуальними правами і невиконання обов'язків щодо доказів тощо. Ці законодавчі зміни не перестають обговорюватись і сьогодні у науковій спільноті, але при цьому одним з найобговорюванішим в цій сфері стає питання щодо застосування стандартів доказування в цивільних справах.

Термін «стандарт доказування» (англ. *standard of proof*) застосовують країни загального права (англ. *common law*) англосаксонської правової системи, який принципово допускає існування невизначеності при встановленні фактів та підкреслює: аби визнати факти доведеними, не потрібно мати сто відсоткову переконаність в певному факті [4].

Стандарт доказування, по суті, можна визначити як кількість доказів, які повинні бути представлені перед судом, перш ніж можна сказати, що факт існує чи не існує і стосується він обов'язку особи, відповідальної за доведення справи. Існують різні стандарти доказування за різних обставин, як і судові справи їх можна класифікувати за типом на: кримінальні — поза розумним сумнівом (Англія та США); цивільні — «перевага доказів» (англ. *preponderance of the evidence*) та чіткі і переконливі докази (англ. *clear and convincing evidence*) (США), «баланс ймовірностей» (англ. *balance of probabilities*) (Англія).

Щодо розуміння стандартів доказування, що використовуються у практиці цивільного судочинства слід зазначити наступне:

- 1) «перевага доказів» визначається як найнижчий стандарт доказу, що покладається на позивача за для задоволення тягаря переконання. Цей стандарт визначає кількість доказів, які позивач або відповідач повинні надати для того, щоб

присяжні дійшли певного рішення та вимагає від присяжних прийняти рішення на користь позивача, якщо позивач зможе показати, що певний факт чи подія мала більшу ймовірність бути, ніж не відбулася. Деякі вчені визначають перевагу стандарту доказів як вимога до прийняття висновку у разі якщо принаймні 51 відсоток доказів сприяє результату позивача;

- 2) «чіткі та переконливі докази» визначається як вищий стандарт доказу, який вимагає від позивача довести, що існує велика ймовірність того, що певний факт відповідає дійсності. Цей стандарт вимагає, щоб докази показували, що є дуже імовірним або, можливо, дійсно, що передбачувана річ мала місце. Цей стандарт може застосовуватися до цивільних справ або деяких аспектів кримінальних справ. Деякі держави використовують цей стандарт, щоб визначити, чи був обшук добровільним;
- 3) «баланс ймовірностей» як стандарт вимагає доведення того, що факт скоріше був, а ніж не був. Суб'єктивна впевненість може бути виміряна як така, що дорівнює 51 відсоток і вище (справа *Miller v Minister of Pensions* [1947] 2 All ER 372), а у випадках коли докази оцінені як 50 (позивач) на 50 (відповідач) відсотків спір виграє відповідач (справа *Rhesa Shipping Co SA v Edmonds* [1985] 1 WLR 948) [3].

Така правова категорія як стандарт доказування останнім часом починає все частіше вживатися у вітчизняній доктрині процесуального права та судовій практиці. Стандарт доказування дозволяє оцінити, наскільки вдало сторони виконали вимоги щодо тягаря доказування і наскільки вони змогли переконати суддю у своїй позиції, що робить оцінку доказів більш алгоритмізованою та обґрунтованою [7].

Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» вже запроваджений та вдало застосовується у вітчизняному кримінальному процесі, де вже вироблене поняття та його складові. Стандарт доказування «вірогідності доказів» має своє застосування у господарському процесі. Разом з тим проблема стандарту доказування у цивільних справах і досі залишалася не вирішеною на рівні Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України) незважаючи на те, що вона прямо пов'язана і з проблемою оцінки доказів. У доктрині цивільного процесуального права висловлюються думки, що стандарт доказування розуміється як сукупність критеріїв, на підставі яких суд ухвалює рішення у справі [5, с. 813], як ступінь достовірності наданих стороною доказів, за яких суд має визнати тягар доведення знятим, а фактичну обставину — доведеною, тобто

достатній рівень допустимих сумнівів, при якому тягар доведення вважається виконаним [4], як рівень ймовірності, до якого обставина повинна бути підтверджена доказами, щоб вважатись дійсною [11], як можливість ухвалення судового рішення залежно від того, якою мірою сторона спромоглася виконати свої функції у процесуальному доказуванні [6, с. 128].

Традиційно склалось, що в цивільному процесі об'єктом пізнання є об'єктивна істина, і є лише один «стандарт доказування» — внутрішнє переконання судді під час оцінки доказів [12, с. 103–104], яке на рівні національного законодавства сприймається як аналог стандарту доказування у вітчизняному цивільному судочинстві [7].

Зазначене безпосередньо впливає зі ст. 89 ЦПК України, яка передбачає, що докази оцінюються судом за своїм внутрішнім переконанням, тобто суд на свій розсуд оцінює належність та допустимість доказів, а також визначає достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності [2]. Результати оцінки доказів суд відображає в рішенні, в якому наводяться мотиви їх прийняття чи відмови у прийнятті.

Розглядаючи можливість запровадження стандарту доказування у цивільному процесі України Луспенік Д. Д. висловив позицію, щодо неможливості його запровадження наразі у межах національної правової системи з причин наявності зв'язку з питанням використання так званих статистичних, або ймовірнісних, доказів у цивільному процесі, незважаючи на визнану ефективність стандарту доказування у багатьох зарубіжних державах [7].

Але все ж таки певні суттєві кроки в цьому напрямку здійснюються. Зокрема передумовою цьому стає правова позиція Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) щодо використання балансу ймовірностей в цивільних справах для оцінки обставин справи [9, с. 514].

Зокрема у справі *Дж. К. та інші проти Швеції (J. K. And Others v. Sweden)* ЄСПЛ розкрив загальні рамкові та дефініційні питання стандарту доказування, зокрема зазначивши, що у цивільних справах суддя повинен вирішити справу на основі «балансу ймовірностей» — немає необхідності, щоб суддя мав бути повністю переконаний у істинності кожного фактичного твердження заявника, достатньо того, щоб на підставі доказів, представлених заявником цілком ймовірно можливо б було дійти висновку, що вимога цього заявника є достовірною [13].

Також взірцевим можна вважати справу *Бендерський проти України (Benderskiy v. Ukraine)*, в якій заявник переконував суд, що під час операції в його сечовому міхурі було залишено серветку.

Досліджуючи медичний експертний висновок, суд вирішив, що більш ймовірним є той факт, що серветку було залишено у заявника в сечовому міхурі під час операції; цю ймовірність можна виключати, лише якщо операція проводиться без застосування серветок; мало ймовірно, що серветка потрапила до сечового міхура під час перев'язок вдома. Тож в даній справі суд застосував «баланс ймовірностей», що свідчив на користь тверджень заявника [14].

Правова позиція ЄСПЛ у справі Балсамо проти Сан-Марино (*Balsamo v. San Marino*) зводиться до того, що суд також визнав законним для відповідних національних органів видавати розпорядження про конфіскацію на підставі переваги доказів, які свідчать про те, що законних доходів респондентів не могло вистачити для придбання ними відповідного майна. У тих справах, де наказ про конфіскацію був результатом цивільного судочинства і стосувались доходів, одержаних злочинним шляхом, спричинених серйозними правопорушеннями, ЄСПЛ не вимагав доказів «поза розумним сумнівом» незаконного походження майна під час такого провадження. Натомість виявилось, що доказ балансу ймовірностей або високої ймовірності незаконного походження, в поєднанні з нездатністю власника довести протилежне, достатній для цілей перевірки пропорційності згідно зі статтею 1 Протоколу № 1 [15].

Слід визначити й те, що з набуттям чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвести-

ційної діяльності в Україні» змінюється назву ст. 79 Господарського процесуального кодексу України «Достатність доказів» на «Вірогідність доказів» та викладено її у новій редакції, чим фактично впроваджується в господарський процес стандарт доказування «вірогідності доказів», за яким необхідним є не надання достатньої кількості доказів для підтвердження певної обставини, а надання їх саме в тій кількості, яка б змогла переважити доводи протилежної сторони судового процесу.

Цим самим на суд покладається обов'язок оцінювати докази, обставини справи з огляду на їх вірогідність, яка дозволяє дійти висновку, що факти, які розглядаються, скоріше були (мали місце), аніж не були, про що безпосередньо було зазначено та розтлумачено Постановою Верховного Суду у справі № 904/2357/20 від 21.08.2020 року [16].

Висновок. Тож, підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити, що наразі вже закладені підвалини для формування нового сприйняття інституту доказування, оскільки його реформування здійснене з урахуванням європейських стандартів здійснення судочинства цивільних справах та під впливом загальносвітових тенденцій у цій сфері. Однак цей процес наразі є незавершеним і потребує активізації з обов'язковим вироблення чітких критеріїв оцінки доказів на рівні національного законодавства, із застосуванням яких суд приймав би рішення по справі, як це відбувається у країнах англосаксонської правової системи.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 14.06.2021)
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004. № 1618-IV. (Редакція станом на 26.05.2021) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 05.06.2021)
3. Гусев О. Ю. Поняття та види електронних доказів у цивільному процесі. Часопис Національного університету «Острозька академія» Серія «Право». 2016. № 1 (13) URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16hoyutp.pdf> (дата звернення 05.06.2021)
4. Гларіон Томаров. Стандарт доказування: внутрішнє переконання чи баланс вірогідностей. Юридична Газета online. URL: <https://yurgazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/standart-dokazuvannya-vnutrishneperekonannya-chi-balans-virogidnostey.html> (дата звернення 06.06.2021)
5. Каламайко А. Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі. Правова доктрина — основа формування правової системи держави: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю Нац. акад. прав. наук України; відп. За вип.. О. В. Петришин. Харків, 2013. 1032 с. С. 812–815.
6. Лазько О. М. Перспективи розвитку електронних (технічних) засобів доказування в цивільному процесі України. Європейські перспективи. 2015. № 1 С. 125–129
7. Луспенік Д. Д. Доказування у цивільному процесі: що нового у ЦПК та чому суд наділений правом витребування доказів. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/132351-dokazuvannya-u-tsvivilnomu-protsesi-schonovogo-utspk-ta-chomu-sud-nadileniy-pravom-vitrebuвання-dokaziv> (дата звернення 08.06.2021)

8. Новікова Н. А. Поняття та ознаки свідка в цивільному процесі. *Право і суспільство*. 2016 № 6. С. 41–48.
9. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків, 2011. 1352 с. С. 512–519.
10. Цивільне процесуальне право України: підручник / [С. С. Бичкова, І. А. Бірюков, В. І. Бобрик та ін.] за заг. ред. С. С. Бичкової. К., 2009. С. 234.
11. Пільков К. М. Стандарт доказування як складова забезпечення права на справедливий суд. Юрліга. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/analytics/190632_standartdokazuvannya-yak-skladova-zabezpechennya-prava-na-spravedliviysud?fbclid=IwAR1hJYZ9CJpC4c8hbpVvk8rihmfnuROjoXY2pIKcYA0beuvlkm9bc8kE7Eg83 (дата звернення 13.06.2021)
12. Треушников М. К. Гражданский процесс: теория и практика. Москва: Издательский Дом «Городец», 2008. 352 с. С. 103–108.
13. Judgement in Case Of J. K. And Others v. Sweden 23 August 2016: The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22%3A%5B%5D%2C%22document%22%3A%5B%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5D%2C%22001-165442%22%7D> (дата звернення 19.06.2021)
14. Рішення у справі «Бендерський проти України» 15 листопада 2007 року: Європейський суд з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22%3A%5B%5D%2C%22document%22%3A%5B%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5D%2C%22001-171889%22%7D> (дата звернення 18.06.2021)
15. Judgement in Case Of Balsamo v. San Marino 8 October 2019: The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%5D%2C%22001-196421%22%7D> (дата звернення 20.06.2021)
16. Постанова Верховного Суду від 21.08.2020 р. у справі № 904/2357/20. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/91092249?fbclid=IwAR0T9SrkgZ7t3zrcNy2aWAltIn4nMsaIFaisF_lqdTKgHE7aqcA9f7gvo (дата звернення 21.06.2021)

References

1. Konvencija pro zakhyst prav ljudy ny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 r., ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 17.07.1997 r. # 475/97-VR. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (data zvernennja 14.06.2021)
2. Cyvilnyj procesualnyj kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004. # 1618-IV. (Redakcija stanom na 26.05.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (data zvernennja 05.06.2021)
3. Ghusejev O. Ju. Ponjattja ta vydy elektronnykh dokaziv u cyvilnomu procesi. Chasopys Nacionaljnogo universytetu «Ostrozjka akademija» Serija «Pravo». 2016. #1 (13). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16hoyutp.pdf> (data zvernennja 05.06.2021)
4. Ilarion Tomarov. Standart dokazuvannja: vnutrishnje perekonannja chy balans viroghidnostej. Jurydychna Ghazeta online. URL: <https://yurgazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/standart-dokazuvannja-vnutrishneperekonannja-chi-balans-virogidnostej.html> (data zvernennja 06.06.2021)
5. Kalamajko A. Ju. Elektronni zasoby dokazuvannja v cyvilnomu procesi. Pravova doktryna — osnova formuvannja pravovoi systemy derzhavy: Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysvjach.. 20-richchju Nac. akad. prav. nauk Ukrainy; vidp. Za vyp.. O. V. Petryshyn. Kharkiv, 2013. 1032 s. S. 812–815.
6. Lazjko O. M. Perspektyvy rozvytku elektronnykh (tekhnichnykh) zasobiv dokazuvannja v cyvilnomu procesi Ukrainy. Jevropejski perspektyvy. 2015. #1 S. 125–129.
7. Luspenyk D. D. Dokazuvannja u cyvilnomu procesi: shho novogho u CPK ta chomu sud nadilenyj pravom vytrebuvannja dokaziv. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/132351-dokazuvannja-u-tsvilnomu-protsesi-schonovogo-u-tspk-ta-chomu-sud-nadileniy-pravom-vitrebuvannja-dokaziv> (data zvernennja 08.06.2021)
8. Novikova N. A. Ponjattja ta oznaky svidka v cyvilnomu procesi. *Pravo i suspiljstvo*. 2016 #6. S. 41–48.
9. Kurs cyvilnogho procesu: pidruchnyk / V. V. Komarov, V. A. Bighun, V. V. Barankova ta in.; za red. V. V. Komarova. Xarkiv, 2011. 1352 s. S. 512–519.
10. Cyviljne procesualjne pravo Ukrainy: pidruchnyk / [S. S. Bychkova, I. A. Birjukov, V. I. Bobryk ta in.] za zagh. red. S. S. Bychkovoi. K., 2009. S. 234.
11. Piljkov K. M. Standart dokazuvannja jak skladova zabezpechennja prava na spravedlyvyj sud. Jurligha. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/analytics/190632_standartdokazuvannya-yak-skladova-zabezpechennya-prava-na-spravedliviysud?fbclid=IwAR1hJYZ9CJpC4c8hbpVvk8rihmfnuROjoXY2pIKcYA0beuvlkm9bc8kE7Eg83 (data zvernennja 13.06.2021)
12. Treushnykov M. K. Ghrazhdanskyj process: teoryja y praktyka. Moskva: Yzdateljskyj Dom «Ghorodec», 2008. 352 s. S. 103–108.

13. Judgement in Case Of J. K. And Others v. Sweden 23 August 2016: The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22tabview%22:%22document%22,%22itemid%22:%22001-165442%22> (data zvernennja 19.06.2021)

14. Rishennja u spravi «Bendersjkyj proty Ukrajinj» 15 lystopada 2007 roku: Jevropejsjkyj sud z prav ljudyny. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22tabview%22:%22document%22,%22itemid%22:%22001-171889%22> (data zvernennja 18.06.2021)

15. Judgement in Case of Balsamo v. San Marino 8 October 2019: The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-196421%22> (data zvernennja 20.06.2021)

16. Postanova Verkhovnogho Sudu vid 21.08.2020 r. u spravi # 904/2357/20. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/91092249?fbclid=IwAR0T9SrkigZ7t3zrcINy2aWAltIn4nMsaIFaisF_lqdTKghE7aqcA9f7gvo (data zvernennja 21.06.2021)

Наргіс Мохд

*аспірантка кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Наргіс Мохд

*аспірантка кафедри міжнародного і європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Nargis Mohd

*Graduate Student at the Department of International and European Law
National University «Odessa Law Academy» (Odessa, Ukraine)*

ORCID: 0000-0002-9561-3074

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-6-7382

**МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО:
ФРАГМЕНТАЦІЯ ТА РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ**

**МЕЖДУНАРОДНОЕ ПУБЛИЧНОЕ ПРАВО:
ФРАГМЕНТАЦИЯ И РЕГИОНАЛИЗАЦИЯ**

**INTERNATIONAL PUBLIC LAW:
FRAGMENTATION AND REGIONALIZATION**

Анотація. У статті набули подальшого розвитку теоретико-методологічні підходи щодо розвитку сучасного міжнародного публічного права у напрямку його фрагментації та регіоналізації. Міжнародне публічне право може бути як універсальним, загальним для усіх суб'єктів, так і регіональним, за допомогою якого група держав, пов'язаних географічно або ідеологічно, може встановлювати особливі правила, які застосовуються тільки між ними. Міжнародне регіональне право є складовою більш широкої теми – фрагментації міжнародного права, що відображає конкуренцією між глобальними, загальними для усіх його суб'єктів нормами, і регіональною інтеграцією, яка обумовлює розробку міжнародно-регіональних норм. Розкрито проблеми інституційного характеру, які ускладнюють становлення регіонального міжнародного права та його подальшу фрагментацію на відповідні регіони. Одна з них пов'язана із різноманітністю підходів до виокремлення регіонів в залежності від географічних, політичних, ідеологічних культурних особливостей певних територій.

Встановлено, що міжнародна регіоналізація у контексті фрагментації міжнародного права розвивається на основі активізації зв'язків між суб'єктами міжнародних відносин та передбачає конструювання правової реальності з урахуванням регіональних політичних, економічних особливостей, а також спільності цивілізаційних, культурологічних, ціннісних факторів їх формування та розвитку. Ці дві тенденції розвитку міжнародного права свідчать про його ускладнення, наслідком чого є поширення єдиних, загальних правових приписів у різних нормативних просторах та їх специфікація з урахуванням особливостей відповідної певним чином локалізованої правової реальності.

Наведено аргументи щодо розгляду фрагментації міжнародного права як зміни парадигми, в основі якої була теорія нормативізму та притаманна їй ієрархічна побудова світопорядку. Поява нових галузей, інститутів у міжнародному праві, міжнародних організацій, судових трибуналів, диверсифікація джерел міжнародного права, можливість колізії норм та існування автономних регіональних режимів є свідченням виходу за рамки цієї теоретичної моделі.

Ключові слова: фрагментація міжнародного права, глобалізація, регіоналізація, інтеграція, міжнародне регіональне право.

Аннотация. В статье получили дальнейшее развитие теоретико-методологические подходы к развитию современного международного публичного права в направлении его фрагментации и регионализации. Международное публичное право может быть как универсальным, общим для всех субъектов, так и региональным, с помощью которого группа

государств, связанных географически или идеологически, может устанавливать особые правила, которые применяются только них. Международное региональное право является составляющей более широкой темы – фрагментации международного права, что отображает конкуренцию между глобальными, общими для всех его субъектов нормами и региональной интеграцией, которая обуславливает разработку международно-региональных норм. Раскрыты проблемы институционального характера, которые затрудняют становление регионального международного права и его дальнейшую фрагментацию на соответствующие регионы. Одна из них связана с разнообразием подходов к выделению регионов в зависимости от географических, политических, идеологических культурных особенностей определенных территорий.

Установлено, что международная регионализация в контексте фрагментации международного права развивается на основе активизации связей между субъектами международных отношений и предусматривает конструирование правовой реальности с учетом региональных политических, экономических особенностей, а также общности цивилизационных, культурологических, ценностных факторов их формирования и развития. Эти две тенденции развития международного права свидетельствуют о его осложнении, следствием чего является распространение единых, общих правовых предписаний в различных нормативных пространствах, их спецификация с учетом особенностей соответствующей определенным образом локализованной правовой реальности.

Приведены аргументы относительно рассмотрения фрагментации международного права как изменения парадигмы, в основе которой была теория нормативизма и присущее ей иерархическое построение миропорядка. Появление новых отраслей, институтов в международном праве, международных организаций, судебных трибуналов, диверсификация источников международного права, возможность коллизии норм и существование автономных региональных режимов является свидетельством выхода за рамки этой теоретической модели.

Ключевые слова: фрагментация международного права, глобализация, регионализация, интеграция, международное региональное право.

Summary. The article continues the development of theoretical and methodological approaches to the development of modern international public law in the direction of its fragmentation and regionalization. Public international law can be either universal, common to all subjects, or regional, with the help of which geographically or ideologically bound states can establish special rules applicable only to themselves. International regional law is a component of a broader topic – the fragmentation of international law, which reflects the competition between global norms common to all of its subjects and regional integration, which contributes to the development of international and regional norms. The problems of an institutional nature that impede the development of regional international law and its further fragmentation into the respective regions are considered. One of them is associated with a variety of approaches to the allocation of regions depending on the geographical, political, ideological cultural characteristics of definite territories.

Il est établi que la régionalisation internationale dans le contexte de la fragmentation du droit international se développe sur la base de l'intensification des liens entre les sujets des relations internationales et prévoit la construction de la réalité juridique, en tenant compte des caractéristiques politiques, économiques régionales, ainsi que des communautés des facteurs civilisationnels, culturels, de valeur de leur formation et de leur développement. Ces deux tendances dans le développement du droit international indiquent sa complication, dont la conséquence est la diffusion de réglementations juridiques uniformes et générales dans divers espaces réglementaires, leur spécification, prenant en compte les particularités de la réalité juridique correspondante d'une certaine manière localisée.

Des arguments sont donnés concernant la considération de la fragmentation du droit international comme un changement de paradigme, qui était basé sur la théorie de la normativité et sa structure hiérarchique inhérente à l'ordre mondial. L'émergence de nouvelles industries, institutions de droit international, organisations internationales, tribunaux judiciaires, la diversification des sources du droit international, la possibilité d'un conflit de normes et l'existence de régimes régionaux autonomes témoignent du dépassement de ce modèle théorique.

Key words: fragmentation of International Law, globalization, regionalization, integration, International Regional Law.

Постановка проблеми. Міжнародне публічне право охоплює відносини між державами в усьому світі, регулює діяльність багатьох міжнародних інститутів, воно може бути як універсальним, загальним для усіх суб'єктів, так і регіональним, за допомогою якого група держав, пов'язаних географічно або ідеологічно, може встановлювати особливі

правила, які застосовуються тільки до них. Міжнародне регіональне право є складовою більш широкою теми — фрагментації міжнародного права, що відображає конкуренцією між глобальними, загальними для усіх його суб'єктів нормами, і регіональною інтеграцією, яка обумовлює розробку міжнародно-регіональних норм. Найбільш поширеним є погляд

на фрагментацію міжнародного права як доктринальні суперечки, в яких автори ставлять під сумнів підтримку універсальності, єдності та узгодженості міжнародного публічного права.

У 2002 році в Комісії міжнародного права ООН бала створена спеціальна дослідницька група з метою аналізу процесів фрагментації міжнародного права, яка у 2006 році опублікувала звіт. Зокрема, у ньому зазначається, що фрагментація загального міжнародного права набуває юридичного значення тоді, коли вона супроводжується появою спеціалізованих і відносно автономних норм або комплексів норм, правових інститутів і сфер юридичної практики [1, с. 214]. Це свідчить про значущість та актуальність подальших розробок проблем фрагментації та регіоналізації міжнародного права.

Стан дослідження проблеми. Питання фрагментації міжнародного права та появи міжнародного регіонального права тривалий час є предметом наукових розробок зарубіжних юристів-міжнародників, які розглядають фактори, що викликають та прискорюють це явище, ризики, пов'язані з цим, інституційний прояв фрагментації міжнародного права тощо, і серед сучасних авторів можна назвати Т. Ф. Граффа [2], Е. — Л. Комтуа-Дінеля [3], В. Канвара [4], Я. Клочка [5], С. Мундунга Нцигоу [6], Г. Тойбнера [7], Г. Хафнера [8] та ін. Вітчизняна міжнародно-правова доктрина щодо проблематики фрагментації міжнародного публічного права лише починає формуватися, серед науковців, що її розглядають, необхідно виділити М. Гнатовського та О. Поєдинка [9], О. Плотнікова [10], Ю. Цуркан-Сейфуліну [11], Ю. Чайковського [12] та ін.

Мета та завдання дослідження полягають у розвитку вітчизняної міжнародно-правової доктрини у напрямку удосконалення методологічних засад оцінки фрагментації та регіоналізації міжнародного публічного права.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Фрагментація міжнародного публічного права. Поняття фрагментації пов'язано, в основному, з розвитком та закріпленням окремих сфер міжнародного права як автономних режимів. Одночасно з диверсифікацією міжнародного права відбувається його фрагментація, яку розглядають як процес, за допомогою якого єдність міжнародного права розпадається або розділяється через виокремлення спеціальних режимів (автономних режимів) та поширення міжнародних юрисдикцій, покликаних інтерпретувати і застосовувати міжнародне право у відповідних сферах [6, 19]

Найбільш узагальненим баченням причин фрагментації міжнародного права є зв'язок цього явища

із глобалізацією та утворенням нових міжнародних організацій, укладанням двосторонніх та багатосторонніх договорів, утворенням нових судових інституцій [13, с. 28]. У свою чергу, Г. Хафнер до головних чинників, що обумовлюють фрагментацію міжнародного права, відносить збільшення кількості міжнародних норм і посилення політичної фрагментації, що поєднується зі зростаючою регіональною та глобальною взаємозалежністю у таких сферах, як економіка, навколишнє середовище, енергетика, ресурси, охорона здоров'я, та поширенням зброї масового зниження [8]. Також фактори фрагментації поділяють на об'єктивні та суб'єктивні, зовнішні та внутрішні. О. Плотніков вважає, що це явище є «відповіддю учасників міжнародних відносин на «інтеграційний тиск, який змушує їх пристосовувати глобальну міжнародно-правову систему до власних потреб, створюючи в середині системи окремі «зручні» міжнародно-правові режими» [10, с. 4]. До важливих факторів відносять ідеологічні причини фрагментації права.

Фрагментацію міжнародного права розглядають як зміну парадигми, в основі якої була теорія нормативізму та притаманна їй ієрархічна побудова світопорядку. Поява нових галузей, інститутів у міжнародному праві, міжнародних організацій, судових трибуналів, диверсифікація джерел міжнародного права, можливість колізії норм та існування автономних регіональних режимів є свідченням виходу за рамки цієї теоретичної моделі. Пропонується в основу нової парадигми покласти теорію правового плюралізму та концепцію релятивізму. У нових релятиях концепція релятивізму та різноманітні форми нормативності, як зазначає Е.-Л. Комтуа-Дінель, виконують функцію інтеграції та зв'язування плюралістичного міжнародного порядку [3].

Для досягнення новітньої міжнародно-правової реальності залучаються неюридичні методи, зокрема, як зазначає Ю. Цуркан-Сайфуліна, методологія загальної соціології та поширюється соціологічне право розуміння [11, с. 223]. Так, Г. Тойбнер та А. Фішер-Лескано пропонують сучасне бачення світоустрою та правового плюралізму крізь призму мережевою теорії, яка більшою мірою обґрунтовує та компенсує відсутність ієрархії між правовими порядками на глобальному рівні. У децентралізованому та глобалізованому світі поліцентричність, на їх думку, краще відображає реальність. Кожен центр (автономне регіональне утворення) прагне до глобальної значущості завдяки своїй раціоналістичній місії, це є динамічні процеси, а не структури, які не можуть регулюватися лише позитивістською концепцією права [7].

2. Регіоналізація міжнародного публічного права є проявом його фрагментації. Сучасне міжнародне право є «творцем просторів» [2], його нинішній стан розглядають як стан «вибуху» [14] через збільшення кількості його спеціалізованих міжнародно-правових норм, виконання яких забезпечується конкретними інституційними механізмами. Новий світопорядок — це співтовариство не атомізованих розрізнених держав, а співробітництво гетерархічних міжнародних та регіональних режимів [4, с. 44]. Як зазначає Ян Ключка, такі тенденції у міжнародному праві обумовлені появою регіональних організацій з інституційними рисами, які посилюються після Другої світової війни. При цьому універсальне право, на думку Ю. Чайковського, «пов'язане з його здатністю забезпечити струнку систему взаємодії із регіональним міжнародним правом і нейтралізацією спрямованості регіональних систем до універсалізації своїх норм і правил» [12, с. 175]. Важлива сфера прояву регіоналізму у міжнародному праві стосується сфери міжнародного миру і безпеки, яка повинна була гарантуватися системою колективних санкцій Статуту ООН, що суттєво вплинуло на Вестфальський систему міжнародного правоустрою [5, с. 44].

Значення міжнародного регіонального права останнім часом зросло внаслідок появи регіональних утворень з чітко визначеним членством та відповідними інституційними установами. До проблем, що ускладнюють становлення регіонального міжнародного права та його подальшу фрагментацію на відповідні регіони, є різноманітність підходів до їх виокремлення в залежності від географічних, політичних, ідеологічних культурних особливостей певних територій. Використання різних критеріїв для розрізнення регіонів призводить до концептуальної неоднозначності. ООН, зокрема, для угруповання країн і територій для статистичних цілей, використовує чотири класифікації: 1) відповідно до першої класифікації країни об'єднані у регіони відповідно до Цілей сталого розвитку: Африка і Західна Азія; африканські країни на південь від Сахари; Північна Центральна та Південна Азія Східна; Південно-Східна Азія; Латинська Америка і Карибський басейн Океанія; Європа та Північна Америка; 2) відповідно до другої класифікації країни об'єднані за географічним критерієм на Африку, Азію, Європу, Латинську Америку та Карибський регіон; Північну Америку та Океанії; 3) третя класифікація об'єднує країни більш розвинуті та менш розвинуті за економічним показником розвитку національних економік; 4) в основу четвертої класифікації покладено дані Світового банку щодо доходів

душу населення. Очевидним є те, що регіоналізація міжнародно-правового простору є складним процесом, який враховує набагато більше критеріїв для виокремлення певних груп країн у регіони.

Оксфордський словник міжнародного права пропонує розглядати феномен міжнародного регіонального права крізь призму його вузького та широкого розуміння. Так, вузький підхід заснований на наявності в регіоні відмінних цінностей, покладених в основу виділення того чи іншого регіону, широкий підхід передбачає в якості класифікуючого критерію будь-яке правило, що має регіональну сферу застосування. Історично регіональне міжнародне право вперше з'явилося в першому сенсі, але воно поступово розширювалося і стало розумілося в широкому сенсі [15]. Міжнародне регіональне право також розглядають як «галузь міжнародного права, що регулює комплекс суспільних відносин держав по створенню та ліквідації регіональних об'єднань, взаємодії регіональних об'єднань з їх членами, зі співробітництва держав між собою в рамках створених ними регіональних об'єднань в різних сферах відносин, обумовлених їх цілями, а також взаємодії регіональних інституційних структур у рамках конкретного об'єднання» [16, с. 190].

Досліджуючи проблематику міжнародного регіонального права, слід мати на увазі дуже важливий концептуальний аспект розуміння взаємозв'язків цього феномену із іншими суб'єктами міжнародного права, зокрема, міжнародними організаціями. У структурі міжнародного права виокремлюють право міжнародних організацій, яке не є тотожним міжнародному регіональному праву, вони утворюють у системі міжнародного права окремі самостійні підрозділи. Регіони представляють лише один вимір партикуляризму, що мають місце у міжнародному співтоваристві. Однак у контексті порівняння регіональних організацій доктрина вказує, що регіони не слід прирівнювати до транснаціональних регіональних міжурядових організацій, і що не всі регіональні організації повинні бути однаково порівнянними. Виділяють типи регіонів: наднаціональні регіони (включаючи групи сусідніх держав), субнаціональні регіони (одиниці, що існують всередині країн) та транскордонні регіони (включаючи субнаціональні одиниці принаймні двох країн).

Держави є суб'єктами, які створюють регіони, але міжнародні організації також можуть відігравати роль у цьому процесі. Регіони формуються, за різними ознаками, при цьому для формування міжнародного регіонального права важливими є, перш за все ті, що утворені з урахуванням соціально-культурологічного чинника.

Висновки. Сучасне міжнародне право складається із загальнообов'язкового та регіонального права. Історично склалося так, що норми регіонального права є більш ранніми і часто були основою загальнолюдських норм. Статут ООН визнає роль і значення регіональних норм з одночасними акцентом на їх несуперечності положенням цього основоположного універсального міжнародно-правового акту. Міжнародна регіоналізація у контексті фрагментації міжнародного права розвивається на основі активізації зв'язків між суб'єктами міжнародних відносин

та передбачає конструювання правової реальності з урахуванням регіональних політичних, економічних особливостей, а також спільності цивілізаційних, культурологічних, ціннісних факторів їх формування та розвитку. Ці дві тенденції розвитку міжнародного права свідчить про його ускладнення, наслідком чого є поширення єдиних, загальних правових приписів у різних нормативних просторах та їх специфікація з урахуванням особливостей відповідної певним чином локалізованої правової реальності.

Література

1. Фрагментация международного права: трудности, обусловленные диверсификацией и расширением сферы охвата международного права / Доклад Комиссии международного права ООН Генеральной Ассамблее ООН (глава XII). URL: <http://legal.un.org/ilc/reports/2006/russian/chp12.pdf>
2. Fleury Graff Thibaut. Territoire et droit international. Civitas Europa. 2015/2. № 35. P. 41–53. URL: <https://www.cairn.info/revue-civitas-europa-2015-2-page-41.htm>
3. Comtois-Dinel Eve-Lyne. La fragmentation du droit international: vers un changement de paradigme? Lex Electronica. 2006. Vol. 11. № 2. URL: https://www.researchgate.net/publication/27556153_La_fragmentation_du_droit_international_vers_un_changement_de_paradigme
4. Kanwar V. International Emergency Governance: Fragments of a Driverless System. Critical Sense. Special Issue on States of Emergency. 2004. P. 40–48.
5. Klučka Ján. Regionalism in International Law. 1st Edition. New York: Routledge, 2017. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315160108/regionalism-international-law-j%C3%A1n-klu%C4%8Dka>
6. Moundounga Ntsigou S. La fragmentation du droit international public: l'oeuvre de codification à la lumière de la fragmentation du droit international. Droit / Université de Strasbourg, 2013. 703 p.
7. Teubner G., Fischer-Lescano A. Regime-Collisions: The Vain Search for Legal Unity in the Fragmentation of Global Law (2003–2004). Mich. J. Int'l L., 2006. P. 999–1046.
8. Хафнер Г. Фрагментация международного права: трудности, обусловленные диверсификацией и расширением сферы охвата международного права. URL: <https://legal.un.org/ilc/reports/2005/russian/chp11.pdf>
9. Гнатовський М. М. Поединок О. Р. Фрагментація міжнародного права: проблема та можливості її вирішення. Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. Одеса, 2008. № 4. С. 314–323.
10. Плотніков О. В. Вплив міжнародних судових органів на фрагментацію міжнародного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2013. 16 с.
11. Цуркан-Сайфуліна Ю. В. Владні засади права: філософсько-праове дослідження: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.12. Одеса, 2017. 381 с.
12. Чайковський Ю. На захист цілісності сучасного міжнародного права. Юридичний вісник. 2013. № 2. С. 172–177.
13. Залоило М. В. Фрагментация как современная тенденция развития правового пространства. Право. Журнал Высшей школы экономики. 2020. № 1. С. 25–47. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fragmentatsiya-kak-sovremennaya-tendentsiya-razvitiya-pravovogo-prostranstva>
14. Martineau Anne-Charlotte. La fragmentation du droit international: un renouvellement répété de la pensée? URL: <https://esil-sedi.eu/wp-content/uploads/2018/04/Martineau.pdf>
15. Forteau M. Regional International Law. Max Planck Encyclopedias of International Law. 2006. URL: <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1463>
16. Курбанов А. Ф. Международное региональное право: вопросы теории. Баку: Елм, 2016. 280 с.

References

1. Fragmentatsiya mezhdunarodnogo prava: trudnosti, obuslovlennyye diversifikatsiej i rasshireniem sfery okhvata mezhdunarodnogo prava / Doklad Komissii mezhdunarodnogo prava OON General'noj Assamblee OON (glava XII). URL: <http://legal.un.org/ilc/reports/2006/russian/chp12.pdf>

2. Fleury Graff Thibaut. Territoire et droit international. *Civitas Europa*. 2015/2. № 35. P. 41–53. URL: <https://www.cairn.info/revue-civitas-europa-2015-2-page-41.htm>
3. Comtois-Dinel Eve-Lyne. La fragmentation du droit international: vers un changement de paradigme? *Lex Electronica*. 2006. Vol. 11. № 2. URL: https://www.researchgate.net/publication/27556153_La_fragmentation_du_droit_international_vers_un_changement_de_paradigme
4. Kanwar V. International Emergency Governance: Fragments of a Driverless System. *Critical Sense. Special Issue on States of Emergency*. 2004. P. 40–48.
5. Klučka Ján. *Regionalism in International Law*. 1st Edition. New York: Routledge, 2017. URL: <https://www.taylor-francis.com/books/mono/10.4324/9781315160108/regionalism-international-law-j%C3%A1n-klu%C4%8Dka>
6. Moundounga Ntsigou S. La fragmentation du droit international public: l'oeuvre de codification à la lumière de la fragmentation du droit international. *Droit / Université de Strasbourg*, 2013. 703 p.
7. Teubner G., Fischer-Lescano A. Regime-Collisions: The Vain Search for Legal Unity in the Fragmentation of Global Law (2003–2004). *Mich. J. Int'l L.*, 2006. P. 999–1046.
8. Khafner G. Fragmentacziya mezhdunarodnogo prava: trudnosti, obuslovlenny'e diversifikacziej i rasshireniem sfery' okhvata mezhdunarodnogo prava. URL: <https://legal.un.org/ilc/reports/2005/russian/chp11.pdf>
9. Hnatovskiy M. M. Poiedynok O. R. Frahmentatsiia mizhnarodnoho prava: problema ta mozhlyvosti yii vyrishennia. Aktualni problemy polityky: zb. nauk. pr. Odesa, 2008. № 4. P. 314–323.
10. Plotnikov O. V. Vplyv mizhnarodnykh sudovykh orhaniv na frahmentatsiiu mizhnarodnoho prava: avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk: 12.00.11. Odesa, 2013. 16 p.
11. Plotnikov O. V. Vplyv mizhnarodnykh sudovykh orhaniv na frahmentatsiiu mizhnarodnoho prava: avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk: 12.00.11. Odesa, 2017. 381 p.
12. Plotnikov O. V. Vplyv mizhnarodnykh sudovykh orhaniv na frahmentatsiiu mizhnarodnoho prava: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.11. Odesa. 2013. № 2. P. 172–177.
13. Zaloilo M. V. Fragmentacziya kak sovremennaya tendencziya razvitiya pravovogo prostranstva. *Pravo. Zhurnal Vy'sshej shkoly' e'konomiki*. 2020. № 1. P. 25–47. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fragmentatsiya-kak-sovremennaya-tendentsiya-razvitiya-pravovogo-prostranstva>
14. Martineau Anne-Charlotte. La fragmentation du droit international: un renouvellement répété de la pensée? URL: <https://esil-sedi.eu/wp-content/uploads/2018/04/Martineau.pdf>
15. Forteau M. Regional International Law. *Max Planck Encyclopedias of International Law*. 2006. URL: <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1463>
16. Kurbanov A. F. *Mezhdunarodnoe regional'noe pravo: voprosy' teorii*. Baku: Elm, 2016. 280 p.

Штефан Олена Олександрівна

*доктор юридичних наук, доцент,
п.н.с. відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів приватного права,
судоустрою та судочинства*

*НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України*

Штефан Елена Александровна

*доктор юридических наук, доцент,
в.н.с. отдела юрисдикционных форм правовой защиты субъектов частного права,
судоустройства и судопроизводства*

*НИИ частного права и предпринимательства
имени академика Ф.Г. Бурчака НАПрН Украины*

Shtefan Olena

*Doctor of Law, Associate Professor,
Leading Researcher of the Department of Jurisdictional Forms of
Legal Protection of Subjects of Private Law, Judicial System and Justice
Research Institute of Private Law and Entrepreneurship
named after Academician F.G. Burchak NAPrN of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-6-7305

**ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПОВНОВАЖЕННЯ СУДУ
ПРИ РОЗГЛЯДІ ТА ВИРІШЕННІ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ
В АСПЕКТІ СУДОВОГО РОЗСУДУ**

**ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ПОЛНОМОЧИЯ СУДА
ПРИ РАССМОТРЕНИИ И РАЗРЕШЕНИИ ГРАЖДАНСКИХ ДЕЛ
В АСПЕКТЕ СУДЕБНОГО УСМОТРЕНИЯ**

**FUNCTIONAL POWERS OF THE COURT IN CONSIDERATION
AND RESOLUTION OF CIVIL CASES IN THE ASPECT
OF JUDICIAL DISCRETION**

Анотація. Стаття присвячена одному із актуальних питань цивільного процесуального права – повноваженням суду при розгляді та вирішенні цивільних справ. Із-за відсутності чіткої регламентації прав та обов'язків суду в процесі розгляду та вирішення справ, деякі питання віднесені до судового розсуду, зокрема визначення судом спірних правовідносин, які виникли між сторонами та застосування норми права чи закону, який їх врегулює. Вирішення цього питання безпосередньо пов'язано із визначенням співвідношення прав і обов'язків суду та прав і обов'язків учасників цивільної справи та меж їх реалізації.

Обґрунтований висновок, що розгляд та вирішення конкретної цивільної справи здійснюється в межах заявлених позовних вимог, які встановлюють процесуальні межі розгляду та вирішення кожної цивільної справи. Результатом реалізації процесуальних повноважень суду щодо вирішення конкретної цивільної справи є рішення суду.

З'ясовано, що цивільним процесуальним законом визначені певні юридичні критерії, яким має відповідати судово: воно має ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим – ухвалене відповідно до норм матеріального та процесуального права, висновків та правових позицій, викладені в постановках Верховного Суду, відповідати завданню цивільного судочинства.

Обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні. Гарантією дотримання вказаних критеріїв є встановлені законом вимоги щодо етапності вирішення основних питань при ухваленні судом рішення у цивільній справі. Звертається увага на те, що суд в межах своїх процесуальних функціональних повноважень та в межах позовних вимог, встановлює характер (правову природу, права та обов'язки ін.) спірних правовідносин сторін, які впливають із встановлених обставин та визначає правову(ві) норму(ми), яка(і) підлягає застосуванню. Така функціональність суду носить імперативний характер. Підсумок процесуальної діяльності суду знаходять своє відображення у мотивувальній та резолютивній частинах судового рішення.

Ключові слова: цивільне судочинство, функціональні повноваження суду, судовий розсуд, розгляд і вирішення цивільних справ, принцип диспозитивності, судове рішення.

Аннотація. Стаття посвячена одному из актуальных вопросов гражданского процессуального права – полномочию суда при рассмотрении и разрешении гражданских дел. Из-за отсутствия четкой регламентации прав и обязанностей суда в процессе рассмотрения и разрешения дел, некоторые вопросы отнесены к судебному усмотрению, в том числе определение судом спорных правоотношений, возникших между сторонами и применения нормы права или закона, который их регулирует. Решение этого вопроса напрямую связано с определением соотношения прав и обязанностей суда, прав и обязанностей участников гражданского дела и границ их реализации.

Обоснован вывод, что рассмотрение и решение конкретного гражданского дела осуществляется в пределах заявленных исковых требований, устанавливающие процессуальные рамки рассмотрения и решения каждой гражданскому делу. Результатом реализации процессуальных полномочий суда по решению конкретного гражданского дела является решение суда.

Выяснено, что гражданским процессуальным законом определены определенные юридические критерии, которым должен соответствовать судебное: оно должно основываться на принципах верховенства права, быть законным и обоснованным – принято в соответствии с нормами материального и процессуального права, выводы и правовых позиций, изложенных в постановлениях Верховного Суда, отвечать задаче гражданского судопроизводства.

Обоснованным является решение, принятое на основании полно и всесторонне выясненных обстоятельств, на которые стороны ссылаются как на обоснование своих требований и возражений, подтвержденных теми доказательствами, которые были исследованы в судебном заседании. Гарантией соблюдения указанных критериев является установленные законом требования к этапам разрешения основных вопросов при принятии судом решения по гражданскому делу. Обращается внимание на то, что суд в своих процессуальных функциональных полномочиях и в пределах исковых требований, устанавливает характер (правовую природу, права и обязанности гр.) Спорных правоотношения сторон, вытекающие из установленных обстоятельств и определяет правовую(е) норму(мы), которая(ые) подлежит применению. Такая функциональность суду носит императивный характер. Итог процессуальной деятельности суду находят свое отражение в мотивировочной и резолютивной частях судебного решения.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, функциональные полномочия суду, судебный усмотрению, рассмотрение и разрешение гражданских дел, принцип диспозитивности, судебное решение.

Summary. The article is devoted to one of the topical issues of civil procedural law – the powers of the court in considering and resolving civil cases. Due to the lack of clear regulation of the rights and obligations of the court in the process of consideration and resolution of cases, some issues are referred to court, including the court's determination of disputed legal relations between the parties and the application of law or law governing them. The solution of this issue is directly related to determining the relationship between the rights and obligations of the court and the rights and obligations of the parties to the civil case and the limits of their implementation.

Reasonable conclusion that the consideration and resolution of a particular civil case is carried out within the stated claims, which establish the procedural limits of consideration and resolution of each civil case. The result of the implementation of the procedural powers of the court to resolve a particular civil case is a court decision.

It was found that the civil procedural law defines certain legal criteria that the court must meet: it must be based on the rule of law, be lawful and reasonable – adopted in accordance with substantive and procedural law, conclusions and legal positions set out in the Supreme Court., meet the task of civil proceedings.

The decision made on the basis of fully and comprehensively clarified circumstances, to which the parties refer as the basis of their claims and objections, confirmed by the evidence that was examined at the hearing, is reasonable. The guarantee of observance of the specified criteria is the requirements established by the law concerning step-by-step decision of the basic questions at decision-making by court in civil case. Attention is drawn to the fact that the court, within its procedural functional

powers and within the claims, establishes the nature (legal nature, rights and obligations, etc.) of the disputed legal relationship of the parties arising from the established circumstances and determines the legal norm to be applied. . Such functionality of the court is imperative. The results of the procedural activities of the court are reflected in the motivational and operative parts of the court decision.

Key words: *civil proceedings, functional powers of the court, judicial discretion, consideration and resolution of civil cases, principle of non-mandatory ness, court decision.*

Постановка проблеми. Оновлення цивільного процесуального законодавства в процесі проведення судової реформи 2017 р. торкнулися не лише питань судоустрою, а й процедури розгляду та вирішенню цивільних справ. Своєю чергою процедура розгляду цивільних справ безпосередньо пов'язана із чітким законодавчим регламентуванням прав та обов'язків суду, як органу який наділений повноваженнями на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ст. 2 ЦПК України). Водночас рух справи в суді залежить не лише від реалізації судом своїх прав та обов'язків, а й від належної реалізації прав та обов'язків інших учасників цивільного процесу.

Аналіз норм цивільного процесуального законодавства свідчить про те, що не у всіх випадках чітко регламентовані права та обов'язки суду в процесі розгляду та вирішення справ, деякі питання віднесені до судового розсуду. Одним із таких питань є можливість самостійної кваліфікації судом правовідносин, які виникли між сторонами та застосування норми права чи закону, який регулює спірні правовідносини. Вирішення цього питання безпосередньо пов'язано із визначенням співвідношення прав і обов'язків суду та прав і обов'язків учасників цивільної справи та меж їх реалізації.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Окремі аспекти правової природи прав та обов'язків суду в межах дослідження цивільних процесуальних відносин, правового статусу суду у цивільному судочинстві досліджували М. А. Гурвич [1], П. Ф. Єлисейкін [2], К. В. Гусаров [3], М. К. Треушнікова [4], А. Ф. Козлов [5], В. Н. Щеглов [6] та ін. Однак, останнім часом науковці не приділяють належної уваги у своїх дослідженнях реалізації прав та обов'язків судом в процесі розгляду та вирішення цивільних справ. Натомість зміни цивільного процесуального законодавства та неоднозначний підхід судової практики щодо визначення функціональних повноважень суду в порядку розгляду цивільних справ актуалізують розгляд цього питання.

Формулювання мети статті. Метою цього дослідження є визначення меж функціонального повноваження суду щодо самостійної кваліфікації правовідносин, які виникли між сторонами та застосування норми права чи закону, який регулює спірні правовідносини.

Виклад основного матеріалу. Розкриття цього питання вимагає з'ясування сутності судового розсуду та меж його застосування.

Щодо розуміння судового розсуду у процесуальній доктрині не має єдиного підходу та дослідники висловлювали різне бачення цієї правової категорії.

Так, на думку М. Н. Толчеева судового розсуду не існує, оскільки суд не має права вибору, а має прийняти єдине вірне рішення [7, с. 5].

Натомість Д. М. Чечот вважав, що поняття розсуду передбачає, що відповідний орган або посадова особа діє за власною волею, а рішення не пов'язано із будь-якою нормою. При цьому, державний орган або посадова особа діє в межах наданих йому повноважень, що дозволяє йому вільно обирати відповідне рішення [8, с. 68].

Сутність судового розсуду К. І. Комісаров вбачає у наданому суду правомоччі приймати, виходячи із конкретних обставин справи, таке рішення з питань права, можливість якого передбачається загальними та визначеними вказівками закону [9, с. 26].

А. Барак доводить, що судовий розсуд це повноваження, надані особі, яка може обирати між двома або більше альтернативами, кожна із яких є законною [10, с. 13].

Найбільш повне розкриття сутності судового розсуду належить О. А. Папковій. На думку науковця судовим розсудом є передбачена юридичними нормам, здійснювана у процесуальній формі мотивувальна діяльність суду, що складається із вибору варіанта вирішення питання, що має загальні та спеціальні межі. При цьому судовий розсуд є не лише правом, а є й обов'язком суду, оскільки процесуальні права суду є одночасно й його обов'язками [11, с. 39, 383].

Узагальнюючи наведені підходи до розуміння судового розсуду, можна виокремити його ознаки: це діяльність суду, яку він здійснює на основі функціональних прав та обов'язків; форма та межі такої

діяльності визначені процесуальним законом; судовий розсуд — це завжди вибір однієї з можливих, при чому законних альтернатив судового рішення; це завжди і право на обрання альтернативи законного рішення та одночасно і обов'язок суду — обрання такого рішення, яке найкращим чином вирішить спір та захистить порушене, оспорюване або невизнане право. Оскільки судовий розсуд уособлюється у діяльності суду варто з'ясувати її зміст та структуру.

Для відповіді на питання чи належить діяльність суду щодо самостійної кваліфікації правовідносин, які виникли між сторонами та застосування ним норми права чи закону, який регулює спірні правовідносини до елементу механізму судового розсуду слід звернутися до базових нормативних засад судочинства.

Так, відповідно до ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» єдність системи судоустрою забезпечується, зокрема: 1) єдиними засадами організації та діяльності судів; 2) обов'язковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законом; 3) єдністю судової практики.

Статтею 5 вказаного Закону визначено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства.

Зазначені загальні принципи судочинства конкретизуються у відповідних нормах процесуального законодавства за кожним видом судочинства. Це стосується й цивільного судочинства, порядок здійснення якого регулюється ЦПК України.

Положеннями статей 1, 2 ЦПК України визначається юрисдикція та повноваження загальних судів щодо цивільних спорів та інших визначених цим Кодексом справ, встановлює порядок здійснення цивільного судочинства. Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

У частині 2 ст. 2 ЦПК України знайшли своє закріплення основні принципи здійснення цивільного судочинства до яких зокрема належить: верховенство права; змагальність сторін; диспозитивність та пропорційність та ін.

До основних засад цивільного процесу належить й принцип керівної ролі суду при здійсненні судочинства у кожній конкретній справі. У відповідності до положень ч. 5 ст. 12 ЦПК України суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість: 1) керує ходом судового процесу; 2) сприяє врегулюванню

спору шляхом досягнення угоди між сторонами; 3) роз'яснює у випадку необхідності учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій; 4) сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом; 5) запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків.

Вказані цивільні процесуальні повноваження суду, які носять вичерпний характер, здійснюються у комплексі із реалізацією принципу диспозитивності цивільного судочинства у відповідності з яким суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до цього Кодексу (ч. 1, ст. 13 ЦПК України).

Це означає, що розгляд та вирішення конкретної цивільної справи здійснюється в межах заявлених позовних вимог.

Такий висновок корелюється зі положеннями ст.ст. 174, 175 ЦПК України у відповідності з якими при розгляді справи судом у порядку позовного провадження учасники справи викладають письмово свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору виключно у заявах по суті справи. У позовній заяві позивач викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування. До змісту позовних вимог належить: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні. Обґрунтування заявлених позовних вимог обумовлюється й викладенням обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги та зазначенням доказів, що підтверджують вказані обставини; (п. 4, 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Отже, положення ст. 175 ЦПК України встановлюють певні процесуальні межі розгляду та вирішення кожної цивільної справи у відповідності зі заявленим позовом, що впливає на прийняття судового рішення.

У даному випадку можна говорити про межі функціональних повноважень суду при здійсненні правосуддя.

Наразі, у науковій цивільній процесуальній доктрині вказується, що функціональні повноваження суду охоплюють весь комплекс цивільних процесуальних прав та обов'язків судового органу на різних стадіях цивільного процесу. Це дозволяє судові з винятковою повнотою встановлювати обставини справи, застосовувати норми права, постановляти рішення та виконувати інші функціональні

повноваження суду першої інстанції на стадії судового розгляду. Необхідно враховувати, що тут суд безпосередньо досліджує та оцінює зібрані у справі докази, встановлює обставини, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, застосовує норми матеріального права і розв'язує справу, підтверджуючи наявність чи відсутність прав та обов'язків сторін [12, с. 42–43].

У доктрині процесуального права повноваження суду класифікують на такі основні групи: 1) повноваження з керівництва процесом у судовому засіданні; 2) повноваження із закінчення процесу без винесення судового рішення; 3) повноваження, пов'язані з ухваленням судового рішення [3, с. 138].

Результатом реалізації процесуальних повноважень суду щодо вирішення конкретної цивільної справи є рішення суду, яким закінчується розгляд справи. У відповідності зі ч. 3 ст. 252 ЦПК України розгляд справи по суті судом першої інстанції закінчується ухваленням рішення суду.

Цивільним процесуальним законом визначені певні юридичні критерії яким має відповідати судове рішення у цивільних справах.

Так, у відповідності до ст. 263 ЦПК України судове рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим. Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права. Судове рішення має відповідати завданню цивільного судочинства, визначеному цим Кодексом. При виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду.

Обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Гарантією дотримання вказаних критеріїв є встановлені законом вимоги щодо етапності вирішення основних питань при ухваленні судом рішення у цивільній справі. Надання правильної та об'єктивної відповіді й забезпечує прийняття об'єктивного судового рішення спрямованого на захист порушеного або невизначеного суб'єктивного права.

Так, під час ухвалення рішення суд має вирішити, зокрема, такі питання: 1) чи мали місце обставини (факти), якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, та якими доказами вони підтверджуються; 2) чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження; 3) які правовідносини сторін ви-

пливають із встановлених обставин; 4) яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин; 5) чи слід позов задовольнити або в позові відмовити (ч. 1 ст. 264 ЦПК України).

Такий нормативно визначений перелік питань носить вичерпний характер.

Натомість законодавцем у вказаному процесуальному алгоритмі ухвалення судового рішення встановлені певні законодавчі межі. Це стосується імперативної вимоги щодо вирішення цих питань виключно в межах заявлених позовних вимог (ч. 2 ст. 264 ЦПК України). Зазначене процесуальне положення реалізується у межах одного із базових принципів цивільного процесу — принципу диспозитивності (п. 5 ч. 3 ст. 2; ч. 1 ст. 13 ЦПК України).

Результат вирішення основних питань при ухваленні рішення суду, знаходить своє відображення у змісті судового рішення. У відповідності до ст. 265 ЦПК України судове рішення складається із: вступної, мотивувальної та резолютивної частин.

У мотивувальній частині рішення зазначаються:

- 1) фактичні обставини, встановлені судом, та зміст спірних правовідносин, з посиланням на докази, на підставі яких встановлені відповідні обставини;
- 2) докази, відхилені судом, та мотиви їх відхилення;
- 3) мотивована оцінка кожного аргументу, наведеного учасниками справи, щодо наявності чи відсутності підстав для задоволення позову, крім випадку, якщо аргумент очевидно не відноситься до предмета спору, є явно необґрунтованим або неприйнятним з огляду на законодавство чи усталену судову практику;
- 4) чи були і ким порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких мало місце звернення до суду;
- 5) норми права, які застосував суд, та мотиви їх застосування;
- 6) норми права, на які посилалися сторони, які суд не застосував, та мотиви їх незастосування.

У резолютивній частині рішення зазначаються: висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної з заявлених вимог; висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної з заявлених вимог не може залежати від настання або ненастання певних обставин (умовне рішення) та інші положення.

Вказані елементи судового рішення є пов'язаними між собою логічним зв'язком. Завданням такої процесуальної логіки є формування єдиної об'єктивної судової позиції щодо результатів вирішення конкретного правового спору. Така позиція базується на об'єктивній оцінці всіх наданих доказів, законодавчому аналізу в межах заявлених позивачем вимог.

Таким чином, якщо припустити можливість застосування судового розсуду при ухваленні судового рішення по цивільній справі то можна зробити висновок, що ухвалене судом рішення має відповідати всім вимогам, встановленим законом як до його змісту, так і до процедури прийняття. Основою законності та обґрунтованості судового рішення є вірне визначення судом спірних правовідносин, що виникли між сторонами по цивільній справі та визначення норми права або закону, що підлягає застосуванню до спірних правовідносин, що дає підстави віднести його до одного з основних елементів механізму судового розсуду при ухваленні судового рішення.

Не зважаючи на те, що межі дій суду ґрунтуються на його функціональних правах та обов'язках, визначаються законом, прийняття судового рішення завжди є результатом реалізації судового розсуду.

Висловлений підхід узгоджується із цивільною процесуальною доктриною, відповідно до якої судовий розсуд: є як правом так й обов'язком суду; має бути законним і справедливим; має засновуватись на дослідженні усіх обставин справи [13].

Розкриваючи сутність функціонального повноваження суду щодо самостійної кваліфікації правовідносин, які виникли між сторонами та застосування норми права чи закону, який регулює спірні правовідносини, не можна оминати увагою й те, що словосполучення «кваліфікування правовідносин (кваліфікація правовідносин)» не є притаманним українському цивільному процесу. Зазначена термінологія має своє застосування в інших правових галузях, наприклад, кримінальному судочинстві. Так, у ст. 12 КК України знайшла своєї правової регламентації процедура кваліфікація злочинів.

Відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 374 КПК України суд у вирокі вказує закон про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа. Тобто, суд здійснює кримінально-правову кваліфікацію дії (бездіяльності) підсудного.

Натомість у пункті 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» роз'яснено, що суд визначає характер спірних правовідносин сторін, зміст їх правових вимог і матеріальний закон, що їх регулює, і яким належить керуватися при вирішенні спору [14].

Отже, доцільно говорити саме про «встановлення судом характеру спірних правовідносини» при вирішенні цивільного спору, а не про «кваліфікацію спірних правовідносин».

Проте в судовій практиці використовується термін «кваліфікація». Так, наприклад, у постанові ВС/КГС від 20.01.2020 р. у справі № 916/556/19 зазначається, що саме на суд покладено обов'язок надавати правову кваліфікацію відносинам сторін виходячи із фактів, встановлених під час розгляду справи, та визначати, яка правова норма підлягає застосуванню для вирішення спору. Самостійне застосування судом для прийняття рішення саме тих норм матеріального права, предметом регулювання яких є відповідні правовідносини, не призводить до зміни предмета позову та/або обраного позивачем способу захисту [15].

Подібний висновок зроблений Великою Палатою Верховного Суду в постанові від 04.12.2019 р. у справі № 917/1739/17, що «суди, з'ясувавши при розгляді справи, що сторона або інший учасник судового процесу на обґрунтування своїх вимог або заперечень послався не на ті норми права, що фактично регулюють спірні правовідносини, самостійно здійснює правильну правову кваліфікацію останніх та застосовує для прийняття рішення ті норми матеріального і процесуального права, предметом регулювання яких є відповідні правовідносини» [16].

Використання словосполучення «кваліфікація спірних правовідносин» та його синонімів притаманна судовій практиці при розгляді та вирішенні господарських спорів. Натомість при розгляді та вирішенні цивільних справ суди у своїх рішеннях дотримуються законодавчої термінології. Так, наприклад, у постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 23.10.2019 р. у справі № 761/6144/15-ц (провадження № 61–18064св18) зазначено, що суд має визначити, які правовідносини сторін впливають із встановлених обставин та яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин. При цьому суд має навести у рішенні мотиви, з яких не застосував норми права, що на них посилалися особи, які беруть участь у справі [17].

Висновки. Підсумовуючи викладене можна зробити висновок, що при вирішенні цивільного спору суд в межах своїх процесуальних функціональних повноважень та в межах позовних вимог, встановлює характер (правову природу, права та обов'язки ін.) спірних правовідносини сторін, які впливають із встановлених обставин та визначає правову(ві) норму(ми), яка(і) підлягає застосуванню до цих правовідносин, що є елементом механізму судового розсуду при ухваленні судового рішення. При цьому законодавець вказує саме на «норму права», що є значно конкретизованим, а ніж закон. Виходячи із положень ЦПК України, така функціональність суду носить імперативний характер, що знаходять своє відображення у мотивувальній та резолютивній частинах судового рішення.

Література

1. Гурвич М. А. Избранные труды в 2-х томах. Краснодар, 2006. Т. 2. 544 с.
2. Гражданские процессуальные правоотношения. Ярославль: Изд-во ЯрГУ, 1975. 350 с.
3. Гусаров К. Функціональні повноваження суду в стадії розгляду цивільної справи та проблема заочногорішення // Українське право. 2004. № 8. С. 136–142.
4. Треушников М. К. Суды не создают ни материальных ценностей, ни иных благ, но они выполняют функцию «врачей» общественной жизни. // Судья. 2013. № 4.
5. Козлов А. Ф. Суд первой инстанции как субъект советского гражданского процессуального права. Томск: Изд-во Томского ун-та, 1983. 165 с.
6. Щеглов В. Н. Субъекты судебного гражданского процесса. Томск, Изд-во Томского ун-та, 1979. 130 с.
7. Толчеев М. Н. Судейское усмотрение // ЭЖ-Юрист. 2004. № 20. С. 5–6.
8. Чечот Д. М. Административная юстиция (теоретические проблемы). Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. 134 с.
9. Комиссаров К. И. Задачи судебного надзора в сфере гражданского судопроизводства. Свердловск, 1971. 167 с.
10. Барак А. Судейское усмотрение. М.: Издательство НОРМА, 1999. 376 с.
11. Папкина О. А. Усмотрение суда. М.: Статут, 2005. 413 с.
12. Кузів Г. С. Процесуальні обов'язки суду в цивільному судочинстві // Адвокат. 2012. № 4. С. 42–45.
13. Фёдорова И. В. Понятие «усмотрение суда» // Молодой ученый. 2019. № 14 (252). С. 201–203. URL: <https://moluch.ru/archive/252/57795/> (дата звернення: 23.04.2021 р.)
14. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09#Text> (дата звернення: 23.04.2021 р.)
15. Постанова Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 20.01.2020 р. у справі № 916/556/19. URL: https://protocol.ua/ru/postanova_kgs_vp_vid_20_01_2020_roku_u_spravi_916_556_19/ (дата звернення: 23.04.2021 р.)
16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.12.2019 у справі № 917/1739/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86310237> (дата звернення: 23.04.2021 р.)
17. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 23.10.2019 р. у справі № 761/6144/15-ц (провадження № 61-18064св18). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85467416> (дата звернення: 23.04.2021 р.)

References

1. Gurvich M. A. Izbrannyye trudy v 2-kh tomakh. Krasnodar, 2006. T. 2. 544 s.
2. Grazhdanskyye protsessualnyye pravootnosheniya. Yaroslavl: Izd-vo YarGU, 1975. 350 s.
3. Husarov K. Funktsionalni povnovazhennia sudu v stadii rozghliadu tsyvilnoi spravy ta problema zaochnohorisheniya // Ukrainske pravo. 2004. № 8. S. 136–142.
4. Treushnikov M. K. Sudy ne sozdayut ni materialnykh tsennostey, ni inykh blag, no oni vpolnyayut funktsiyu «vrachey» obshchestvennoy zhizni. // Sudya. 2013. № 4.
5. Kozlov A. F. Sud pervoy instantsii kak subekt sovetskogo grazhdanskogo protsessualnogo prava. Tomsk: Izd-vo Tomskogo un-ta, 1983. 165 s.
6. Shcheglov V. N. Subekty sudebnogo grazhdanskogo protsessora. Tomsk, Izd-vo Tomskogo un-ta, 1979. 130 s.
7. Tolcheev M. N. Sudeyskoe usmotrenie // EZh-Yurist. 2004. № 20. S. 5–6.
8. Chechot D. M. Administrativnaya yustitsiya (teoreticheskie problemy). L.: Izd-vo Leningr. un-ta, 1973. 134 s.
9. Komissarov K. I. Zadachi sudebnogo nadzora v sfere grazhdanskogo sudoproizvodstva. Sverdlovsk, 1971. 167 s.
10. Barak A. Sudeyskoe usmotrenie. M.: Izdatelstvo NORMA, 1999. 376 s.
11. Papkova O. A. Usmotrenie suda. M.: Statut, 2005. 413 s.
12. Kuziv H. S. Protseualni oboviazky sudu v tsyvilnomu sudochynstvi // Advokat. 2012. № 4. S. 42–45.
13. Fedorova I. V. Ponyatie «usmotrenie suda» // Molodoy uchenyy. 2019. № 14 (252). S. 201–203. URL: <https://moluch.ru/archive/252/57795/> (data zvernennya: 23.04.2021 r.)
14. Postanovy Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 12 chervnia 2009 roku № 5 «Pro zastosuvannia norm tsyvilnoho protseualnogo zakonodavstva, shcho rehuliuut provadzhennia u spravi do sudovoho rozghliadu». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09#Text> (data zvernennia: 23.04.2021 r.)
15. Postanova Verkhovnyi Sud u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 20.01.2020 r. u spravi № 916/556/19. URL: https://protocol.ua/ru/postanova_kgs_vp_vid_20_01_2020_roku_u_spravi_916_556_19/ (data zvernennia: 23.04.2021 r.)
16. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 04.12.2019 u spravi № 917/1739/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86310237> (data zvernennia: 23.04.2021 r.)
17. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 23.10.2019 r. u spravi № 761/6144/15-ts (provadzhennia № 61-18064sv18). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85467416> (data zvernennia: 23.04.2021 r.)

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 6 (40)

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2021

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 30.06.2021. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAS. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 11,16. Тираж 100. Заказ № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.